

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrähmaṇam

It is for the first time that a complete critical edition of the *Satapatha Brähmana* of the Kāpva school of the Śatva Yajurveda alongwith its English translation is published. This edition has taken into account the readings available in a few more manuscripts, besides those in the published edition in Telugu script, which were not available to Prof. Cailand who brought out a critical edition of its first seven Kāṇḍas. It is also the first attempt at providing a complete English translation. No doubt the texts of the *Satapatha* of the Mādhyandina and Kānva school do not differ much from Kāṇḍas VIII to XVI and Prof. Eggeling's translation of the former is available. Still a fresh attempt at translating the latter portion was felt necessary as a result of detailed discussions with traditional scholars who are actively engaged in *Śrauta* sacrificial performances.

Textual Notes to substantiate the choice of particular readings; a section under the heading *Vināris* discussing certain selected topics arising out of a study of the text; an exhaustive list of contents, Brähmana-wise and glossary of technical terms are some of the additional features of this attempt. The suggestions and guidance of traditional scholars who are experts in *Śrautayogas* are the most important advantages of this edition.

काण्वशतपथब्राह्मणम्
Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

कलामूलशास्त्र-ग्रन्थमाला
(12)
KALĀMŪLAŚĀSTRA SERIES
(12)

General Editor
Kapila Vatsyayan

काण्वशतपथब्राह्मणम्
Kāṇvaśatapathabrahmaṇam
Volume I

Edited and Translated
by
C.R. Swaminathan

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
NEW DELHI
and
MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
DELHI

First Published 1994
© Indira Gandhi National Centre for the Arts

All rights reserved. No part of the publication may be reproduced in any form or by any means, without written permission of the publishers.

Published by
INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
Central Vista, Janpath, New Delhi-110001
in association with
MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi-110007

ISBN : 81-208-1126-7 Vol. I)
81-208-1128-3 (set)
Price : Rs. 300.00 (Vol. I)

Photocomposed by Neographics
1811, Gyani Bazar, Kota Mubarakpur
New Delhi-110003
Printed in India at Shri Jainendra Press
A-45, Naraina Industrial Area, Phase-I
New Delhi-110028

FOREWORD

As is now well-recognised, the Indira Gandhi National Centre for the Arts through its diverse programmes of research and publications, field work and documentation, seeks to recontextualise the arts within the larger dynamics of the natural and human environment. The methodology is interdisciplinary and multidisciplinary. As a primary prerequisite is the need to make accessible, in original and translation, texts that lay the foundations of the Indian artistic traditions and those others that are specific to particular arts. The *Kalāmūlaśāstra Series*, thus, concentrates on the 'textual' in relation to the traditions of oral transmission, as also contemporary practice. In the *Series*, early fundamental texts on music, such as, *Mātrālakṣanam*, *Dattilam*, *Bṛhaddeśī* as also comparatively late texts, e.g., *Śrīhastamuklāvali* and *Nartananirṇaya*, have already appeared. Also, *Śilparatnakosa* and *Mayamatam*, *vāstu* and *śilpa* texts of the Orissan and Tamilian traditions have been published. Two texts belonging to the category of *Āgama* and *Purāṇa*, viz. *Svāyambhuvasūtrasaṃgraha* and *Kālikāpurāṇe mūrtivinirdeśāḥ*, have also been published. Now, we have pleasure in introducing the first volume of the *Kāṇvaśatapathabrahmaṇam*, as twelfth in the *Series*. The present volume comprises only the first Kānda of the Brāhmaṇa. Subsequent volumes will present the remaining Kāndas.

While the texts on particular arts or a group of related arts, provide details of the principles of form and delineate intricacies of techniques, the foundations of these lie in the articulation of a world-view in the Vedas, the speculative thought of the Upaniṣads and the elaborate system of rites and rituals enumerated in the Brāhmaṇas. The theory and technique of the particular arts is but a specific branch and flowering of a single unified vision. The world-view is embedded in the recognition of ceaseless movement of the universe where the parts are related to the whole, matter and energy are reciprocal and 'man' is only one amongst all living matter. Vedic hymns are considered as 'revelations' (*Dr̥ṣṭa*) because they are inspired by an intuitive insight and 'flash'. Little wonder while the *Śruti* (the Vedic corpus) has remained immutable, its interpretation at the level of thought, intellection and systematised concretisation, have been many.

While the Upaniṣads speculate on the nature of the universe, and the relationship of the one and the many, the immanent and transcendental, the Brāhmaṇas make concrete the world-view and the concepts through a highly developed system of ritual—*yajña*. This functions as a strategy for a

continuous reminder of the inter-relatedness of man and nature, the five elements and the sources of energy. The rituals (*yajñas*) yoke together the different orders of time and space in specific duration, and thus establish a system of correspondences between the micro and the macro, the finite and infinite, the specific and the universal, the physical and the metaphysical. Physical space is demarcated and consecrated, the *śīlā*, altars are made, Sky, Earth, Sun and the Moon are invoked, fire is kindled, verses of *Rg*, *Sāman* and *Yajus* are chanted, sung and recited, by different people, oblations are made of diverse substances through stylised movement and gestures. Through the ritual a spatial and temporal order is restored, individual identities are submerged in a collective purification. The Brahmanic ritual also is, in our contemporary language, a multimedia performance of a very high order. In this performative act lie the seeds of later temple architecture, musical forms, dance and drama. It is not without significance that the writer of the *Nātyāśāstra* acknowledges debt to all the Vedas and states that the theatrical performance is a *yajña*.

Aesthetics and artistic practices are rooted in the functionality of ordinary and everyday life but its goal and ultimate objective is to evoke a state of bliss and experience, analogous but not identical, to the supreme mystical *ānanda*. The ordinary is transubstantiated to the extraordinary, the *laukika* to the *alaukika*. For this purpose, at the level of structures, methodologies and techniques, the Brāhmaṇa texts and the practice of the *yajña* and its *viniyoga* serve as a model. The Brāhmaṇa texts thus serve as the foundation of artistic practice, as much as being texts of theology and liturgy or litany. The texts on the specific arts tacitly accept this as is evident from a reading of the early texts on the arts and an examination of the actual survivals.

So far, the Brāhmaṇa texts have been looked at and studied by those whose primary concern has been with cosmology, religion and ritual. It is only in the last decade that there has been a new and fresh interest in the study of art as ritual and ritual as artistic practice. In this context the re-edited publication of this fundamental text on ritual — the *Śatapathabrahmaṇam* — is both timely and relevant.

Julius Eggeling, Caland and other pioneers, had edited and translated the text. While Eggeling translated the Mādhyandina recension, Caland carried on the work of editing and translating eight Kāṇdas of the *Kānvaśatapathabrahmaṇam*. Julius Eggeling who spent many decades of his life on this particular Brāhmaṇa, in an erudite introduction, says –

“.... In the whole range of literature few works are probably less calculated

to excite the interest of any outside the very limited number of specialists, than the ancient theological writings of the Hindus, known by the name of Brāhmaṇas. For wearisome prolixity of exposition, characterised by dogmatic assertion and a flimsy symbolism rather than by serious reasoning, these works are perhaps not equalled anywhere; unless, indeed, it be by the speculative vapourings of the Gnostics, than which, in the opinion of the learned translators of Irenaeus, 'nothing more absurd has probably ever been imagined by rational beings'. If I have, nevertheless, undertaken, at the request of the Editor of the present Series, what would seem to be a rather thankless task, the reason will be readily understood by those who have taken even the most cursory view of the history of the Hindu mind and institutions."

As Eggeling continued the work, gradually but surely he began to recognise the value of the work. Not only was he impressed with the ritual (then called 'sacrifices') practices, but began to see the philosophic and mystical significance. He recognised that through the ritual (*yajña*), the 'cosmos' was being renewed. The *yajñain* essence is refuelling the depleted energies — a resurrection of the dead elements. He began to appreciate why in the etymology of the Brāhmaṇas it is born through movement. Hence it is *yañ + ja* which is as much *yajña*. Eggeling then remarked that "..... the periodical sacrifice is nothing else than a microcosmic representation of the ever-proceeding destruction and renewal of all cosmic life and matter." — (Introduction to Part IV).

At the end of his arduous task requiring extraordinary patience, perhaps, Eggeling himself changed, for no longer was it a thankless task. The Brāhmaṇas were no longer just a series of highly artificial system of sacrificial ceremonies, but were, instead, both mystical and concrete. Understandably, he concluded :

"And now my task is done, and I must take leave of this elaborate exposition of the sacrificial ordinances of Indian theology. For well-nigh a score of years the work has 'dragged its slow length along,' and during that time it has caused me — and, I doubt not, has caused some of my readers, too —not a few weary hours.

..... but for Professor Max Muller's timely exhortations and kindly encouragement, the work might perhaps never have been completed. 'I know,' he once wrote to me, 'you will thank me one day for having pressed you to go on with your work;' and now I do indeed thank him most sincerely and with all my heart for the kindness and patience he has shown

me these many years. But, strange to say, now that the work is completed, I feel as if I could not do without working at it; and certainly, if a second edition could ever have been required of a work of this kind, it would have found me ready once more to work my way through the bewildering maze of rites..” – (Introduction to Part V)

The IGNCA undertook to look at the text, once again, taking into account the valuable work done by Eggeling and Caland, in order to contextualise the text within the larger discourse of the Indian tradition, specially its system of developing multilevelled and multilayered structures of thought, meaning and form. Also, because the *Śatapatha* is a fundamental text of the formal aspects of ritual traditions relevant for identifying the principles of form and the methodology of establishing correspondences between the idea and the ‘image’, the concept and the symbol and of course, myth and ritual in the Indian arts. As is well recognised, the conception of the ‘Puruṣa’ is fundamental and pervasive in the Vedas, Brāhmaṇas and the Upaniṣads. While the Puruṣa Sūkta of the *Rg Veda* may be revelation, it is the Brāhmaṇas which identify the ritual (*yajña*) with Prajāpati. The physical construction of the altars, the essence of the piling up of bricks is essentially symbolic. It has the purpose of carrying out in ritual form the essential act of reconstruction of Prajāpati whose sacrifice as Puruṣa has resulted in the creation of the universe in all its parts. The ritual is not restricted to a definite act in time; it is a constant process. Therefore, the dismembered Prajāpati must be ever and again renewed. The renewal is brought about by the construction of Prajāpati in the shape of a fire altar. The concepts of Prajāpati, Puruṣa and Agni coalesce. The *Śatapatha* develops the theme in the tenth Kāṇda philosophically and identifies its symbolic significance in terms of space and time. Indian architecture, likewise, conceives of the temple as Puruṣa and assembles the architectural members as in a ritual. So far, art-historians have not paid adequate attention to this relationship, except a few like Stella Kramrisch in her monumental work “The Hindu Temple”.

The publication of a new edition with text and translation will, it is hoped, facilitate access to a primary text of fundamental importance for the student of both ritual as well as the arts.

The *Śatapathabrahmanam* belongs to Śukla *Yajurveda* and as has been pointed out by the editor, is available in two recensions known as Kāṇva and Mādhyandina. The Mādhyandina text was edited by Weber in the year 1923 and its English translation was rendered by Eggeling. In the case of

Kāṇvaśatapatha, Prof. Caland published the critical edition only of the first seven Kāndas; of the remaining ten Kāndas he included only the difference in reading in the two recensions.

The present edition includes the full text with translation. No doubt, the work of Caland and Eggeling has been considered primary. However, the learned editor, Dr.C.R. Swaminathan has consulted other manuscripts, specially one in Telegu script and another in a private collection from Karnataka. These are based on the oral transmission of the text.

A careful re-collation of the text has thus been done by checking original manuscripts used by Caland and others, now located in Nasik, Belgaum and Pandarpur and the orally transmitted text. Consequently, the text has been culled out by a most comprehensive search, collation, editing and translation. Also, naturally, the view point differs from the European scholars. No longer is the fundamental concern to trace Indo-Iranian sources and make comparisons with the Romans, etc. Dr.C.R.Swaminathan – our editor – critically assesses the text in *Vimarśa* section. With a command on both language and contemporary practice, he comments and elucidates certain technical aspects of the performance of *yāgas* connected with this Brāhmaṇa. Besides, he alludes to other *yāgas* and the relevance of the *Kāṇvaśatapatha* as textual authority. A Glossary of technical terms related to objects used in performing *yāgas* along with their illustrations, has been added. All this material, it is hoped, will be an invaluable source of knowledge on a much partially quoted and discussed but infrequently read text, in original or translation. The contents would be of interest both to theologists as also to those interested in the foundations of artistic traditions, architecture, music, dance and theatre and those interested in the study of ritual as a discipline.

IGNCA is deeply indebted to Dr.C.R.Swaminathan for undertaking this enormous and highly specialised project. With his command on the subject, he has accomplished a very difficult task, with erudition, patience and rare understanding. I should also like to acknowledge and appreciate the work of Dr. Advaitavadini Kaul for seeing this complex text through the press.

NEW DELHI
14.11.1994

KAPILA VATSYAYAN

CONTENTS

Foreword by Kapila Vatsyayan	v	
Abbreviations	xiii	
Introduction	xv	
EKAPĀTKĀNDĀ		
Chapter One	2-27	
Brāhmaṇa I	Sambhāra Brāhmaṇa—preparations to be made for <i>ādhāna</i> or establishment of sacrificial fires.	2
Brāhmaṇa II	Nakṣatra Brāhmaṇa—auspicious stars for performing <i>ādhāna</i> .	6
Brāhmaṇa III	Rtu Brāhmaṇa—seasons in which <i>ādhāna</i> is to be done.	12
Brāhmaṇa IV	Upavasatha—rules to be observed on the day previous to <i>ādhāna</i> .	16
Chapter Two	28-55	
Brāhmaṇa I	<i>Pūrnāhuti</i> offering and <i>pavamāneṣṭi</i> at the completion of <i>ādhāna</i> .	28
Brāhmaṇa II	Details of <i>dakṣinā</i> to be offered at the <i>ādhāna</i> ; transferring of the kindled fires into oneself; observance of truthfulness by an Āhitāgni.	34
Brāhmaṇa III	<i>Punarādhāna</i> —reviving the fires externally; <i>āgneyeṣṭi</i> and <i>dakṣinā</i> for <i>punarādhāna</i> .	40
Brāhmaṇa IV	Agnihotra—description of the oblations and the deities.	48
Chapter Three	56-85	
Brāhmaṇa I	Agnihotra—importance of Sun; timing of offering; milking of cow and preparation of the milk oblation.	56
Brāhmaṇa II	<i>Āgrayanēṣṭi</i> —its details and importance before freshly harvested grains are used for Agnihotra or for eating.	66
Brāhmaṇa III	<i>Pindapitrayajña</i> —in the afternoon of the new-moon days where rice-balls are offered to father, grandfather and great grandfather.	70
Brāhmaṇa IV	<i>Dāksyāyanayajña</i> —also known as <i>Vasiṣṭha-Yajña</i> to be performed on full-moon and new-moon days and offering of <i>Vajna</i> .	76

Chapter Four		86-100
Brāhmaṇa I	Agnihotra— <i>upasthāna</i> or worshipping of Agni in the evening; importance of cow; worshipping of Gārhapatiya and Āhavanīya.	86
Brāhmaṇa II	Agnihotra continued—worshipping of the fires when one goes on a voyage and when one comes back after a voyage.	96
Brāhmaṇa III	<i>Cāturmāsyā Yāga</i> —(a) <i>Vaiśvadeva parvan</i> and its importance.	100
Chapter Five		110-135
Brāhmaṇa I	<i>Cāturmāsyā Yāga</i> —(b) <i>Varuṇapraghāsaparvan</i> to be performed with two <i>vedis</i> .	110
Brāhmaṇa II	<i>Cāturmāsyā Yāga</i> —(c) <i>Sākhamedha Parvan</i> —to be done in two days.	124
Brāhmaṇa III	<i>Mahāhaviṣeṣṭi</i>	130
Chapter Six		136-163
Brāhmaṇa I	<i>Pitryajña</i> —to propitiate three types of ancestors namely Somavantah; Barhiṣadah and Agniṣvattah.	136
Brāhmaṇa II	<i>Tryambakeṣṭi</i> —to be performed at a road junction at the north of the residence.	148
Brāhmaṇa III	<i>Cāturmāsyā Yāga</i> —(d) <i>Sunāśirīya Parvan</i> —Propitiating <i>Vāyu</i> and <i>Sūrya</i> , optionally performed with Soma Juice.	154
Brāhmaṇa IV	<i>Cāturmāsyā Yāga</i> —the importance and significance of all the four <i>Parvan</i> .	158
Pāthavimarṣa		165

ABBREVIATIONS

- B Manuscript from Belgaum got through the good offices of Sri Pimplapure.
- C Manuscript in the Calcutta Asiatic Society Library, described by Caland as codex 3.
- Ca The reading adopted by Caland in his edition.
- CL Calcutta manuscript described by Caland as codex 10.
- Co Colebrooke's manuscript described under codex 4.
- H Paper manuscript in possession of Sri Marthanda Dikshit, Hubli, Karnataka.
- K Incomplete palm-leaf manuscript of Sri Kumaraswami Dikshitar, Illipppai, Tamil Nadu.
- L Manuscript in the India Office Library, described by Caland as codex 9.
- M Madras manuscript—Government Oriental Manuscripts Library, Madras, described by Caland as codex 1.
- MD The Mādhyandina Śatapatha Text.
- Ms Manuscript.
- Mss Manuscripts.
- My Paper manuscript of Oriental Institute, Mysore, described by Caland as codex 8.
- N Manuscript from Nasik compared by the good offices of Sri Pimplapure.
- Ne Nepal manuscript described by Caland as codex 11.
- P Manuscript in the Paris Library referred to by Caland as codex 4.
- P.1 Paper manuscript from Poona University Library, complete.
- P.2 Paper manuscript from Poona University Library, incomplete.
- Pa Manuscript from Pandarpur, compared through the good offices of Sri Pimplapure.
- Po Oxford University Manuscript described by Caland as codex 5.
- SB *The Kāṇva Śatapatha Brāhmaṇa*.
- T Palm-leaf manuscript of Saraswati Mahal Library, Tanjore, described by Caland as codex 2.
- TE Printed edition of the *Kāṇva Śatapatha*, edited by Bhagavatulu Lakshmipathi Sastri, printed at Tripurasundari press, Tenali, published by Yajñavalkya Mahajana Sangha in 1923 in 2 Vols.
- V1 Banaras manuscript numbered by Caland as codex 6.
- V2 Paper manuscript belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi.
- W Manuscript from Wai, Maharashtra, compared through the good offices of Sri Pimplapure.

INTRODUCTION

The Vedas form the earliest literature available to humanity, handed down by an unbroken oral tradition, throwing light on the religious, social and cultural life and aspirations of the people who inhabited the south and south-east Asian regions. The word 'Veda', is derived from the root *vid*, to know. The Veda refers to that group of expressions which enables us to know the ways and means of achieving the fourfold aims of human existence, namely *dharma* (righteousness), *artha* (prosperity in material terms), *kāma* (physical and mental happiness) and *mokṣa* (unmitigated spiritual bliss of ever-lasting nature). Another definition of the Veda is that which throws light on those means of emancipation or on those superhuman agencies who can help in the emancipation, which cannot be known or identified by the other two means of knowledge, viz. *pratyakṣa* (perception) and *anumāna* (inference). It is, in other words, a collection of sounds that reveal super-mundane matters or that which enables us to perceive the supra-sensual phenomena, अलौकिकार्थवेदकशब्दाशिवेदः.

The Vedas consist of the *mantras* (also called *Saṃhitās*) and the *Brāhmaṇas*. *Mantras* include prayers to divine beings and also deal with the super-natural powers of those divine entities which have a sway over the living beings in this Universe, both in their genesis and in their behaviour. The *mantras*, by virtue of the potency of their sounds, are themselves believed to influence the atmospheric conditions and also divert the physical, psychical and metaphysical activities of living beings and bring about peace and harmony among human beings themselves and between human beings and nature.

The *Brāhmaṇas* are in a sense, the earliest annotations of the *mantras* also called the *Saṃhitā* portions. They contain some etymological derivations of words found in the latter, serve as manuals for the performance of Vedic sacrifices involving the usages of the *mantras*, dilate on some narratives and anecdotes to drive home the significance of particular statements of the *Saṃhitā* and their usages in particular contexts, etc. In short, the *Brāhmaṇas* reveal to us the nature of *dharma* (that unseen moral and spiritual merit or *adṛṣṭa* produced by such mental and physical activities that fall within the purview of righteousness), which would lead to the other three *puruṣārthas* or human goals, viz. *artha*, *kāma* and *mokṣa*. The *Saṃhitā*, on the other hand, reveals to us the divine entities to be propitiated for the earning of *dharma*, their nature and the various offerings that go to propitiate them.

Indian tradition holds both the *Saṃhitā* and the *Brāhmaṇa* equally sacrosanct revelations of non-human origin. They are eternal collections of sounds revealed from time to time due to divine will. Jaimini, who, according to

Indologists, antedates the Christian era, in his *Mīmāṁsā-sūtras* that lay down the guide-lines for the interpretation of the Vedas, has treated the Sāṁhitā and the Brāhmaṇa at par. He has not only accepted both as authentic Vedic texts but laid at rest all speculations regarding the *apauruseyatva* of the Brāhmaṇa part. He refers to an earlier scholar, by name Kāśakṛtsna, on whose lines, he claims to have planned his own *sūtras*. That means, much earlier to Jaimini, the *apauruseyatva* of both the Sāṁhitā and Brāhmaṇa had come to stay as an accepted fact and both together had been held as the uncontrovertible source of the entire spectrum of valid knowledge, the sheet-anchor of later metaphysical speculations.

Of the four Vedas, the first three are considered specially important and are collectively called the *Trayī vidyā*. This is because these three are indispensable for the performance of sacrifice or *yāga*. The hymns of the *Rgveda*, totalling 10,424 *mantras* are distributed over one thousand *sūktas* (hymns) that are divided into ten *Mandalas*. These *Rks* are used in the chanting of *śastras* or invocatory prayers in honour of deities like Indra, Agni, Varuṇa, etc. and in the uttering of *yājyas* and *puronuvākyas* at the times of actual offerings. The *Yajus* formulae in prose, refer to the details of the performance of the various *īśis* and *yāgas* and to the process of pressing Soma juice, etc. While collecting the pressed Soma juice in different cups or *grahas* for different gods, the *Rk* hymns set to music called *Sāmans* are sung. These *Sāman* chants are called *stotras*. Both *śastras* and *stotras* (in *Rks* and *Sāmans* respectively) are in praise of the qualities and characteristics of various deities for whom the *grahas* are collected. The priests who handle these three Vedas and perform the rituals connected with these are respectively called Hotṛ, Adhvaryu and Udgātṛ. Besides these, there is the Brahmā who is to monitor the entire sacrificial rituals and is supposed to be well-versed in the functions of the other three categories of priests. Each one of these four priests have three assistants, forming four *gaṇas* or groups. Thus the Hotṛ-*gaṇa* includes (1) Hotṛ, (2) Maitrāvaraṇa, (3) Acchāvāka (4) Grāvastut. The Adhvaryu-*gaṇa* consists of (1) Adhvaryu, (2) Pratiprasthātṛ, (3) Nestṛ and (4) Unnetṛ. The Udgātṛ-*gaṇa* comprises of (1) Udgātṛ, (2) Prastotṛ, (3) Pratihartṛ and (4) Subrahmaṇya. The Brahma-*gaṇa* includes (1) Brahma, (2) Brāhmaṇācchariśin, (3) Āgnīdhra and (4) Potṛ.

The *Yajurveda*, which is most important from the point of view of sacrifice, is concerned with the techniques of conducting the *yāgas* and its Brāhmaṇa parts explain the rationale behind each one of the technical details. The priest handling the *Yajus* part is called Adhvaryu denoting his role in the *adhvara* or sacrifice. The *Yajurveda* has two main divisions, namely the *Śukla* or white and the *Kṛṣṇa* or black. There are three *śākhās* or schools of recitation of the *Kṛṣṇa-Yajurveda*, called the Kāthaka, the Maitrāyaṇiya and the Taittirīya. The Brāhmaṇa portions of the first two are not available now. The Taittirīya *śākhā* has two divisions of Mantra and Brāhmaṇa but they are not exclusively of

Mantras and Brāhmaṇas respectively. There is an intermixture of the two and that is perhaps the reason for its being named *Kṛṣṇa* or black.

Two recensions of the *Sukla-Yajurveda* have come down to us and each of them has the Saṁhitā and the Brāhmaṇa clearly separated and exclusive of each other. The Brāhmaṇa texts of both are called by the same name of *Śatapatha*, which literally means 'The hundred paths'. In the Mādhyandina version, the order in which the topics are dealt with, is the same as they appear in the Saṁhitā text of that *sākhā*, except for the *Pinda-pitr-yajña* which appears after *Darśapūrṇamāsa* in the Saṁhitā and after *ādhāna* in the Brāhmaṇa. In the Kāṇva version, the Saṁhitā starts with the *Darśapūrṇamāsa* and the Brāhmaṇa deals with *ādhāna* first. Hence the first and second Kāṇḍas of the Mādhyandina *Śatapatha* are in the reverse order in the Kāṇva recension. The Mādhyandina Brāhmaṇa is divided into Kāṇḍas, Adhyāyas, Prapāṭhakas, Brāhmaṇas and Kāṇḍikās; whereas in the Kāṇva, all the divisions except the Prapāṭhakas are found. The contents of each division vary in the two versions and are as follows:

Divisions	Mādhyandina	Kāṇva
Kāṇḍas	14	17
Adhyāyas	100	104
Prapāṭhakas	68	Nil
Brāhmaṇas	436	435
Kāṇḍikās	7179	6806

The names of the Kāṇḍas also vary between the two and the sequence in which they appear is as below:

Name of the Kāṇḍa	Serial no. in Kāṇva	Serial no. in Mādhyandina
Ekapāt Kāṇḍa	1	2
Haviryajña Kāṇḍa	2	1
Udhāri Kāṇḍa	3	—
Adhvara Kāṇḍa	4	3
Graha Kāṇḍa	5	4
Vājapeya Kāṇḍa	6	—
Sava Kāṇḍa	—	5
Rājasūya Kāṇḍa	7	—
Ukhāśaṁbharana Kāṇḍa	8	6
Hastighaṭa Kāṇḍa	9	7
Citi Kāṇḍa	10	8
Sāgniciti (Sāciti) Kāṇḍa	11	—
Sāñciti Kāṇḍa	—	9

Agnirahasya Kāṇḍa	12	10
Aṣṭādhyāyī Kāṇḍa	13	11
Madhyama Kāṇḍa	14	12
Aśvamedha Kāṇḍa	15	13
Pravargya Kāṇḍa	16	—
Bṛhadāraṇyaka Kāṇḍa	17	14

Generally, the division of Kāṇḍikās is more rational in the Kāṇva text than in the other. The sequence of the Adhyāyas in the former recension is also less erratic than in the Mādhyandina. The name 'Śatapatha', as Eggeling has suggested, might have been based on the number of Adhyāyas in the Mādhyandina which is exactly one hundred. But the Kāṇva recension, which has one hundred and four Adhyāyas is also known by the same name. In Indian tradition words like 'śata' and 'sahasra', indicating numbers, do not always stand for the exact numbers. They are often approximate indications. When they name a work as *Sahasranāma-stotra* (a prayer with 1000 appellations of gods) it is not unusual to find 1008 names in it.

The first half of the *Mādhyandina-Śatapatha* ending with Sañcīti Kāṇḍa consists of sixty Adhyāyas distributed among nine Kāṇḍas and the corresponding portion of the *Kāṇva-Śatapatha* ending with Sāgnicīti or Sācīti Kāṇḍa consists of sixty-five Adhyāyas distributed among eleven Kāṇḍas. There are some evidences to show that only this first part in each of these Brāhmaṇas was in vogue in the oral tradition of learning, i.e. *adhyayana-paramparā*. It is perhaps due to the fact the Kāṇḍas from 10 to 13 in Mādhyandina and from 12 to 15 in Kāṇva deal with sacrificial rituals not usually practised and the 14th Kāṇḍa in Mādhyandina and the last two Kāṇḍas in Kāṇva (16 and 17) deal with metaphysical matters comprising the *Bṛhadāraṇyakopaniṣad*. However, it should be remembered that the *Bṛhadāraṇyakopaniṣad* has been in *adhyayana-paramparā* separately as an *Upaniṣad*, though not as a part of the Brāhmaṇa text. The text of the Mādhyandina school has already been critically edited by Weber and an English translation of the same by Eggeling has also come out. Prof. Caland prepared and published the critical text of the first seven Kāṇḍas of the *Kāṇva-Śatapatha*. In respect of the remaining Kāṇḍas, he has only indicated the main differences in readings between the Mādhyandina and the Kāṇva recensions.

Here an attempt has been made to present the critical text of the entire *Kāṇva-Śatapatha-brāhmaṇa* with all the 17 Kāṇḍas and also an English translation side by side.

It would be a repetition to describe the details of the manuscript material consulted by Caland in the preparation of his critical edition of the seven Kāṇḍas. The present edition, however, besides the variations in readings assiduously collected by Caland and carefully consulted here, has the added advantage of consulting the following materials:

(1) One important material that has been availed of for the preparation of this edition, which Caland has not mentioned, is the printed text of the *Kāṇva-Śatapatha* in Telugu script in two volumes. Despite many printing mistakes and typical characteristics of Telugu pronunciation, this printed edition has been very useful in sorting out some of the problems which Caland faced in deciding the correct textual passages. In the absence of a living oral tradition of the *Kāṇva-Śatapatha*, this edition, which was prepared at a time when the *adhyayana-paramparā* of the Brāhmaṇa was still in vogue, serves as a useful guide to understand how it was actually being chanted. In other words, it enables us to peep into the unbroken oral tradition upto a point of time when it was still a śruti and not a written document. We naturally attach maximum importance to this edition in keeping with our age-old practice of accepting greater credibility to what is an unbroken oral transmission than to what has been preserved in the form of written record.

(2) Out of the manuscripts collated by Caland, the following were rechecked in respect of the entire text. The reason being that Caland had to depend upon handwritten copies of MSS supplied to him by the concerned libraries and hence were likely to carry scribal errors.

(a) The manuscript designated as M (Madras) and numbered as Codex-1 by Caland has been rechecked with the original. This manuscript, as already described by Caland, is in Grantha script partly and Telugu script in some Kāṇḍas. It has no accent.

(b) The manuscript T (Tanjore) and numbered as Codex-2 by Caland is again unaccented and is a palmleaf manuscript which was described by Burnell and is available in the Tanjore Saraswati Mahal Library. The first three books of this manuscript which could not be consulted by Caland have also been collated for the present edition.

(c) The manuscript B (Benares) referred to by Caland as Codex-6 is the paper manuscript of the Sampurnanand Sanskrit University, Varanasi. This was also rechecked.

(d) The manuscript My (Mysore)described as Codex-8 by Caland belongs to the Oriental Library, Mysore and is again unaccented. A xerox copy of the entire manuscript in Telugu script, instead of a Devanagari transcript, was obtained for collation purposes.

(e) Besides the above, the paper manuscripts belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi with accent, was obtained through the good offices of Pandit Rajahans Ghanapāṭhi, a disciple of Sri Purohit. This manuscript has been designated as V 2 indicating Varanasi-II.

(f) My good friend Dr. T.N. Dharmadhikari, Director, Vaidika Samsodhana Mandala, Pune, helped me in getting a xerox copy of each of the two manuscripts deposited in the Pune University Library. Both are paper manuscripts with accent. The first one is complete and is given the symbol P.1 in our

references. The second one which seems to be only a copy of the former, covers the first three Kāṇḍas only and it is designated as P.2.

(g) One of the most valuable manuscripts which we could procure and which was not available for Caland, is the one in possession of Pt. Marthanda Dikshit of Hubli, Karnataka. It is a paper manuscript well accentuated and complete in every respect. It was got prepared by the late Chidambara Dikshitar of Hubli and he belonged to the last generation of *svādhyāyins* who maintained the oral tradition of *Śatapatha adhyayana*. The value of the manuscript is, for reasons stated earlier, of high order since it was recorded by a person himself well-versed in the oral recitation.

Hubli seems to have been a very well-known centre of Kāṇva studies in Karnataka and the name Chidambara is appearing in that line of scholarship almost in every alternate generation. All the five manuscripts including the two in Pune, that are found in south Maharashtra have somewhere or other the mention of Chidambara Dikshitar. My good friend Sri G.W. Pimplapure, who has been working on this text for quite some time, brought to my notice four manuscripts from Nasik, Belgaum, Wai and Pandarpur—all these four manuscripts from the region of north Karnataka and south Maharashtra have been partially collated with the help of copies made available by Sri Pimplapure. They are given the symbols N, B, W and Pa respectively. Although we may not attach individual importance to each of these four, because they all appear to be copies of the text of Hubli tradition but their utility in solving the riddles, particularly in the matter of accentuation cannot be under-estimated.

THE NEED FOR THE FRESH EDITION

Caland's edition is limited to the first seven Kāṇḍas; in respect of subsequent Kāṇḍas, he only gives main deviations in the *Kāńva-Śatapatha* from the *Mādhyandina-Śatapatha*.

Caland has made some emendments either on the basis of the Mādhyandina readings or on his own conjecture. In many such instances we found that the transcripts of the manuscripts which were consulted by Caland and which were fortunately made available to us in original, provided the clues to solve the riddles instead of resorting to conjectures. In some other cases, Caland's emendments were found to have been induced by imaginary grammatical defects. In a few cases, consultation with other Brāhmaṇa texts was found useful to solve problems of the readings without resorting to arbitrary amendments.

There are certain instances where the Kāṇva recension is more elaborate than the Mādhyandina or the *vice versa*. In such cases doubts about readings could be solved either by referring to the Mādhyandina Brāhmaṇa text or its commentaries by Sāyaṇa and Harisvāmin. No doubt, Sāyaṇa has meant only a brief gloss to the Mādhyandina text and has skipped over many passages presuming that the reader would have understood them from the other Brāhmaṇa texts and their commentaries. Harisvāmin's commentary, though little more elaborate, is less helpful when the merit of variant readings has to be decided on etymological or grammatical grounds. In spite of these drawbacks, both Sāyaṇa and Harisvāmin have come to our rescue in quite a number of places.

Of course, it is intriguing to find Sāyaṇa interpreting the same expression in one way in the *Mādhyandina-Śatapatha* and in a different way in some other texts. In such instances, it becomes difficult to decide the text and the meaning of such expressions found in the Kāṇva recension. This is not mentioned with a view to questioning the credibility of Sāyaṇa's scholarship. It would only mean that Sāyaṇa himself has acknowledged the possibility of variation in the interpretation or it may be that the entire Bhāṣya literature attributed to Sāyaṇa was not from the same pen. They might have been the products of individual efforts of a synod or consortium of scholars under the supervision of Sāyaṇa—an inference which has widely been accepted by scholars.

The manuscripts in Grantha or Telugu scripts which were obtained by Caland for collation in the form of Devanagari transcripts, have obviously carried some human scribal errors causing some difficulties for Prof. Caland. These are rectified by directly rechecking the original manuscripts, as in the instances of misspelt letters like *dha* and *tha*.

The Telugu printed edition in two volumes, mentioned earlier, was published by Tenali Sambhasivaraya in the year 1923. This edition has the following drawbacks:

(1) It is non-critical in nature, since the manuscripts outside the peninsula do not seem to have been consulted.

(2) Being in Telugu script, there are some obvious spelling mistakes caused by the different pronunciation of Sanskrit letters by the Telugu-speaking people as indicated above.

(3) The printing is of very poor quality.

In spite of these drawbacks, this edition has the credit of having been produced at a time when oral tradition of *Śatapatha* study was alive.

Besides, the manuscripts got from Hubli has also indication that it was written down by those who were themselves preserving the oral tradition and hence were in a position to make corrections in the manuscripts, wherever there were errors.

In conclusion, with all due respect to the western scholarship that has brought to the limelight some of the most valuable Vedic texts, I would like to submit that the preparation of critical editions of Vedic texts cannot be and should not be on the same lines as preparing the critical edition of any other classical Sanskrit text. Insofar as the Vedic literature is concerned, the oral tradition is the most dependable basis and the sources where the oral tradition was alive till the recent past will be more dependable than the manuscripts which are copies of the copies. In other words, the validity of the recorded evidence of Vedic text is directly proportionate to its proximity in time and space, to the oral tradition. This principle has been kept in view while preparing this edition.

A detailed textual note is appended at the end of each Kāṇḍa where our preferences to a particular reading needed justification or inclusion of a particular alternate reading called for reasoning.

In the case of translation, Prof. Eggeling's rendering of the *Mādhyandina-Śatapatha* has been taken as a guiding light, not only because that great scholar has maintained a high level of excellence, but also because he has made it a readable translation despite the repetitive nature of the Brāhmaṇa text. His cross references to other texts on occasions where the translation of a passage is difficult, has helped us in no small measure. I have no hesitation in recording my dependence on Eggeling's translation.

A section entitled *Vimarśa* has been appended to discuss certain technical topics connected with the *Śatapatha-brāhmaṇa*. Incidentally it also contains a bird's eye view of all the *Somayāgas* which are elaborately dealt with in the *Śrauta-sūtras* and for the performance of which this Brāhmaṇa text provides the basic material. This section also includes certain titles, with a view to throwing some light on the ritualistic significance of some specific rites prescribed during the course of performance of *yāgas*.

We have also appended an almost exhaustive glossary of technical terms relating to the utensils used in the sacrifices and pictorial representations of these utensils and instruments are also given separately. An alphabetical Kandikā index with Kāṇḍa, Adhyāya and Brāhmaṇa numbers is included to facilitate quick reference. At the beginning, a descriptive list of contents of each Brāhmaṇa has also been provided for the benefit of scholars.

Originally it was proposed to give an English translation of Kāṇḍas I to VIII only where there are major differences between the Kānva and Mādhyandina recensions. It was even felt that giving an English translation for Kāṇḍas

IX to XVII may be redundant while the translation by Eggeling is available. In fairness to Eggeling, it must be mentioned that his translation does not call for much improvement. Despite this, a fresh translation has been attempted also for the latter half of the *Kāṇva-Śatapatha* even though the readings of Mādhyandina and Kāṇva have very little difference. This fresh attempt is justifiable on the grounds that it is in the interest of continuity of the methodology adopted for the first eight Kāṇḍas and it would also help to present a homogeneous independent translation of the Kāṇva recension. I have no hesitation to acknowledge my dependence on the translation of Eggeling and at the same time I would like to assure the readers that the alterations in the language of Eggeling are not introduced only for the sake of alterations and not in the least as a camouflage. The changes introduced are mostly to maintain continuity in the usage of English equivalents adopted in the earlier Kāṇḍas.

Therefore, to the extent my translation agrees with that of Eggeling, the gratitude to Eggeling is obvious. To the extent they differ from Eggeling, it may be ascribed to the compulsions which were felt to bring about homogeneity and uniformity with my translation of the first eight Kāṇḍas.

A colossal work like this, which was undertaken without fully realising its vastness could not have been completed without the unreserved co-operation of friends and institutions who lent or provided copies of manuscripts in their possession, team of scholars with knowledge of various scripts who helped in getting the manuscripts collated word for word and above all the unflinching help that was received from a group of scholars in editing and translating the text. Particular mention should be made of Prof. K.V. Seshadrinath Sarma, Sri T.K. Chayapati Sarma and Prof. A.V. Nagaraja Sarma who provided the academic co-operation for this monumental work. Sri S. Ranganatha Sarma, Sri G.W. Pimplapur and Sri A.S. Subbukrishna Srautigal have helped me in collating the various manuscripts. Last but not the least in importance, Sri H. Subramanian was very helpful in doing the typing work of the translation.

I cannot find adequate expression to convey my gratitude to the IGNCA and particularly to its dynamic Academic Director Dr. (Smt.) Kapila Vatsyayan for the confidence she reposed on these weak shoulders of mine when this project was entrusted to me.

C.R. Swaminathan

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

एकपात्काप्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

ॐ स वै संभारान्संभरति यद्वा एनानितश्चेतश्चं संभरति तदेव संभाराणां संभारत्वं
स यत्र यत्राग्नेर्यक्तं भवति ततस्तत एनं संभरति यशसेव लदेनं समर्धयन्यशुभिरिव
त्वन्मिथुनैव त्वदेनं प्रजननेन समर्धयति संभरं स्तस्माद्वा व संभारान्संभरति ॥ १ ॥

स यत्राग्नी॒र्व आधास्यन्भवति ततस्मयेनोल्लखति बहु वा अस्याः पृथिव्या अमेध्यं
यदभिष्ठृतं वाऽभिष्ठितं वा तदेवैततस्मयेनोल्लखत्यथ मेध्यायामेव यज्ञियायां
पृथिव्यामाधते तदद्विरकोक्षति सोऽपां संभारोऽत्रमु वा आपोऽत्रं हि वा
आपस्तस्माद्यदेहाप आगच्छन्त्यथेहात्रं जायतेऽन्नाद्यनैवैनमेतत् समर्धयति योषा उ वा
आपो वृषाग्निस्तन्मिथुनं प्रजननं मिथुनैवैनमेतत् प्रजननेन समर्धयत्यद्विरु वा इदं
सर्वमासमद्विरैवैनमेतदाप्त्वाधते तस्माद्वा अप्संभरति ॥ २ ॥

अथ हिरण्यं संभरत्यग्निर्ह वा अपोऽभिदध्यौ मिथुयेनाः स्यामिति तासंबभूव तासु
रेतः प्रसिषेच तद्विरण्यं तस्माद्विरण्यमग्निसंकाशमग्नेर्ह रेतस्तस्मादेनदप्वेवानुविन्दत्यप्यप्यु
पुनत्यप्यु हेनवासिङ्गन्नैन धावयन्ति न किंचन कुर्वन्त्यथ यशो देवरेतसः हि यश-
सैवैनमेतत्समर्धयति सरेतसं कृत्स्नमग्निमाधते तस्माद्विरण्यं संभरति ॥ ३ ॥

१. एनानित्याचेत्याच्च C. see Notes.

२. संभरं TE.

३. यत्राग्नी॒र्व P1, P2, H, TE., see Notes.

४. आप TE.

५. मिथुनेन Ca., see Notes.

६. TE निन्दत्यप्यु; see Notes.

७. TE तस्मर्धयति.

अथोषान्त्संभरत्यसौ ह वै द्यौरस्यै पृथिव्यै पशून्प्रददौ त ऊषास्तस्माद्यत्रोषरं तत्पश-
व्यमाहुः साक्षाद्यते पशवो यदृष्टाः पशुभिरेवैनं तत्समर्धयति स वा एषोऽमुष्ट्या दिवो रसः
सोऽस्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठितस्तमनयोर्द्यावापृथिव्यो रसं मन्यन्तेऽनयोरेवैनं तद्द्यावापृथिव्यो
रसेन समर्धयति ॥ ४ ॥

अधाखुकरीषं॑ संभरत्याख्ववो ह वा अस्याः पृथिव्या रसं विदुस्तस्मादधोऽथ एव
चरन्तः पीविष्टास्ते ह यत्र यत्रास्या रसस्तातस्तो हैतदुल्किरन्त्यस्या एवैनमेतत्पृथिव्या रसेन
समर्धयति समानमु वै करीषं च पुरीषं च पुरीषीति वै समाचक्षते यः श्रियं गच्छति
तस्याशैवावरुद्धये ॥ ५ ॥

अथ शर्करासंभरति देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्ताथ हेयं॑ तर्हि
पृथिव्ययतेवास यथा पुष्करपर्णं लेलायेदेवं॒ ह स्म लेलायति तारं॒ ह स्म वातसंवहति
सोपदेवाञ्जगामोपासुरान्त्सा यत्र देवानुपजगाम ॥ ६ ॥

तद्द्वोचुर्हन्तेमां प्रतिष्ठां दुर्हामहा इति तां प्रतिष्ठां कृत्वाशिथिलां तस्यामग्नी आधाय
द्विष्टतः सपलानसुरान्त्रिर्भक्ष्याम इति तान्ह यत्रोपजगाम तदेनां यथा॑१५ शंकुभिश्वर्म
वितन्युदेवं॒ समन्तरं शर्कराभिः पर्यवृहस्तां प्रतिष्ठां कृत्वाशिथिलां तस्यामग्नी
आधाय द्विष्टतः सपलानसुरान्त्रिर्भजं॒ स्तथो वा एष एतदिमां प्रतिष्ठां कृत्वाशिथिलां तस्यामग्नी
आधाय द्विष्टतस्पलान्त्रिर्भजति ॥ ७ ॥

८. उषा TE, PI, P2, H. see Notes.

९. प्रतिष्ठित TE.

१०. रेवैनं Co.

११. करीषं Co.

१२. पुरीषीति Ca.

१३. तमाचक्षते Ca.

१४. हेयं TE, PI.

१५. तदेनान्यथा Ca., see Notes.

१६. द्विष्टतः Ca.

ता॒न्वा॑ एता॒न्यञ्च संभारा॒न्त्संभरति पा॒ङ्गो॑ वै॒ यज्ञः॑ पा॒ङ्गो॑ पशु॒वः॑ पञ्च॒र्तवः॑ संवत्सरस्य
तस्मादेता॒न्यञ्च संभारा॒न्त्संभरति ॥ ८ ॥

तदा॒हुः॑ षड्वा॑ ऋष्टव॒संवत्सरस्येति॑ यदि॑ वै॒ षष्ठृ॒वस्संवत्सरस्य॑ न्यूनमु॑ वै॒^{१७} प्रजननं॑
न्यूनाद्वा॑ इमाः॑ प्रजाः॑ प्रजायन्ते॑ प्रजननमु॑ वा॑ अय्येतत्तर्हि॑ श्वः॑श्रेयस॑मुत्तरावद्यद्यु॑ वै॒
षष्ठृ॒वोऽग्निर्वैषाः॑ षष्ठो॑ भवति॑ तेनैव॑ तं॑ काममाप्नोति॑ यस्त्र॑ कामः॑ ॥ ९ ॥

तदा॒हुैकञ्चन संभरेदित्यस्या॑ वा॑ एता॒न् पृथिव्याः॑ संभरत्यस्यामु॑ वा॑ आधते॑ स
यदेवास्यामाधते॑ तेनैव॑ तान्कामानाप्नोति॑ ये॑ संभारेषु॑ कामा॑ इति॑ तदु॑ समेव॑ भरेदाहास्या॑-
माधते॑ तेन॑ सर्वमाप्नोति॑ यदु॑ संभारै॑: संभृ॒तैर्भ॒वति॑ तद्वस्य॑ भवति॑ स॒ यश्च॑ संभारेषु॑ कामो॑
यश्चास्यां॑ पृथिव्यां॑ तस्मा॑ उभयर॑ समर्धयति॑ तस्मादु॑ समेव॑ भरेत्॑ ॥ १० ॥ इति॑ प्रथमं॑
ब्राह्मणम्॑ ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्॑

कृत्तिकास्वग्री॑ आदधीतेत्याहुरेतद्वा॑ अग्नेनक्षत्रं॑ यत्कृत्तिकास्तद्वै॑ सलोम॑ यदग्नेनक्ष-
त्रेऽग्री॑ आदधीताथो॑ एकं॑ द्विमिवं॑ वा॑ अन्यानि॑ नक्षत्राणि॑ त्रीणि॑ चत्वारीत्यथैष॑ भूमा॑
भूमानमेवैतदुपैति॑ बहुहैव॑ प्रज्या॑ पशुभिर्भवत्यथो॑ इति॑ च॑ वा॑ अन्यानि॑ नक्षत्राणीति॑ च
व्युद्यन्त्यथैता॑ एव॑ प्राच्या॑ दिशो॑ न॑ यन्ति॑ प्राच्यार॑ हैवास्य॑ दिश्याहितौ॑ भवतः॑ प्राचीमेवैत-
दिशमुपैति॑ तस्माल्कृत्तिकास्वादधीत ॥ १ ॥

१७. षष्ठृ॒वः॑ TE.

१८. न्यूनमु॑ वै॒ P1, P2.

१९. Pa, P1 and Ca. श्वः॑ श्रेयस॑ other MSS श्रेयस; see Notes.

२०. समेव॑ भरेत्॑ H.

१. त्वमिवा॑ M; see Notes.

तदाहुर्न कृत्तिकास्वादधीतास्त्यासु परिचक्षेत्युक्षाणां ह वा एता अग्रे^१ पत्य आसु-
क्रैक्षा इति ह स्म वै पुरा सप्तर्षीनाचक्षते ता मिथुनेन व्यानृधिरे अग्रेणोद्यन्तीहेतरेण
सप्तर्षयः कस्तास्वादधीत या मिथुनेन व्यूद्धानेन्मिथुनेन व्यूद्ध्याऽ इति तद्वै दधीताग्निर्वा-
एतासां मिथुनपेतेन वा एता मिथुनेन समृद्धास्तस्माद्वै दधीत ॥ २ ॥

रोहिण्यामग्नी आदधीतेत्याहू रोहिण्याऽ ह वै प्रजापतिरग्नी आदधे प्रजाकामो बहुः
प्रजया पशुभिस्यां प्रजायेयेति सं इमाः प्रजाससृजे तमिमाः प्रजासृष्टा रोहिण्य
इवोपस्तब्धास्तस्थुरेकरूपा इवैव तद्रोहिण्या रोहिणीत्वं प्रजायते ह प्रजया पशुभिर्य एवं
विद्वान्त्रोहिण्यामाधते ॥ ३ ॥

रोहिण्यामु ह वाव पशवोऽग्नी आदधिरे मनुष्याणां कामे रोहामेति यथेमेऽद्यापि
मनुष्याणां कामे रूक्ष्याः^२ पशवो यथा ह वाव तत्पशवो मनुष्याणां कामेऽरोहन्नेवं हैव
पशुनां कामे रोहति य एवं विद्वान्त्रोहिण्यामाधते ॥ ४ ॥

मृगशिरस्यग्नी आदधीतेत्याहुः प्रजापतेर्वा एतच्छिरो यन्मृगशिरः श्रीवै शिरः श्रीर्ह वै
शिरोऽथ योऽर्धस्य श्रेष्ठो भवत्यसौ तस्यार्धस्य शिर इत्याचक्षते श्रियऽ ह यच्छति श्रेष्ठो ह
भवति य एवं विद्वान्मृगशिरस्याधते ॥ ५ ॥

तदाहुर्न मृगशिरस्यादधीतास्त्यस्मिन्परिचक्षेति प्रजापतेर्वा एतच्छुरीरं यत्रैनमेष देव
इषुणा त्रिकाण्डेनाविध्यत्तत एतद्विद्वोऽजहात्तदेतद्वास्तु निर्वीर्यमयज्ञियं कस्तस्मिन्नादधीतेति
तद्वै दधीत न वै तस्य देवस्य वासु न निर्वीर्यं नायज्ञियमस्ति यत्प्रजापतेस्तस्माद्वै
दधीत ॥ ६ ॥

पुनर्वस्वोः पुनराधेयमादधीत फल्लवोरादधीततद्व वा इन्द्रनक्षत्रं यत्कल्लवावपि हास्य
प्रतिनामानावर्जुनो ह वै नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नामार्जुन्यो नामैतास्तत्कोऽहति तस्य गुह्यं नाम
२. एतामये Co; एता अग्रे VI, K, Ca.

३. सप्त ऋषयः M, Ca.

४. व्यूद्ध्या Ca.

५. ग्रिवै P1.

६. ख्य इमाः TE.

७. रूक्ष्याः TE; रूक्ष्याः Ca.

८. रोहति P1, P2, H.

९. नाविध्यत एत TE.

ग्रहीतुमिति परोक्षमिवाचक्षते फल्युन्य इतीन्द्रो वै यजमानः स्व एवैतत्रक्षत्र आधत्त इन्द्रो
यज्ञस्य देवता सेन्द्रमस्य भवति पूर्वयोरादधीत पुरस्ताल्कतुहैवासै भवति न हैनमतिपद्यत
उत्तरयोरादधीतोत्तरावद्धैवासै शःश्रेयसं भवति ॥ ७ ॥

हस्तेऽग्नी आदधीतेत्याहुर्यः कामयेत प्र मे दीयतामिति तद्वा अनुष्टुप्य यदिदर्सं सर्वं
हस्तेनैव प्रदीयते प्र हास्यै दीयते य एवं विद्वान्हस्ते आधर्ते ॥ ८ ॥

चित्रायामग्नी आदधीतेत्याहुर्देवाश्व ह वा असुराश्वभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ते
होभये स्वर्गं लोकं समारुक्षां चक्रुस्ततो हासुरा रौहिणमग्निं चिकियरे स्वर्गमनेन स्वर्गं
लोकं समारोक्ष्याम इति त उ ह देवा बिभयां चक्रुरिमं चेद्वा इमे समाप्त्यन्त्यभिनो
भविष्यन्तीति ततो हेन्द्र आर्केण दाम्भेष्टकां प्रबध्येयाय ब्राह्मणो ब्रुवाणः ॥ ९ ॥

स होवाचाहमपीमामुपदधा इत्युप हीति ताऽहोपदधे स हाल्पकादिवासञ्चित आसाथ
होवाचाहं तामिष्टकां दास्ये या ममेत्याहीति तामभिहायाबर्वहं तस्या आबर्हणमन्वग्निर्व्यव-
शशादामेनु व्यवशादमसुरा व्यवशेदुः स ताभिरेवेष्टकाभिर्ज्ञान्कृत्यैषां प्रजघान ततो
देवा अभवन्परासुरा भवति हैवात्मना परास्य द्विष्ठन्नातृव्यो भवति य एवं विद्वाऽश्वित्राया
माधते ॥ १० ॥

ते ह देवाः समेत्योचुश्वित्रं वा अभूम य इयतः^{१५} सपलानवधिष्पेति तच्चित्रायाश्वित्रात्वं
हन्तीह^{१६} सपलं हन्ति द्विष्ठतं भ्रातृव्यं य एवं विद्वाऽश्वित्रायामाधते तस्मादप्येतद्राजन्य-
बन्धव उपेष्टन्ति ते ह जियाऽसन्ति वीव जिगीषन्त्येतद्वपि ब्राह्मण आदधीत पापा वै

१०. See Notes on I-I-I-9.

११. आधते P1, Co. B.

१२. न्त्यभिते भवि P1, P2, H.

१३. तामभिहायाबर्वहं TE; तामभिहायाबर्वहं P1, P2, H.

१४. न्कृत्यैतन् M.

१५. इहतः VI My; इहतः Ca., P1, P2, H, TE.

१६. हन्ति ह Ca., P1.

१७. जिगाऽसन्ति TE, L, H, P1, P2.

ब्राह्मणस्य सपलो हन्ति पाप्मानं परास्य द्विष्णुभ्रातृव्यो भवति य एवं विद्वांश्चित्राया-
माधते ॥ ११ ॥

तानि ह वा एतानि क्षत्राणि नानैव तेपुर्यथासौ वा सुर्यश्चन्द्रमा वा तेषां होद्यन्नेवादित्यः
क्षत्रं वीर्यं तेजः प्रलुलोप तद्वैषामादधे^{१८} ते ह देवा ऊर्चुर्न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति
तत्रक्षत्राणां नक्षत्रत्वमा वा एषामदितेति तदादित्यस्यादित्यत्वं तस्मान्न नक्षत्रमादियेत
यद्देवैष कदा चोदियादथादधीतैष हि सर्वाणि क्षत्राणि यद्यु नक्षत्रकामस्यादुपो आसीत
नक्षत्रमहस्यं भवति नो एतस्यानुद्योजस्ति तस्माद्वयुपैवासीत ॥ १२ ॥ इति द्वितीयं
ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

वसन्तो ग्रीष्मो वर्षा एते देवा ऋतवोऽथ शरद्वेमन्तरिशशिर एते पितरो य एवायमा-
पूर्यतेऽर्धमास एते देवा योऽपक्षीयते स पितरोऽहरेव देवा रात्रिः पितरसमानस्याहः पूर्वाङ्ग
एव देवा अपराहः पितर एते हैवर्तवो देवाः पितरः स य एवं विद्वान्देवाः पितर इति
हृयत्या हास्य देवा देवहृयं यन्त्यां पितरः पितृहृयमवन्ति हैनं देवा देवहृयेऽवन्ति पितरः
पितृहृये य एवं विद्वान्देवाः पितर इति हृयति ॥ १ ॥

तत्वा एतानुभयानसाकेवोद्यन्नभिरक्षति योऽसौ तपति स यत्रोदद्वेति तर्हि देवानृतु
नभिरक्षति तर्हि देवेष्टुतुषु भवत्यथ यत्र दक्षिणैति तर्हि पितृनृतुनभिरक्षति तर्हि पितृष्टुतुषु
भवति ॥ २ ॥

१८. मादरे Ca.; see Notes.

१९. सेवीषा TE, M, VI, P1, P2, H.

२०. क्षमः स्मारुपे TE, Ca.

२१. मासात्पि P1, P2; see Notes.

१. हृष्टुतुष P.

२. यन्त्या TE.

तस्माद्यत्रैवोदडिङ्गयात्तद्येवादधीत तर्हि वा एष देवानुपावतर्ते तर्हि देवानभिरक्षति तर्हि देवेषु भवत्यपहतपाप्मानो वै देवा अप पाप्मानं ह तेऽमृता देवा नामृतल्वस्याशास्ति सर्वमेवायुरेति श्रीदेवाः श्रियं गच्छति यशो देवा यशो ह भवति तस्मात्तद्यादधीताथ यत्र दक्षिणैति न तद्यादधीत तर्हि वा एष पितृनुपावतर्ते तर्हि पितृनभिरक्षति तर्हि पितृषु भवत्यनपहतपाप्मानो वै पितरे न पाप्मानमपहते मर्त्याः पितरः पुरा हायुषो म्रियते तस्मात्तर्हि नादधीत ॥ ३ ॥

तद्वै ब्रह्मैव वसन्तः क्षत्रं ग्रीष्मो विडवर्षास्तस्माद्वाहणो वसन्त आदधीत ब्रह्म हि वसन्तः क्षत्रियो ग्रीष्मे क्षत्रं हि ग्रीष्मो वैश्यो वर्षासु भूमा हि विड भूमा हि वर्षा यं तु ह कामं क्लामयेत तमभ्यादधीत ॥ ४ ॥

ब्राह्मणो यदि ह कामयेत ब्रह्मवर्चसी स्यामिति वसन्त आदधीत ब्रह्म वै वसन्तो ब्रह्मवर्चसी हैव भवति ॥ ५ ॥

यदि ह कामयेत क्षत्रस्य प्रतिमा स्यांश्रिया यशसेति ग्रीष्म आदधीत क्षत्रं वै ग्रीष्मः क्षत्रस्य हैव भवति प्रतिमा श्रिया यशसा ॥ ६ ॥

यदि हैं पुष्टिकामः स्याद्वर्षास्तादधीत भूमा वै^३ विड भूमो वर्षा बहुहैव प्रज्या पशुभिर्भवत्येतनु यथर्तु ॥ ७ ॥

तद्वा आहुरपहतपाप्मानो वा ऋतव इत्यसौ वा एतेषामुद्यन्त्सर्वं पाप्मानमपहन्तीति तस्माद्यदैवैनं कदा चोपनमेदधीताथ यजेत न श्वःश्वमुपासीत न वै मनुष्यः श्वस्तनं वेद करो हि तस्मै मनुष्यो यः श्वस्तनं विद्यात् ॥ ८ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

३. क्लेदकुलीया Ca.

४. वै वै पुष्टि TE.

५. भूमा वै TE; भूम वै Ca.

६. पुरान्सर्वं TE; मुद्वान्सर्वं Ca.

७. तस्माद्यदैवैनं P2, H, Ca., see Notes.

८. श्वः श्व TE; see Notes on I.1.1-9.

९. श्वः H.

चतुर्थं ब्राह्मणम्.

स वै यदहरस्य श्वेऽग्न्याधेयरः स्यात्तदहर्दिवैवाश्रीयाभ्यन्तो वै देवा मनुष्यस्याजानन्ति
ते हैनमेतद्विद्विरभी आधास्यमानमेष्ठं नः प्रातर्यष्टेति तस्य विश्वे देवा गृहानभ्यागच्छन्ति
तेऽस्मिन्नेत्रां रात्रिमुपवसन्ति तस्मादुपवसथस्तन्वा अनवकृतं यो मनुष्यान्वसतो-
ज्यश्वादनवकृतमिदु तदसद्यो देवान्वसतोऽत्यश्वात्तस्मात्राश्रीयादित्याहुस्तदुँ काममेवाश्री-
यान्न वै व्रतचर्यानाहिताग्रेरस्ति मानुषो न्वा एष तावद्वावदग्रीनाधते तस्मादु काममेवाश्री-
यात् ॥ १ ॥

तद्वैक एतां रात्रिमजमुपवस्थन्यायेयोऽजोऽग्रेः सर्वत्वायेति तदु तथा न कुर्याद्यद्य-
स्याज उपकृतः स्याच्छ्वेभूत एवैनमग्रीर्थं संस्थितौ दद्यात्तेनैव तं काममाप्नोति यस्तत्र
कामस्तस्मात्त्राद्रियेत ॥ २ ॥

तद्वैक एतां रात्रिमेतमोदनं चातुष्णाशयं पचन्ति छन्दाद्यसीदं प्रीणीम इति वदन्तो
यथा येन वाहनेन स्यन्त्यन्त्यादिति तत्सुहितं कुर्यात्तसुहितं चिकिषेदेवमेतदिति तदु
तर्थं न कुर्याद्यद्वांस्यत्विजश्वानृत्विजश्वासिन्वसन्तोऽस्य कुल एतां रात्रिमश्रुन्ति ते-
नैव तं काममाप्नोति यस्तत्र कामस्तस्मात्त्राद्रियेत ॥ ३ ॥

तस्य सर्पिरासेवनं कृत्वा सर्पिरासिच्याश्वत्थीस्तिसः समिधो घृतेनान्वज्य समिद्वती-
भिर्भृतवतीभिर्भृतिभरभ्यादधति शमीगर्भमिदमाप्नुम इति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्स-
वत्सरः ह तथा पुराभ्यादध्यातेन ह तं काममाप्नुयाद्यस्तत्र कामस्तस्मात्त्राद्रियेत ॥ ४ ॥

१. भेष TE; Ca.

२. वसथस्ते वा My, Ca, Co.

३. न्यस्ते Ca.

४. सास्पद् VI.

५. सर्वत्वेष्टति Ca., see Notes.

६. मरीषे TE.

७. लब्धेत्वै ते TE.

८. यस्तस्मात्त्राद्रियति B.

९. यष्टि TE.

१०. चक्षु अस्तर्विद्ये Ca.; चक्षु अस्तर्विद्ये Co.

तदु होवाचेन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो^{१३} यथान्यत्करिष्यन्त्वयुर्यादिति यथान्यद्विष्यन्त्व-
न्यद्विदिति यथान्येन पथैष्यन्त्वं पन्थानं प्रतिपपद्येतैवमेतद्य एतमोदनं पचादप्ते^{१४}
द्विरिव वै सा तस्मात्त्रादियेतेत्यनवकृत्समु वाव तद्यद्यस्मिन्नृचा वा यजुषा वाहुति वा
जुहुयः समिधं वाभ्यादध्युर्युतं ततोऽनु वा गमयेयुर्दक्षिणा वा हरेयुरन्वाहार्यपचनो
भविष्यतीति ॥ ५ ॥

तदाहुर्जागृयादेताऽ रग्निमिति जाग्रति देवा देवानैवैतदुपावर्तते सोऽभिश्रान्ततर-
स्तपस्वितरः स देवतरोऽप्नी आधत इति तदु काममेव स्वप्यान्नैव ब्रतचर्यानाहिताग्रेरस्ति
मानुषो न्वा एष तावद्यावदभीनाधते तस्मादु काममेव स्वप्यात् ॥ ६ ॥

तद्वैकेऽनुदिते मथित्वोद्यन्तमुपासत उदिते प्राञ्छमुद्धरिष्याम इत्यहोरात्रयोः परिगृही-
तये प्राणोदानयोर्मनसश्च वाचश्चेति तदु तथा न कुर्यादुभौ वा अस्यैतावनुदित आहितौ^{१५}
भवतोऽनुदिते हि मथित्वा तत एव प्राञ्छमुद्धरति य उ ह तमुदित आहवनीयं मन्थेत्स
ह तत्पर्याप्नुयात् ॥ ७ ॥

तदु क उभौ निर्मन्थौ कुर्वीताहर्देवा रात्रिः पितरोऽनपहतपाप्मानः पितूरो न पाप्मान-
मन्थेते मर्त्याः पितूरः पुरा हायुषो म्रियते योऽनुदित आधते^{१६} ॥ ८ ॥

अथाह॑ देवा अपहतपाप्मानो वै देवा अप पाप्मानः हतेऽमृता देवा नामृतत्वस्या-

११. यास्त्वेयो TE, PI, H.

१२. द्विष्यन्त्वयेदिति TE.

१३. See Notes.

१४. वाप्तद्यु TE.

१५. देवतरोऽप्नी TE.

१६. सोऽभिश्रान्ति M.

१७. आहितौ TE, H, PI, Ca.

१८. मन्थित्वा V2.

१९. चन्द्रमस्तुप TE.

२०. आहवा V1, Po, L.

२१. भूते PI, P2.

शास्ति सर्वमायुरेति श्रीदेवाः श्रियं गच्छति यशो देवा यशो ह भवति तस्मादुदित एवादधीत ॥ ९ ॥

तदाहुर्यन्नर्चा न यजुषा न साप्नामिराधीयते केन त्वग्निराधीयत इति स ह ब्रूयाद्ब्रह्मण एव ब्रह्मणेति^{२२} वाचै ब्रह्म तस्याः सत्यमेव ब्रह्मता एताः सत्यमेव व्याहतयो भूर्भुवः स्वरिति सत्येन हैवास्याहितौ भवतः ॥ १० ॥

भूरिति वै प्रजापतिरिमामजनयद्ब्रुव इत्यन्तरिक्षं स्वरिति दिवमेतावद्वा इदं यावदिमे लोकास्सर्वेण हैवास्याहितौ भवतः^{२३} ॥ ११ ॥

भूरिति वै प्रजापतिर्ब्रह्माजनयद्ब्रुव इति क्षत्रं स्वरिति विशमेतावद्वा इदं यावद्ब्रह्म क्षत्रं विट् सर्वेण हैवास्याहितौ भवतः^{२४} ॥ १२ ॥

भूरिति वै प्रजापतिरात्मानमजनयद्ब्रुव इति प्रजाः स्वरिति पशुनेतावद्वा इदं यावदात्मा प्रजा पशवः सर्वेण हैवास्याहितौ भवतः ॥ १३ ॥

स भूर्भुव इत्येतत्स्त्रिभिरक्षरैर्गर्हिपत्यमादधाति द्वे परिशिनष्ट्यैतयामतायै केन ह्यमुमादध्याद्यत्सर्वैरगदध्याते एव द्वे इतरणि त्रीण्यन्वाप्यायन्ते तेनो तान्ययातयामानि भवन्ति तान्यष्टावक्षरैर्णि सम्पद्यन्ते त्रीणीमानि पञ्चामून्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रमग्रेश्छन्दः स्वेनैवैनं तच्छन्दसाधते ॥ १४ ॥

देवानु ह वा अग्नी आधित्समानानसुरक्षसानि रक्षुर्नाम्निर्जनिष्यते नागी आधास्यध इति तस्माद्रक्षाः सि ततो ह देवा एतं वज्रं ददृशुर्यदक्षं तमुदयच्छः स्तेन

२२. श्वरिति TE, Ca, VI, PI, P2.

२३. भवतः Ca.

२४. विट्यैति TE, B1, Ca, PI, P2, H.

२५. तान्यष्टाक्षरा TE.

२६. तच्छन्दसाधते TE.

२७. आधित्स Ca., आधित्स B; Ca, Po, TE; H.

नाष्टा रक्षांस्यपहत्य तस्याभयेऽनाष्टे निवातेऽग्निरजायत तस्माद्बूयादग्नि मथिष्यन्नश्चमानयेति ॥ १५ ॥

स पुरस्तादुपतिष्ठेत तथो वा एष एतं वज्रमुद्घच्छति तेन नाष्टा रक्षांस्यपहत्य तस्याभयेऽनाष्टे निवातेऽग्निरजायते ॥ १६ ॥

स पूर्ववाद स्याद्वीर्यं वा अश्वं एष वा अपरिमितं वीर्यमभिवर्धते यः पूर्ववाङ्ग्यादि न पूर्ववाङ्ग्यादि य एवं कश्चित्स्याद्यादि नाश्वोऽप्यनडुवान्त्स्यादेषो एवानल्लुहो बन्धुता ॥ १७ ॥

तं यत्र प्राञ्छमुद्धरिष्यन्तस्यात्तद्बूयादश्वेन पूर्वेण प्रेहीति वृत्रो वा अश्वो वज्रेणैवैतत्पुरस्तात्राष्टा रक्षांस्यपञ्चन्नभिन्दन्तेत्यथैतमभयेऽनाष्टे निवाते हरति तं तथा हरेद्यथा प्रत्यङ्ग्यजमानमुपाचरेत् ॥ १८ ॥

एष वाव यज्ञो यदग्निः प्रत्यङ्ग्यहैवैनं यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्रं यज्ञ उपनमत्यथ यस्मादेष पराङ्गभवति पराङ्ग हास्मात्वाणो भवति यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङ्गस्माद्यज्ञोऽभूत्रैनं यज्ञ उपनंस्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्स्मादेनं तथा हरेद्यथा प्रत्यङ्ग्यजमानमुपाचरेद्योऽयं पवते ॥ १९ ॥

एष वाव प्राणो यदग्निः प्रत्यङ्ग्यहैवैनं प्राणः प्रविशति स सर्वमायुरेत्यथ यस्मादेष पराङ्गभवति पराङ्ग हास्मात्वाणो भवति यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङ्गस्मात्वाणोऽभूत्वाण एमं हास्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्स्मादेनं तथा हरेद्यथा प्रत्यङ्ग्यजमानमुपाचरेद्योऽयं पवते ॥ २० ॥

एष उ वाव यज्ञः प्रत्यङ्ग्यहैवैनं यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्रं यज्ञ उपनमत्यथ यस्मादेष पराङ्ग भवति पराङ्ग हास्माद्यज्ञो भवति यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङ्गस्माद्यज्ञोऽभूत्रैनं यज्ञ

३९. मर्यादा TE. Ca.

४०. मुखरी Ca. M., T., My.

३१. पराङ्ग स्वाध्यात्मा TE, see Notes.

३२. देव H.

३३. इस्मा TE.

उपनःस्यतीतीश्वरो तथैव स्यात्स्मादेनं तथा हरेद्युथा प्रत्यङ् यजमानमुपाचरेद्योऽयं^{३४}
पवते ॥ २१ ॥

एष उ वाव प्राणः प्रत्यङ् हैवैनं प्राणः प्रक्षिति स सर्वमायुरेत्यथ यस्मादेष पराङ्
भवति पराङ् हास्मात्याणो भवति यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङ्स्मात्याणोऽभूत्याण् एनं
हारयतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्स्मादेनं तथा हरेद्युथा प्रत्यङ् यजमानमुपाचरेत् ॥ २२ ॥

तमश्वमाक्रमयति तं प्राञ्छ्मुक्लमयति तं पुनरावर्तयति वीर्यं वा अश्वो नेदस्माद्यजमाना-
त्पराङ् वीर्यमसदिति तमुदञ्चं प्राञ्छं प्रमुञ्चति तमश्वस्य पद आधते वीर्यं वा अश्वो वीर्यं
एवैनं तदाधते तमुपस्पर्शयति तमुद्यच्छति तमुपस्पर्शयति तमुद्यच्छति तं तृतीयैव
भूर्भुवः स्वरित्याधते त्रयो वा इमे लोकास्तदेनेनेमांल्लोकान्वश्रुते^{३५} इमांल्लोकान्व्या-
प्रोति ॥ २३ ॥

तदाहुः सकूदेवोपसृश्याथ द्वितीयैवादध्यादिति यो वा अस्यामप्रतिष्ठितो भारमुद्य-
च्छतीति नैनमुद्यन्तुः शक्रोति समेन^{३६} शृणाति स यत्सकूदुपसृशति तदस्यां^{३७} प्रतिष्ठायां
प्रतितिष्ठति स प्रतिष्ठितो द्वितीयैव भूर्भुवः स्वरित्याधते तथा न व्यथते तद्वासुरिः
पाञ्छिर्माधुकिरिति दधिरेऽसर्वं वा एतदन्यदियसितमिति प्रथमैवैनं वयं भूर्भुवः
स्वरित्यादधामेति त उ ह ते तथा चक्रुरत एकतमेनाधाय^{३८} ॥ २४ ॥

३४. चरेद्योऽयं TE.

३५. प्राञ्छमवर्जति Ca., and most MSS; see Notes.

३६. मुद्यच्छति TE.

३७. तमुपस्पर्शयति TE.

३८. अन्यश्रुत Po. Ca.

३९. तदस्यः TE.

४०. दधिरे TE.

४१. नाभाय M, T, Ca.; नाभाय B.

उल्मुकान्युपस्थृति द्यौरिव भूमा भूमिरिव वरिष्ठोति यथासौ द्यौर्बह्वी नक्षत्रैरेव
बहुभूयासमित्येवैतदाह भूमिरिव वरिष्ठोति यथेयमुर्वी भूमिरेवमुर्भूयासमित्येवैतदाह
तथास्ते पृथिवि देवयजनि पृष्ठ इत्यस्य ह्वेनं पृष्ठ आधत्तेऽप्रिमनादमनाद्यायादध इत्यन्ना-
दोऽप्रिमनादो भूयासमित्येवैतदाह सैषाशीस्तां^{४३} यदि कामयेत जपेद्यद्यु कामयेतापि
नैवाद्वियेत ॥ २५ ॥

अथ सर्पराज्ञ्या^{४४} ऋग्भूषपतिष्ठत आयं गौः पृश्निक्रमीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च
प्रथन्स्वः । अन्तश्चरति रोचनास्य प्राणादपानती व्यख्यन्महिषो दिवम् । त्रिंशद्वाम
विराजति वाक्पतञ्जाय धीयते । प्रति वस्तोरह द्युभिरिति स यदेवास्याधानेन वर्तुभिर्वा
संभारैर्वा नक्षत्रैर्वानासं भवति तदेवास्यैतेन सर्वमाप्नोति तदु नाद्रियेतेयं वाव सर्पराज्ञी यद्दि
किं च सर्पति तस्येयमेव राज्ञी स यदेवास्यामाधत्ते तेनैवास्यैष कृत्स्नः सर्वः समृद्ध आहितो
भवति ॥ २६ ॥

इति एकपात्काण्डे प्रथमोऽध्यायः॥

४२. तथासौ P1, P2.

४३. मित्येव तथाह P1.

४४. आशीस्ता P1, P2.

४५. सर्पराज्ञ M-B,Co.

४६. तेनैव P.

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

उद्भूत्याहवनीयं पूर्णाहुतिं जुहोत्यन्नादं वा एतं जनयत आत्मनो यदग्नि तस्मा एतदन्नमपिदधाति यथा वत्साय वा जाताय तरुणाय वा कुमाराय स्तनमपिदध्यादेवमस्माएतदन्नमपिदधाति तेन शान्तः प्रीत उत्तराणि हवीर्ष्युपरमते श्रव्यमाणानि शश्वद्वाध्वर्युवा यजमानं वा प्रदेहेद्युपरमतेतामाहुतिं न जुहुयुस्तौ ह्यस्य नेदिष्टमिव चरतः ॥ १ ॥

तां वै पूर्णा जुहोति सर्वं वै पूर्णः सर्वेणैवैनं तच्छमयति स्वाहाकारेण जुहोत्यनिरुक्तो वै स्वाहाकारः सर्वं वाऽनिरुक्तः सर्वेणैवैनं तच्छमयति यामु वा अदः प्रजापतिः प्रथमामाहुतिम् जुहोत्स्वाहाकारेण वै तामजुहोत्सो स्विद्वा एषा निदानेन तस्मात्स्वाहाकारेण जुहोति तस्यां वरं ददाति सर्वं वै वरः सर्वेणैवैनं तच्छमयति ॥ २ ॥

तदाहुरेतामेवाहुतिं हुत्वेत्यथोत्तराणि हवीर्षिः नाद्रियेतेत्यैव तं काममाप्नोति यस्मै कामायोत्तराणि हवीर्षिः निर्विपतेति ॥ ३ ॥

स यदग्नये पवमानाय निर्विपति प्राणं वा अस्मिंस्तदधात्यन्नं वै प्राणोऽन्नमु वा एषाहुतिस्तदेत्यैवास्मिंस्तदधाति ॥ ४ ॥

अथ यदग्नये पावकाय निर्विपत्यन्नं वा अस्मिंस्तदधाति प्रत्यक्षं वा एषाहुतिन्नं तदेत्यैवास्मिंस्तदधाति ॥ ५ ॥

अथ यदग्नये शुचये निर्विपति वीर्यं वा अस्मिंस्तदधात्येतद्वा अस्य वीर्यं शुचिय एषोऽर्चिरुज्ज्वलति तदेत्यस्यामेव हुतायामुच्चैस्तरामिवोज्ज्वलति वीर्यवत्तर इव भवति

१. मस्या P1, P2, H.

२. उत्तराणि TE, My, Pa.

३. सर्वेणैवैनं P2, H.

४. From पूर्णः upto स्वाहाकारः the text is missing in TE.

५. वा missing in K.

६. रुज्ज्वलति Ca.

७. रुज्ज्वलति Ca.

तदेतयैवास्मःस्तदधाति तस्मान्नादियेतेत्याहुस्तदु निर्विपेदेवं परोक्षमिव वा एतत्तदंस्तदिदमितीव यावद्वा अजातो गर्भो मातुर्वैव तावत्वाणमनु प्राणिति यथा वा ॥ ६ ॥

स यदग्र्ये पवमानाय निर्विपति प्राणो वै पवमानो जात् एवास्मिःस्तत्वाणं दधाति ॥ ७ ॥

अथ यदग्र्ये पावकाय निर्विपत्यन्नं वै पावकं जात् एवास्मिःस्तदन्नं दधाति ॥ ८ ॥

अथ यदग्र्ये शुचये निर्विपति वीर्यं वा अस्मिःस्तदधाति यदो वा अन्ने वर्धते^{१५} वीर्यं करोति तदेनमेतदन्नेनैव वर्धयित्वाथास्मिन्नेतद्वीर्यं शुचि दधाति तस्मान्निर्विपेदेव तद्वा एतस्मानमेव सद्विपर्यस्तमिव यत्र ह वा अग्निर्देवेभ्यो मनुष्यानुपावर्त्त तद्वेक्षांचक्रे मैव सर्वेणैवात्मना देवेभ्यो मनुष्यानुपावृत्सीति स तिस्तस्तनुरपनिदध एषु लोकेषु तस्य यत्पवमानः रूपमासास्यां तत्पृथिव्यां निदधे यत्पावकमन्तरिक्षे तद्यच्छुचि दिवि तदथ मनुष्यानुपावर्त्त तदु हर्षयः प्रतिबुबुधिरेये तर्हि मनुष्याणामृषय आसुरसर्वो वै नोऽग्निरुपावृतीति तस्मादेतानि हवीर्षिनिरवपन् ॥ ९ ॥

स यदग्र्ये पवमानाय निर्विपति यैवास्यास्यां पृथिव्यां तनूस्तामेव तेनाप्रोत्यथ यदग्र्ये पावकाय निर्विपति यैवास्यान्तरिक्षे तनुः पावका तामेव तेनाप्रोत्यथ यदग्र्ये शुचये निर्विपति यैवास्य दिवि तनुः शुचिस्तामेव तेनाप्रोति तस्य सर्वं कृत्स्नमप्तिमनपनिहितमाधते केवलबहिः^{१६} प्रथमः हविर्भवति समानबहिषी उत्तरे इमे वै लोका एतानि

८. निर्विपेदेवं P1.

९. एतत्तदद H.

१०. अन्ने वर्धते H.

११. नुपावर्त्त TE, P1, H, Co; see Notes.

१२. सर्वेणैवात्मना Ca.

१३. नुपावर्त्त TE, P1, H, Co; see Notes.

१४. रूपावृतीति M; see Notes on 11 above.

१५. तस्मा एतानि Ca.

१६. बहिः Ca.

हवीःषि सोऽयमद्वात्मामिव लोको बहुलतमें^{१७} इव लेलयमिवेदमन्तरिक्षं लेलयेव द्यौरुभे
चिदेनं प्रत्युद्घामिनी भवतामिति सभारतायै ॥ १० ॥

अष्टाकपाला आग्रेयाः पुरोळाशा भवन्त्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रमग्रेश्छन्दस्वेनैवैनं
तच्छन्दसाधते तानि चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्रे-
श्छन्दस्वेनैवैनं तच्छन्दसाधते गायत्र्यो याज्यानुवाक्या भवन्ति गायत्रमग्रेश्छन्दस्वे
नैवैनं तच्छन्दसाधतेऽथैष एवादित्यश्वरुपरिष्ठाद्वति प्रच्यावयत इव ह वा एषोऽस्मान्म-
नुष्ठलोकाद्वलोकमभ्यात्मानं य एतानि हवीःषि निर्वपत ऊर्ध्वं इव हि समारोहन्तेतीयम्
वा अदितिरियं प्रतिष्ठा तदस्यामेव प्रतिष्ठायामन्ततः प्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥

तस्य विराजौ संयाज्ये स्यातां विराङ्गीयमित्यथो त्रिषुभौ त्रिषुब्धीयमित्यथो जगत्यौ
जगती हीयमिति विराजौ त्वेव स्थितं तस्य धेनुर्दक्षिणा धेनुरिव वा इयं मनुष्येभ्यः
सर्वान्कामानुरुधे सर्वान्वै कामान्वेनुरुधे मातेव वा इयं मनुष्याणां च पशूनां च मातेव
धेनुस्तस्मादस्य धेनुर्दक्षिणैतन्वेकमयनम् ॥ १२ ॥

अथ द्वितीयमग्रय एवाष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपति परोक्षमिव वा एतदग्रये
पवमानायाग्रये पावकज्ञायाग्रये शुचय इत्यथास्यैवं प्रत्यक्षमञ्जसाग्री आहितौ भवतस्तस्य
मूर्धन्वत्यौ याज्यानुवाक्ये भवतोऽथैष एवादित्यश्वरुपरिष्ठात्यैषैव बन्धुतैषा
दक्षिणा ॥ १३ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

१७. अ. M.

१८. श्छन्दः स्त्रे TE, Ca.

१९. श्छन्दः स्त्रे TE, Ca.

२०. श्छन्दः स्त्रे TE, Ca.

२१. शिराङ्गीय H, शिराङ्गीय Ca ; See Notes.

२२. त्रिषुभीय P2, B.

द्वितीयं ब्राह्मणम्

प्रन्ति ह वा एतद्यज्ञं यदेन तन्वते यद्राजानमभिषुण्वन्ति तत्तं प्रत्यथ यत्पशुः संज्ञपयन्ति यद्विशासति तत्तं प्रत्युलूखलमुसलेन दृष्टुपलेन हविर्यज्ञं प्रन्ति स एवं हतो यज्ञो न ददक्षे तं देवा दक्षिणाभिर्दक्षयांचक्रुस्तसाद्वक्षिणा नाम यदभिरदक्षयस्तस्मादुदक्षिणा दद्यात्स यद्वक्षिणा ददाति यदेव हतस्य यज्ञस्य व्ययते तदेवास्यै तद्वक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध एव यज्ञः ॥ १ ॥

ताः पञ्चद्यात्वद्यवा ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव प्रजापतिर्यावत्यस्य मात्रा तावतीभिरेवैनमेतदक्षयति ॥ २ ॥

अथो द्वादश दद्यादद्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव प्रजापतिर्यावत्यस्य मात्रा तावतीभिरेवैनमेतदक्षयति ॥ ३ ॥

अथो चतुर्विंशति दद्याच्चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव प्रजापतिर्यावत्यस्य मात्रा तावतीभिरेवैनमेतदक्षयत्येता आदिष्ठाः कामं यथाश्रद्धं भूयसीर्दद्यात् ॥ ४ ॥

द्वया उ वाव देवा देवा अहैवान्यदेवा अथेमे मनुष्यदेवा य इमे ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽसोऽनूचानास्तेषां द्वैधा विभक्तो यज्ञ आहुतय एव देवानां दक्षिणा मनुष्यदेवानां ब्राह्मणानां शुश्रूषामनूचानां स आहुतिभिरेव देवान्नीणाति दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवान्नासाणां शुश्रूषोऽनूचानाऽस्तु एनमुभये देवाः प्रीताः सुधायां दधति यथो वै रेतो योनौ

१. पुष्टिं ते प्र H.

२. See Notes.

३. अस्मि TE, P1, P2, H.

४. मनुष्य B.

५. द्वैध TE, B.

६. See Notes.

७. अस्मान्मनुष्यो P2; see Notes.

दध्यादेवमेतदृत्विजः स्वर्गे लोके यजमानं दधति तेभ्य एतदाति ये मेदः संप्राप्तिपन्नीति
नु दक्षिणाम् ॥ ५ ॥

अथ देवाश्च ह वा असुराश्चभवे प्राजापत्या अस्यर्थत्त ते होभयेऽनात्मान आसुर्मत्या
ह्यासुर्नात्मा हि स यो मर्त्यस्तेषु हाम्निरेवामृतमास तमुभ्य उपाजीवस्तेषां ह स्म यं
प्राप्ति तद्ध सैव स भवति ततो ह देवास्तनीयाःस इव परिशिशिरे ते हार्चन्तः श्राप्य-
न्तः कथं सपलानसुरानभिभवेमेति ते हैतदेवाग्न्याधेयं ददृशुः ॥ ६ ॥

ते होचुरुषेऽदममृतमन्तरात्मन्याधायेत्यमृताभूत्वा स्तर्यास्तर्यान्त्सपलानमत्यन्तसुरानभि-
भविष्याम इति ॥ ७ ॥

ते होचुरुषेषु वै नोऽयमग्निरिति हन्तासुरेभ्यः प्रतिप्रब्रवामेति ते हासुरानेत्योचुरा वै
वयमग्नि धास्यामहेऽथैनं यूयं किं करिष्यथेति ते हासुरा असूयन्त इवोचुरुथैनं वयं च्येव
धास्यामह इत्यत्र तुषानि दहात्र दारूणि दहात्र मार्त्सं पचात्रौदनं पचेति सोऽयमग्नियैनेदं
मनुष्या भुज्ञते यदिदृमिमाः प्रजा उपजीवन्ति ॥ ८ ॥

अथैनं देवा अन्तरात्मन्याधायामृता भूत्वास्तर्यास्तर्यान्त्सपलानमत्यन्तसुरानभ्यभव-
स्तस्मै कमग्नी आदधीत नामृतत्वस्याशास्त्रपत्तयोर्हैव भवति न हैनं तुसूर्षमाणश्च न
स्तृणुते तस्माद्यदाहिताग्निश्चानाहिताग्निश्च स्पृष्टेऽप्याहिताग्निरेवाभिभवत्यस्तयोर्हि स
भवति ॥ ९ ॥

८. सं प्राप्ति TE, सं प्राप्तिपन्नीति

९. ह्यासुर TE, H.

१०. ते Ca.

११. व्यन्तिमित्तः M, V1, Ca; see Notes.

१२. स्तुव्य स्तुव्यं सप M, My, Ca.

१३. अपस्य Ca.

१४. स्तुति TE.

तं यत्रादो मश्यन्ति तदेनं जातमभिप्राणिति प्राणो वा अग्निर्जातमेवैनं तज्जनयत्यथोद-
१५ निति तदेनमन्तरात्मन्याधत्तेऽथेतरमुज्वलयन्तीह् यक्ष्य इह् साधु करिष्यामीति ॥ १० ॥

तद्वैकेषामाग इव भवत्यन्वगन्त्रिति तदु नाद्रियेत न वा अस्यैषोऽनुगच्छति योऽस्यान्त-
रात्मन्याहितो भवत्यनोऽव्यासीदथो व्यायासीत् ॥ ११ ॥

अन्तरागादिति हैकेषामाग इव भवति तदु नो एवाद्रियेत न वा अस्यैतमनो विद्याति
न रथो विद्याति नान्तरेणैति कश्चन् योऽस्यान्तरात्मन्याहितो भवति ॥ १२ ॥

ते वा एते प्राणा एवाग्रयः प्राणोदानावेवाहवनीयश्च गार्हपत्यश्च व्यानोऽन्वाहार्यपच-
नस्तस्य वा एतस्यागन्याधेयस्य सत्यमेवोपचारः ॥ १३ ॥

स यथा समिद्धमग्निपुदकेनाभिषिञ्चेत्स्य वै भूयो भूयस्तेजो भवति स श्वः^{१०} श्वः
श्रेयान्भवत्येव^{११} हैव कीर्त्या यशसा श्रिया श्वः^{१२} श्वः श्रेयान्भवति योऽग्नी आधाय सत्यं
वदति ॥ १४ ॥

अथ यथा समिद्धमग्निपुदकेनाभिषिञ्चेत्स्य वै कनीयः कनीयस्तेजो भवति स श्वः^{१३} श्वः
पापीयान्भवत्येव^{१४} हैव कीर्त्या यशसा श्रिया श्वः श्वः पापीयान्भवति योऽग्नी आधाय मृषा
वदत्यरुणः हौपवेणी ज्ञातय ऊचुः स्थविरो वा अस्यग्नी आधत्वेति ॥ १५ ॥

स होवाच तन्मैतद्बूथ वाचंयम एवैधीति मा ब्रूथेति नह्यग्नी आधाय मृषा वदेन्नो वाचा
वदतोऽमृषोद्यमस्ति तस्मादु सत्यमेव विवेदिषेत् ॥ १६ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

१५. द्यन्विं TE, H.

१६. ज्वलयवेह Ca.

१७. राम्बन्धितो P1, P2.

१८. अवत्यतो P1, P2.

१९. वीक्षिति Ca, Co.

२०. श्वः श्वः TE; श्वः H; श्वः श्वः, B.

२१. श्वः श्वः TE; श्वः H; श्वः श्वः, B.

२२. श्वः श्वः TE; श्वः H; श्वः श्वः, B.

२३. विवेदिषेत् B, V2.

तृतीयं ब्राह्मणम्

वरुणो हैनद्राज्यकाम आदधे स राज्यमगच्छत्साद्यश्वेतद्वेद यश्च न वरुणो राजेत्येवा-
चक्षते सोमो यशस्कामः स यशोऽभवत्तस्माद्ये च सोमे लभन्ते ये च न लभन्त उभय
एवैनदागच्छन्ति यशा एवैतद्वृष्टमागच्छन्ति यशो ह भवति राज्यं गच्छति य एनदेव
विद्वानाधर्ते ॥ १ ॥

अग्रा उ ह वै देवाः सर्वाणि रूपाणि संनिदधिरे यानि च ग्राम्याणि यानि चारण्यानि
विजयं वोपपरैष्यन्तः कामचारस्य वा कामायां नो गोपिष्ठो गोपायत्विति वा तान्हस्त्रिनि-
चकमे तान्त्संगृह्यत्वं प्रविवेश पुनरेम इति देवा एतदग्निं तिरोभूतं तेषां हेयसेवास किमिह
कार्यं केह प्रज्ञेति ॥ २ ॥

ततो हैतत्त्वष्टा पुनराधेयं ददर्श तदादधे योऽग्नेः^१ प्रियं धामोपजगाम तस्मा एतान्यग्निरु-
भयानि रूपाणि प्रतिनिःसर्ज यानि च ग्राम्याणि यानि चारण्यानि तस्माद्वा आहुस्त्वाष्ट्राणि
रूपाणीति त्वष्टुर्ह वै सर्वं रूपमुप तु हैवान्याः प्रजा यावच्छो यावच्छस्तिष्ठन्ते ॥ ३ ॥

तस्मै कं पुनराधेयमादधीत तथा हैवाग्नेः प्रियं धामोपगच्छति तस्मा एतान्यग्निरुभयानि
रूपाणि प्रति निःसृजति यानि च ग्राम्याणि यानि चारण्यानि तस्मिन्नेतान्युभयानि रूपाणि
दृश्यन्ते परमता वै सा सृहयैत्ति हास्मै तथा पुष्यति लोकयमु वा अप्याग्नेयोऽयं यज्ञो
ज्योतिरग्निः पाप्मनो दग्धा सोऽस्य पाप्मानं दहति स ज्योतिरेवेह श्रिया यशसा भवति
ज्योतिरमुत्रं पूर्ण्यलोकत्वा ॥ ४ ॥

१. नो H.

२. नाथसे V2.

३. लाल्लालि Ca.

४. ह+इपस्त+इव (इपस्त- Latitude or shirking)

५. सोर्यम्: TE.

६. विष्णुने P1, P2, H.

७. सृहयैत्ति Ca., P2.

८. पुर्ण्य Ca.

स वै वर्षास्वेवादधीत वर्षा वै सर्वं ऋतवो वर्षा हि वै सर्वऋतवोऽथादे वर्षमकुर्मदो
वर्षमकुर्मेति वर्षाभिरेव संवत्सरान्तसंपश्यन्ति वर्षा हि वै सर्वऋतवोऽथ वर्षा एव
सर्वेषामृतनां रूपम् ॥ ५ ॥

भवति वै तद्वर्षासु यत्राहुर्ग्रीष्म एवाद्येति भवति तद्यत्राहुः शिशिर एवाद्येति वर्षादिदु
वर्षेष्वथैतत्परोक्षमिव रूपं यदेव पुरस्ताद्वाति तद्वसन्तस्य रूपं यत्तनयति तद्विष्मस्य
यद्वर्षीति तद्वर्षाणां यद्विद्योतते तच्छरदो यद्वद्वद्वद्वहाति तद्वेमन्तस्य वर्षाः सर्वऋतव ऋतून्प्रा-
विशद्वत्तुभ्य एवैनमेतन्निर्मीते ॥ ६ ॥

आदित्यो वाव सर्वऋतवः स यदैवोदेत्यथ वसन्तो यदा संगवोऽथ ग्रीष्मो यदा
मध्यन्दिनोऽथ वर्षा यदा न्यहोऽपराह्नोऽथ शरद्यदास्तमैत्यथ हेमत्तः ॥ ७ ॥

स यत्र मध्यन्दिनः स्यात्तह्येवादधीत तर्हि वा एषोऽस्य लोकस्य नेदिष्ठो भवति^{१०}
नेदिष्ठादेवैनमेतन्मध्यान्निर्मीते छायों वा अयं पाप्मा मनुष्यमनुष्टकश्चरति सोऽत्र कनिष्ठो
भवत्यधस्पदमिव ह्यसीति कनिष्ठमेवैतत्सन्तं पाप्मानमवबाधते ॥ ८ ॥

स वै कुशैरुद्धरति दारुभिर्वा अग्र उद्धरति दारुभिरग्रे दारुभिरपरं जामि कुर्यात्समदं
कुर्यादायो वै वर्षा आपः कुशा वर्षा ऋतून्प्राविशदद्विरैवैनमेतद्वद्वयो निर्मीते^{११} ॥ ९ ॥

सोऽक्षपलाशाभ्यां त्रीहिमयमपूपं कृत्वा यत्र गाहपत्यमाधास्यन्भवति तन्निदधाति
तद्वाहेपत्यमभ्यादधाति ॥ १० ॥

अर्कपलाशाभ्याम्वेव यवमयमपूपं कृत्वा यत्राहवनीयमाधास्यन्भवति तन्निदधाति
तद्वाहवनीयमभ्यादधाति पूर्वाभ्यामेवैनमेतदग्निभ्यामन्तर्दधाति ॥ ११ ॥

१. द्वुम् TE.

२. अष्टम H; अष्टम V2.

३. भवति Ca., M,T.

४. ज्ञाये TE, L; ज्ञाये M.

५. भीति Ca., M,T,Ca.

तदु नाद्रियेत रात्रिभिर्वावि सोऽन्तर्हितोऽथैतमाग्रेयं पञ्चकपालं पुरोऽलाशं निर्वपति तस्य
पञ्चपदाः पङ्क्षयो याज्यानुवाक्या भवन्ति पञ्चार्तवि ऋष्टून्माविशदृतुभ्य एवैनमेतन्निर्मि-
मीते ॥ १२ ॥

आग्रेयः सर्वो भवति तथा ह्यग्रेः प्रियं धाम त्वष्टोपागच्छदुपांश्चेनेन चरन्ति यद्वै
ज्ञातिभ्यो वा संखिभ्यो वा निष्केवल्यं करिष्यन्वभवति तिर इव वै तेन बोधुवत्तिर इव स्विद्वा
एतद्युपांश्चु वैश्वदेवोऽन्यो यज्ञोऽथैष निष्केवल्यं एवाग्रेय उत्तममनुयाजमुच्चैर्यजति कृत-
कर्मेव हि तर्हि भवति सर्वो हि कृतमनुबृथ्यते ॥ १३ ॥

स यत्राध्वर्युरतिक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेत्याग्रेयमेव तद्रूपं परोक्षमिव त्वग्रीन्यजेति
हैव तत्र ब्रूयात् ॥ १४ ॥

स यजत्यग्र आज्यस्य व्यन्तुं वौषळित्यग्रिमाज्यस्य वेतु वौषळित्यग्रिमाज्यस्य व्यन्तुं
वौषळित्यग्रिमाज्यस्य वेतु वौषळिति ॥ १५ ॥

अथ स्वाहाग्निं स्वाहाग्निं पवमानमिति यद्यग्रये पवमानाय ध्रियेरन्त्स्वाहाग्निमिन्दुमन्त-
मिति यद्यग्रय इन्दुमते ध्रियेरन्त्स्वाहाग्नीनाज्यपाञ्चुषाणा अग्रय आज्यपां आज्यस्य व्यन्तु
वौषळित्येवमेतान्प्रयाजान्सर्वानाग्रेयान्करोति ॥ १६ ॥

अथाहाग्रयेऽनुग्रूहीत्याग्रेयमाज्यभागं सोऽन्वाहाग्निं स्तोमेन बोधय समिधानो
अमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो दधादिति स्वपितीव स्विद्वा एतद्युद्वासितो भवति बोधयत्येवै-
नमेतत्समुद्दीपयति जुषाणो अग्रिराज्यस्य वेत्विति यजति ॥ १७ ॥

१४. सोऽन्तर्हितो TE, Co, Ca.

१५. Should have been निष्केवल्यं.

१६. करिष्य TE.

१७. Should have been निष्केवल्यं.

१८. छृं TE.

१९. See Notes.

२०. आज्यस्य Ca, PI, H.

२१. स्वपिति TE.

अथाहाग्रये पवमानायानुबूहीति यद्यग्रये पवमानाय धियेरन्त्सोऽन्वाहाग्र आयूर्षि
पवस आसुकोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनामिति तथाहाग्रेयो भवति सोमो वै
पवमानो नो सौम्यादाज्यभागाद्यन्ति जुषाणो अग्निः पवमान आज्यस्य वेलिति
यजति ॥ १८ ॥

अथाहाग्रय इन्दुमतेऽनुबूहीति यद्यग्रय इन्दुमते धियेरन्त्सोऽन्वाहेह्यूषु ब्रवाणि तेऽग्र
इत्थेतरा गिरः । एभिर्वर्धास इन्दुभिरिति तथाहाग्रेयो भवति सोमो वा इन्दुनों सौम्यादाज्य-
भागाद्यन्ति जुषाणो अग्निरिन्दुमानाज्यस्य वेलिति यजति ॥ १९ ॥

अथाहाग्रयेऽनुबूहीत्यग्निं यजेत्यग्रये स्विष्टकृतेऽनुबूहग्रिः स्विष्टकृतं यजेति ॥ २० ॥

स यत्राध्वर्युरतिक्रम्याश्राव्याह देवान्यजेत्यग्रीन्यजेति हैव तत्र ब्रूयात् ॥ २१ ॥

स यजत्यग्रेवसुवने वसुधेयस्य वेतु वौषलिति अग्ना उ वसुवने वसुधेयस्य वेतु
वौषलिति देवो अग्निः स्विष्टकृदिति स्वयमाग्रेयसृतीयोऽनुयाजः ॥ २२ ॥

ता वा एता: षड्भक्त्यश्वतसः प्रयाजेषु द्वे अनुयाजेषु षट्ठा ऋतव ऋतून्माविश-
दृतुभ्य एवैनमेतन्निर्मिमीते तासां षण्णां विभक्तीनां द्वादशा वा त्रयोदशा वाक्षराणि द्वादशा
वा वै त्रयोदशा वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सर ऋतून्माविशदृतुभ्य एवैनमेतन्निर्मिमीते न
द्वै चन सह करोति जामि हि कुर्यादद्वै चित्सह कुर्याद्वितु व्यन्त्विति प्रयाजानां रूपं
वसुवने वसुधेयस्य वेलित्यनुयाजानां हिरण्यं दक्षिणाग्रेयोऽयं यज्ञोऽग्रहिरेतो हिरण्यम-

२२. तथा V2, Ca.

२३. तथा हाग्रियो TE; तथाहाग्रेयो Ca.

२४. कृते यजेते वसुवने युहेति; Excess in M only.

२५. वसुधेय TE.

२६. है P1, P2, TE.

२७. यज्ञे TE, P1, P2.

२८. वेलित्यनु P1, P2.

न दुःखान इवान्हि वहसायेयोऽन्यवदर्थमिव ह्यनवुहो वहो भवति देवानां हव्यवाह-
नोऽग्निर्वहत्येष मनुष्येभ्यः ॥ २३ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह वा इदमेक एवास स हेक्षां चक्रे कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स
तपोऽतप्यत सोऽग्निमेव मुखाज्जनयां चक्रे तस्माद्वा अग्निरन्नादो मुखाद्विं जातो मुखेन
हृन्नमद्युते ॥ १ ॥

स वा एषोऽग्ने देवतानामजायत तस्मादग्निर्नामाग्निर्ह वै नामैतद्यदग्निरित्याहुः स उ
जातः पूर्वः प्रेयाय तद्वैवास्य द्वितीयमग्नित्वं पूर्वं हि यन्तमाहुरप्र एतीति ॥ २ ॥

तस्माद्व प्रजापतिर्बिभयांचकारान्नादं वा इममजीजन आत्मनो नो वा इहान्यदत्रमस्ति
यं वा अयं नाद्यादिति कल्वालीकृते हेयं तर्हि पृथिव्यास तद्वैवास्यै मनस्यासाथैनमग्नि-
व्यात्तेनोपपर्यावर्त्त तस्य भीतस्य स्वो महिमापचक्राम वाग्वै स्वो महिमा वाग्धैवासादप-
चक्रार्म स आत्मन्येवाहुतिमियेष स इत्युदमृष्ट तस्मादिदं चालोमकमिदं च तत्रो एव विवेद
घृताहुतिं वा पय आहुतिं वोभयं त्वेव तत्पयः ॥ ३ ॥

स हास्मै न छदयां चकार केशमिश्रेव हास तामोर्षं धयेति व्यौक्षत्तत ओषधयः
संबभूवुस्तसादोषधयो नाम स द्वितीयमुदमृष्ट तत्रो एव विवेद घृताहुतिं वा पय आहुतिं
कोभयं त्वेव तत्पयः ॥ ४ ॥

२९. दृश्मिव TE.

१. दग्निर्नामाग्निर्ह VI.
२. मग्नित्वं My, P1, P2, H.
३. तद्वैवास K.
४. तस्मादप्तकम् P1.
५. तामोर्षमियेति TE; तामोर्ष Co; see Notes.

साहासै छदयां चकार स ह प्रजापतिर्व्यचिकित्सजुहवानीं मा हौषांमिति तरं स्वो
महिमाभ्युवाद जुहुधीति स विदां चकार स्वो वै मा महिमाह जुहुधीत्याहेति स स्वाहेत्येव
जुहवां चकार तत् एवासा उदियाय योऽसौ तपति ततोऽयं प्रबभूव योऽयं पवते ततोऽग्निः
शान्तः पराङ्गर्याववर्तैष उ एव स्वाहाकारस्य बन्धुस्तस्मादप्येतर्हि स्वाहेत्येवं
जुहति ॥ ५ ॥

स एवं हुत्वा प्रजापतिः प्र चाजायताग्रेश मृत्योरत्स्यत आत्मानमत्रायतैवरं ह वाव
प्रजायत एवमग्रेष्मृत्योरत्स्यत आत्मानं त्रायते य एवमेतद्वेद ॥ ६ ॥

तं यत्रांदोऽभ्यादधति यथा मातुर्वोपस्थातितुर्वा संभवेदेवरं हैव संभवति शरीररं
हैवास्य दहति तस्मादाहुनानाहिताग्निः संभवतीति स यत्र हुत्वोपामष्ट ततो विकंकतः
संबभूव स वा एष वृक्षो यज्ञियो यज्ञपांत्रियोहेतद्वेव विचिकित्साया जन्म यः प्रजापतिर्व्य-
चिकित्सत्स वै स श्रेयस्यधियत यः प्र चाजायताग्रेश मृत्योरत्स्यत आत्मानमत्रायत श्रेयसि
ह वाव ध्रियते विचिकित्सन्य एवमेतद्वेद ॥ ७ ॥

ते वा एते वीरा देवानामजायन्तायमग्निर्योऽयं पवते सूर्य आ ह वा अस्य वीरो जायते
य एतान्वीरान्देवानो वेद ॥ ८ ॥

ते होचुरस्मान्प्रजापतिः पिताजीजनतेति हन्त वयं तज्जनयामहै यदस्मानन्वसदिति ते
ह गायत्रेण तुष्टिविरेऽपहिकरणे परिवृत्य ते यत्पर्यवृण्वन्त्सोऽयं समुद्र इयमेव पृथिव्या-
स्तावस्ते ह प्राण उच्चक्रमः पुनरेम इत्येद्दां जातारं सा हैनानुदीक्ष्य हिंचकार ते विदांचक्रुरेष

६. See Notes on I-1-1-2; जुहवानी ३ in MSS.

७. See Notes on I-1-1-2; हौषा ३ in MSS.

८. प्राणवर्तैष Ca., M.L.T.

९. स्वाहेत्येव Ca.

१०. तं यत्र TE, VI, Ca.

११. वाय्मे Ca.

१२. श्रेयस्य VI.

१३. जीजनतिः VI.

१४. पृथिव्य Ca.

वाव साम्नो हिकार इति ततो हार्वाक्सहिकाराणि सामान्यपहिकाराणि हैव ततः पुरा^{१५}
बभूवुस्तस्माद्गौरुपजीवनीया साम्नो हि हिकारं बिभृत्युपजीवनीयो ह वाव भवति य एतम्
साम्नो हिकारं वेद ॥ ९ ॥

ते होचुर्भद्रं वा इदं मैजीजनामहि य इमामजीजनामहीत्यन्नह्यजनयन्त न हृतेऽवन्न-
मस्ति यज्ञःह्यजनयन्त न हृते गुर्यज्ञस्तायते तद्वैतदेव यज्ञस्य नाम यदेतासां तस्माद्भद्रं
पुण्यमिति^{१६} परिहरेदुपनामुको हैनं यज्ञो भवति ब्रह्म्योहास्यैता भवन्ति य एवं विद्वाऽभद्रं
पुण्यमिति परिहरति ॥ १० ॥

तां हाग्निरभिदध्यौ मिथुन्येनां स्यामिति तां संबभूव तस्यां रेतः प्रसिषेच
तत्प्योऽग्नेहि वा एतद्रेतस्तस्मादेता आमाः सत्यः शूतं दुहते तस्मान्नानारूपाः सत्यः
सदृशमेव दुहतेऽग्निंसंकाशमग्नेहि रेतस्तस्मात्वथमदुग्धमुष्णमिव भवत्यग्निरेतसः
हि ॥ ११ ॥

ते होचुर्जुहुवामहा इदं प्रेदं जनयामहा इति स होवाचाग्निर्मह्यमेव प्रथमाय जुहुतेति
मह्यमिति योऽयं पवते मह्यमिति सूर्यस्ते होचुर्संपादयन्तः प्रजापतिं पितरं प्रत्ययामेति
यस्मै स आह तस्मै प्रथमाय जुहवामेति ॥ १२ ॥

स होवाच प्रजापतिसग्रय एव प्रथमाय जुहुतेति स स्वरं रेतोऽनुष्टुप्या प्रजनयिष्यत इति
सूर्याय प्रातरित्यथ यदेव हूयमानस्य व्यश्वेते तत्केतीमुवाच योऽयं पवते तदप्येतर्हि
तथैव जुहुत्यग्रय एव सायरं सूर्याय प्रातरथ यदेव हूयमानस्य व्यश्वेते तदेतस्य य एष
पवते त एवं जुहुतो देवा इमां प्रजातिं प्राजायन्त येयमेषां प्रजातिरिमां जितिमजयन्येयमेषां
जितिरिमां विजिति व्यजयन्ताग्निरेवेमं लोकमजयद्योऽयं पवते सोऽन्तरिक्षं दिवमेव सूर्यः

१५. पुरा Ca.

१६. अम्न M.

१७. पुण्यमिति TE.

१८. वेद PI.

१९. विजिति TE.

स यु एवं विद्वान्जुहोत्येतां हैव प्रजातिं प्रजायत एतां जिति जयत्येतेषां सलोके
भवति ॥ १३ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

इति एकपात्काण्डे द्वितीयोऽध्यायः

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

सूर्यो ह वा अग्निहोत्रं स यदेत् स्या आहुतेरग्र उदैत् स्माद्ध सूर्य एवाग्निहोत्रं तद्यदस्त-
मिते जुहूति य इदं तस्मिन्निह सति जुहवामेत्यथ यत्पुरोदेतोर्जुहूति प्रातर्य इदं तस्मिन्निह
सति जुहवामेति स वा एषोऽस्तं यन्नाग्निमेव योनि गर्भो भूत्वा प्रविशति तं गर्भं
भवन्तमिमाः सर्वाः प्रजा अनु गर्भो भवन्तीक्षिता इव हि शोरते ऽसंजानाना अथ यद्रात्रिस्तिर-
एव तत्कुरुते तिर इव हि गर्भः ॥ १ ॥

स यत्सायं जुहोति गर्भमेवैनं तत्सन्तमभिकरोति गर्भां सन्तमभिजुहोति तस्मादन-
श्रन्तो गर्भा जीवन्त्यथ यत्वातर्जुहूतिर्पैवैनं तज्जनयति स एष तेजो भूत्वा विश्वाशमान
उदयते शश्वद् नोदियाद्यदस्मिन्नेतामाहुति न जुहुयः स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवरं रात्रे:
सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्योदयते यथा ह वा अहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवरं सर्वस्मात्पाप्मनो
निर्मुच्यते य एवमेतद्वेदं तं जायमानमिमाः सर्वाः प्रजा अनु प्रजायन्ते विसृज्यन्ते हि
यथाधीर्ण ॥ २ ॥

तदाहुः पुरास्तमेतोरुद्धरेदित्येते वाव रश्मयो विश्वेदेवा अथ यत्परं भाति प्रजापतिर्वैव
स इन्द्रो वा ते हैतेऽस्तं यन्तोऽग्निहोत्रमेव जुहूतो गृहानभ्यागच्छन्ति तेऽस्याहवनीयमेव
प्रविशन्ति स यथा श्रेयसेऽभ्यागमिष्यत् आवस्थमुपकल्पयेदेवमेतत्ते यस्योद्धृतमा-
गच्छन्ति तस्य प्रविशन्त्यथ यस्यानुद्धृतम् प ह तस्मात् यन्ति तस्मै वै व्यूध्यते यस्मादेवा

१. एवा Ca.

२. जुहोति TE.

३. विभ्लाश M.

४ यथाधीर्णम् Ca. and all MSS except VI and B; see Notes.

५. तस्माह P.

६. मागच्छ TE, B.

७. व्यूध्यते TE, K.

अप प्रयन्ति ताम्‌नु व्यृद्धिं यश्चैतद्देव यश्च नानुद्धृतम्‌स्याभ्यस्तमगादिति सर्वं एव निन्दति ॥ ३ ॥

स यत्सायं जुहोत्यग्नावेवैभ्यस्तत्पविष्टेभ्यो जुहोत्यथ यत्प्रातर्जुहोत्यप्रेतेभ्य एवैभ्यस्त-
जुहोति तस्माद्वयं मन्यामह उदितहोमिनो व्यवच्छिन्नमग्निहोत्रमिति होवाचा सुरियथा शून्य-
मावसथमाहरेदेवमेतदिति ॥ ४ ॥

द्वयमुवा इदं न तृतीयमस्ति मूलि चैवामूलं च तदुभयं देवानां सन्मनुष्या उपजीवन्ति
मूलिन्य इमा ओषधयोऽमूलाः पशुवस्तु इमेऽमूलाः पशुवो मूलिनीरोषधीर्जग्धापः पीत्वा
तस्यैष उभयस्य रसः संभवति ॥ ५ ॥

स यत्सायं जुहोत्यस्य रसस्य जीवनस्य देवेभ्यो जुहवामेति यदेषामिदर्द सदुपजीवाम
इति स यत्ततोऽस्त्राश्राति हुतोच्छिष्टमेव तन्निरवत्तबल्यश्राति हुतोच्छिष्टसोह्यशिताग्निहोत्रं
जुहूदथ यत्प्रातर्जुहोत्यस्य रसस्य जीवनस्य देवेभ्यो जुहवामेति यदेषामिदर्द सदुपजीवाम
इति स यत्ततोऽह्नाश्राति हुतोच्छिष्टमेव तन्निरवत्तबल्यश्राति हुतोच्छिष्टसोह्यशिताग्निहोत्रं
जुहूदथ यत्प्रातर्जुहोत्यस्य रसस्य जीवनस्य देवेभ्यो जुहवामेति यदेषामिदर्द सदुपजीवाम
इति स यत्ततोऽह्नाश्राति हुतोच्छिष्टमेव तन्निरवत्तबल्यश्राति हुतोच्छिष्टसोह्यशिताग्निहोत्रं
जुहूदृत् ॥ ६ ॥

तदौ समेवान्ये यज्ञास्तिष्ठन्तेऽग्निहोत्रमेव न संतिष्ठतेऽपि वै द्वादशसंवत्सरमन्तवदेवाथै-
तत्सायरुहुत्वा वेद होष्याय्येव प्रातरिति प्रातर्हुत्वा वेद होष्याय्येव सायमित्येतस्यानुपस्थि-
तिमन्वनुपस्थिता इमाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनुपस्थितो ह वै श्रिया प्रजया प्रजायते य
एवमेतद्देव तहुध्वाधिश्रवयति शृतरुहि देवानाम् ॥ ७ ॥

तदाहर्यदेवन्मिव स्यादथ जुहुयातर्हि ह्येतच्छृतं भवतीति तदुत्था न कुर्यादुपहैनत्स
दहेद्यस्तथा कुर्यादप्रजनिष्णु वै रेत उपदग्धं तस्मादधिश्रित्यैव जुहुयादग्नेरु वा एतद्रेतस्तेनो

६. जुहूद् TE.

७. लोक्यनेत् TE.

१०. See Notes.

वा एतच्छृंतं यदग्नेरेतस्तस्मादधिश्रित्यैव जुहुयादथ यद्वैनदग्नावधिश्रयन्ति तेनो एव शृंतं तस्मादधिश्रित्यैव जुहुयात् ॥ ८ ॥

तदवज्योतयति शृंतं वेदानीत्यपः प्रत्यानयत्यग्निरेतसं वा एतच्छान्तिरापः शान्तय एव तस्माद्यद्येनमासक्तिपानं क्षीरमभ्याभवेदुदस्तोकमाश्रोतयेत्येव ब्रूयाच्छान्तये पयसश्वैव सर्वत्वायेदरं हि यदा वर्षत्वस्योषधयो जायन्त ओषधीर्जग्धापः पीत्वा तस्यैष उभयस्य रसः संभवति तस्मादुदस्तोकं प्रत्यानयति ॥ ९ ॥

उद्वास्य चतुरुन्नयति चतुर्धा विहितं हींदं पयः समिधमादायोदाद्रवति समिद्धहोमाय सोऽनुपसाद्य पूर्वामाहुति जुहोति यद्वोपसाद्य जुहुयाद्यथा यस्मा आहूरिष्यन्तस्यात्ततो न्वन्तरेण निदध्यादेवं ह तदथ यद्नुपसाद्य जुहोति यथा यस्मा आहूरिष्यन्तस्यात्तस्मा आहत्यैवोपनिदध्यादेवं तदुपसाद्योत्तरां नानावीर्ये एवैने एतत्करोति मैनश्वैव वाङ्गते आहुती मनश्वैवेतद्वाचं च व्यावर्तयति तस्मान्मनश्व वाङ्ग समानमेव सन्नानेव ॥ १० ॥

स वै द्विर्जुहोति द्विरुपमृष्टे द्विः प्राश्राति चतुरुन्नयति तदशा दशाक्षरा वै विराद्विराळु वै यज्ञो विराजमेवैतद्यज्ञमधिसंपादयति ॥ ११ ॥

स यदग्नौ जुहोति तदेवेषु जुहोति तस्मादेवाः सन्ति यदुपमृष्टे तदेषधिषु च पितृषु च जुहोति तस्मादेषधयश्च पितरश्च सन्ति यत्वाश्राति तन्मनुष्येषु जुहूति तस्मान्मनुष्याः सन्ति मनुष्यान्मनु पश्चावो देवान्मनु वयाऽस्योषधयो वनस्पतयो यदिदं किंचान्यदेवमिवमाः प्रजार्थं आभजति या इमा अपराभूताः ॥ १२ ॥

११. यद्वै ते.

१२. आहरि TE, B.K.

१३. त्वन्तरेण Ca. see Notes.

१४. आहरि TE, B.K.

१५. मनश्व ह वै M; मनश्व वै Ca.

१६. हैत्यत K.

१७. जुहोति M., Ca.

१८. वक्ता VI; see Notes.

तदुहोवाच याज्ञवल्क्यो न यज्ञो मन्त्रवै अग्निहोत्रं पाकयज्ञ इवैवेतीदः हि यदन्यस्मिन्यज्ञे सुच्यवद्यन्ति सर्वमेव तज्जुहूत्यथैतद्दुत्प्रोत्सृप्याचामति निलेण्ठि तदस्य पाकयज्ञस्येवेति तद्वस्य तत्पशव्यमेव रूपं पशव्यो हि पाकयज्ञः ॥ १३ ॥

सा वा एषैकैवाग्र आहुतिर्या प्रजापतिरज्ञुहोदथ यथेमे पश्चादधियन्तायमग्निर्योऽयं पवते सूर्य एवमेषा द्वितीया हूयते तद्यामये जुहोति सा तस्यै देवतायै यस्या अग्निहोत्रमथैं द्वितीयां स्विष्टकृद्वाजनमेव सा तस्मात्तमुत्तरतो जुहोत्येषा हि तस्य देवस्य दिव्विथुनायो वा एषा प्रजननायै द्वितीया हूयते ॥ १४ ॥

ते वा एते आहुती भूतं च भविष्यत्त्वं जातं च जनिष्यमाणं चागतं चाशा चाद्य च क्षश तद्वा एतदद्वयमेवानु ॥ १५ ॥

आत्मा वाव भूतोऽद्वा वै तद्यज्ञातमद्वो तद्यदात्मा प्रजैव भविष्यदनद्वा वै तद्यज्ञविष्टदनद्वो तद्यत्प्रजा ॥ १६ ॥

आत्मा वाव जातोऽद्वा वै तद्यज्ञातमद्वो तद्यदात्मा प्रजैव जनिष्यमाणानद्वा वै तद्यज्ञनिष्यमाणमनद्वो तद्यत्प्रजा ॥ १७ ॥

आत्मा वा आगतोऽद्वा वै तद्यदागतमद्वो तद्यदात्मा प्रजैव श्वेतवाशानद्वा वै तद्यदाशानद्वो तद्यत्प्रजा ॥ १८ ॥

आत्मा वा अद्याद्वा वै तद्यदद्याद्वो तद्यदात्मा प्रजैव श्वेतनद्वा वै तद्यच्छेत्नद्वो तद्यत्प्रजा ॥ १९ ॥

तां तां मन्त्रेण प्रथमामाहुति जुहोति स आत्मानमभि हूयतेऽद्वा वै तद्यन्त्नोऽद्वो तद्यदात्मा तृष्णीमुत्तरां सा प्रजामभि हूयतेऽनद्वा वै तद्यत्तृष्णीमनद्वो तद्यत्प्रजा ॥ २० ॥

१९. मन्त्रा TE.

२०. वा TE.

२१. प्रजननाय TE; VI. Pl. Ca.

२२. तद्यत्प्रजा VI.

२३. प्रजै My, VI. TE.

२४. श्वेत TE, VI. P. Ca.

स जुहोत्यग्रिज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातस्तद्वत्सत्सत्येनैव हूयत इदं हि यदा सूर्योऽस्तमेत्यथाग्निरेव ज्योतिर्भवति यदो वै सूर्य उदेत्यथ सूर्य एव ज्योतिर्भवति तदु ह वै देवानाच्छति यत्सत्येन जुहति ॥ २१ ॥

तदुहोवाच दक्ष आरुणये ब्रह्मवर्चसकामस्यैनेन जुहयादित्यग्रिवर्चों ज्योतिर्वर्चः सूर्यो वर्चों ज्योतिर्वर्चों ब्रह्मवर्चसी हैव भवति यस्यैवं जुहतीत्यस्त्युवेवं प्रजननस्यैवं रूपमग्निः ज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहेति तदिदं ज्योती रेत उभयतो देवतया परिगृह्णात्युभयतः परिगृहीतः हि रेतः प्रजायत इत्युभयत एवैतत्परिगृह्य प्रजनयति ॥ २२ ॥

तदु होवाच जीवलश्चैलकिर्भानिवारुणिः करोति न तु प्रजनयतीति स ह स एवमेव सायं होतव्यं मेनेऽथ प्रातज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहेति तदिदं ज्योती रेतो बहिर्धा करोतीति होवाच बहिर्धा हि रेतः प्रजातं भवतीति ॥ २३ ॥

तदाहुरग्निमेवैते सायं सूर्ये जुहति सूर्य प्रातरग्निवितीदं हि यदा सूर्योऽस्तमेत्यथाग्निरेव ज्योतिर्भवति यदो वै सूर्य उदेत्यथ सूर्य एव ज्योतिर्भवति तत्तदुदितहोमिनामेव नास्यैषा परिचक्षा तस्यै त्वेव देवतायै नाद्वा जुहति यस्या अग्निहोत्रम् ॥ २४ ॥

अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहेति नाग्नये स्वाहेत्यग्निः स्वाहेत्येव सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहेति न सूर्याय स्वाहेति सूर्यः स्वाहेत्येव तस्मादनेनैव जुहयात् ॥ २५ ॥

सज्जुदेवेन सवित्रेति सवितृमत्यसवाय सज्जु रात्रेन्द्रवत्येति रात्र्या मिथुनीकरोतीन्द्रो यस्य देवता सेन्द्रं करोति जुषाणो अग्निर्वेतु स्वाहेति प्रत्यक्षं तस्यै देवतायै जुहेति यस्या अग्निहोत्रम् ॥ २६ ॥

२५. तौत्ससु वेष TE, VI, My, P; तौत्ससु एव M.

२६. प्रज्ञनसत्येव Ca.

२७. र्भवतीति TE.

सजूर्देवेन सवित्रेत्येव प्रातः सवितृमत्प्रसवाय सजूरुषसेन्द्रवल्येति वा सजूरहेन्द्रवल्येति वोषसा वा मिथुनीकरोतीन्द्रो यज्ञस्य देवता सेन्द्रं करोति जुषाणः सूर्यो वेतु स्वाहेति प्रत्यक्षं तस्यै देवतायै जुहोति यस्या अग्निहोत्रम् ॥ २७ ॥

ते होचुः को न इदं जुहुयादिति ब्राह्मण इति ब्राह्मणेदं नो जुहुधीति किं मम ततः स्यादित्यग्निहोत्रोच्छिष्टमिति तद्वैतदग्निहोत्रोच्छिष्टं यत्सुचि परिशिष्टतेऽथ यत्स्थाल्यां यथा कौशिराद्वा परीणहो वा निर्मिमीतैवं तत्स्मात्तद्य एव कश्च पिबेन त्वब्राह्मणोऽग्नौ ह्येनदधिश्रयन्ति ॥ २८ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

तदुहोवाच कहौळः कौषीतकिरनयोर्वा एष द्वावापृथिव्यो रस इत्यस्य रसस्य देवेभ्यो हुत्वाथाशानीति तस्माद्वा आग्रयणेन यजेतेत्यथ होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १ ॥

देवाश्च ह वा असुराश्चभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ततो हासुराः कृत्येव त्वद्विषेणव त्वदिमा उभयीरोषधीः प्रलिलिपुर्याश्च पशव उपजीवन्ति याश्च मनुष्या उतेत्यंचिदेवानभिभवेन्ति ततो न पशव आलिशन्त न मनुष्या आश्रस्ता एता उभय्यः प्रजा अनशनेन नोत्पराबभूवुः ॥ २ ॥

तदु वै देवा अस्पृष्टवतानशनेन वा इमाः प्रजाः पराभवन्तीति हन्तासामोषधीनां कृत्यां त्वद्विष्ठै त्वदपहनामेति केनेति यज्ञेनेति होचुर्यज्ञेन ह स्म वैतदेवाः कृत्ययन्ते यदेणां कृत्यमासर्षयश्च ॥ ३ ॥

२८. कौशिरा C,B, P1, P2, H.

१. कौशिरः TE, Co.

२. व्यातीति VI, P1, P2; see Notes.

३. द्विष्ठै K,B; Ca.

४. कृत्य M; कृत्य Co.

ते होचुः कस्य न इदं भविष्यतीति ते ह मम ममेति न संपादयांचक्रुस्ते होचुरसंपाद-
यन्तो हन्तास्मिन्नाजिमजामहा॑ इति स य उज्जेष्यति तस्य न इदं भविष्यतीति तथेति तस्मि-
न्नाजिमाजन्त्वा॑ ॥ ४ ॥

तद्देन्द्राग्नी॑ उज्जिग्यतुस्तस्मादेतदैन्द्राग्नं यदाग्रयणमिन्द्राग्नी॑हस्य भागधेयमुद्जयतां
तस्मादेष॑ ऐन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोल्लाशो भवति ॥ ५ ॥

तौ ह यत्रेन्द्राग्नी॑ उज्जिग्वाऽसौ तस्थतुस्तद्व विश्वेदेवा॑ अन्वाजग्मुः क्षत्रं वा॑ इन्द्राग्नी॑
विशो॑ विश्वेदेवा॑ यत्रै॒ क्षत्रमुज्जयत्यन्वाभक्ता॑ वै॒ तत्र॑ विद् तदेतद्विश्वान्देवानन्वाभजन्त्स
एव॑ वैश्वेदवश्वरुभवति ॥ ६ ॥

स॑ पुराणानां॑ स्यात्क्षत्रं वा॑ इन्द्राग्नी॑ विशो॑ विश्वेदेवा॑ नेत्क्षत्रं॑ विशाभ्यारोहयाणीत्यथो
अपि॑ नवानामेव॑ स्याद्यद्वा॑ इतरः॑ पुरोल्लाशश्वरुरितरस्तेनैवानभ्यारूप्त्वं॑ तस्मादपि॑ नवानामेव॑
स्यात् ॥ ७ ॥

त॑ उ होचुर्विश्वेदेवा॑ अनयोर्वा॑ अयं॑ द्यावापृथिव्यो॑ रस॑ ऐवेम॑ अस्मिन्भजामेति॑ तथेति॑
तत॑ आभ्यामेति॑ भागमकल्पयन्त्स॑ एष॑ द्यावापृथिव्य॑ एककपालः॑ स॑ यदेककपालो॑
भवतीयं॑ वै॒ पृथिवी॑ कपाल॒॑ सेयमेकेवै॒ तस्मादेककपालो॑ भवति ॥ ८ ॥

तदाहुर्नैककपालः॑ स्यादस्मिन्यरिचक्षेतीदं॑ नु॑ यस्यै॑ कस्यै॑ च॑ देवतायै॑ हविर्गृह्णन्ति॑
सर्वत्रै॒ ख्यात्यकृदन्वाभक्तः॑ सर्वमेति॑ जुहति॑ सा॑ न्वेव॑ परिचक्षार्थो॑ पर्याभवति ॥ ९ ॥

तदाहुः॑ पर्याभूद्वा॑ अयं॑ मोहिष्यतीदं॑ राष्ट्रमिति॑ नास्य॑ सा॑ परिचक्षाहवनीयो॑ वा॑
आहुतीनां॑ प्रतिष्ठा॑ स॑ यदाहवनीयं॑ प्राप्यापि॑ दशकृत्वः॑ पुनः॑ पुनः॑ पर्यावर्तेत॑ कस्तेना-
थोऽन्यस्तु॑ यदाह किं॑ तत्संघयुपियात्समाद्वाज्यस्यै॒ यजेदेष॑ वै॒ प्रत्यक्षं॑ द्यावापृथिव्यो॑ रसो॑
यदाज्यं॑ तत्प्रत्यक्षामेवैने॑ एतेन॑ रसेन॑ मेधेन॑ प्रीणाति ॥ १० ॥

⁴ See Notes.

⁵ रस॑ एवेम॑ Ca, VI, PI, (रसः॑-आ-ख-इमे).

⁶ कपाल॒॑ TE.

⁷ परिचक्षार्थो॑ M; परिचक्षेती॑ Caland; चक्षाते॑ L; see Notes.

⁸ किञ्चनञ्जत्प॑ M. see Notes.

त एतेनेष्टा देवा आसामोषधीनां कृत्यां त्वद्विष्णुं त्वद्पाप्रस्तुत आलिशन्त पशव
आश्रमनुष्या अथ यदेष एतेन यजते नाहैवैतस्य कृत्ययेव त्वद्विष्णेव त्वदोषधयः प्रलिपा
भवन्तीति देवा अकुर्वन्निति त्वेवैष एतत्करोति यमु चैव देवा यज्ञे भागमकल्पयस्तमु
चैवैभ्य एष एतत्करोतीमा उ चैवैतदुभयोरोषधीरनमीवा अकिल्बिषाः कुरुते ता अनमीवा
अकिल्बिषा उपजीवन्ति तस्य प्रथमजो गौर्दक्षिणाग्र्यमिव हीदमित्येतत्स्य कर्म य ईजानो
वा स्यादर्शपूर्णमासाभ्यां वा यजेताथ योऽनीजानोऽन्वाहार्यपचन एवौदनं चातुष्प्राश्यं
पचेत्त ब्राह्मणेभ्य उपनिदध्यात् ॥ ११ ॥

द्वया वै देवा देवा अहैवान्यदेवा अथेमे मनुष्यदेवा य इमे ब्राह्मणाः शुश्रवाः सोऽनूचा-
नास्तदेवास्य यथा हुतमेवं भवति तत्र यच्छकुयातदद्यादग्निहोत्र उ हैके जुहूति तदु तथा
न कुर्यात्समदर्श ह स करोत्यन्यद्ध्येवाग्रयणमन्यदग्निहोत्रम् ॥ १२ ॥ इति द्वितीयं
ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह वै भूतान्युपसेदुः प्रजा वै भूतानि विधेहि नो यथा जीवामेति तं देवा
यज्ञोपवीतिनो दक्षिणं जान्वाच्योपसेदुस्तान्होवाच यज्ञो वोऽन्नमित्युर्वोऽमृतं वः सूर्यो वो
ज्योतिरिति ॥ १ ॥

अथ हैनं पितरः प्राचीनाववीतिनः सव्यं जान्वाच्योपसेदुस्तान्होवाच मासि मासि
वोऽन्नमिति खण्डा वो मनोजन्मे वश्चन्द्रमा वो ज्योतिरिति ॥ २ ॥

अथ हैनं मनुष्याः प्रावृत्ता एवोपस्यं कृत्वोपसेदुस्तान्होवाच सायंप्रातर्वोऽन्नमिति प्रजा
वो मृत्युर्वोऽग्निर्वो ज्योतिरिति ॥ ३ ॥

१०. तदपा PI.

११. दुष्प्राप्ते PI, H.

१२. मन्त्रद्वयी TE.

अथ हैनं पश्वो उपसेदुस्तेभ्यो ह स्व एष^{१३} चकार यदि यूयं काले यद्यकाले लभाध्वं
तर्हेवाश्राधेति तस्मात्पश्वो यदि काले यद्यकाले लभन्ते तर्हेवाश्रन्ति स्व एषो ह्येभ्यः
कृतः ॥ ४ ॥

अथ हैनः शश्वदप्यसुरा उपसेदुस्तेभ्यो ह तमश्च मायां च प्रददावस्ति ह्येवासुरमायेतीव
पराभूतास्त्वेव ताः प्रजास्ता इमाः प्रजास्तथोपजीवन्ति यथाभ्यः प्रजापतिर्व्यदधात् ॥ ५ ॥

तत्र देवा अतिक्रामन्ति न पितरो न पश्वो मनुष्या एवातिक्रामन्ति तस्मान्मनुष्याणां
यो मेद्यत्यशुभे मेद्यति वि हि हृष्टिं नह्यनाय चन भवत्यनृतं हि कृत्वा मेद्यति तस्मादु
सायंप्रातराश्येव स्यात्स य एवं विद्वान्त्सायंप्रातराशी भवति सर्वं हैवायुरेति युदु ह किं
च वाचा वदति तथा हैव तद्वति देवसत्यं हि गोपायति ॥ ६ ॥

तद्वैतत्तेजो नाम ब्राह्मणं योऽस्य शक्नोति ब्रतं चरितुं स मासि मासि पितृभ्यो
ददद्यादहरेष पुरस्ताच्चन्द्रमा नोदेति तदहर्ददात्येष वै सोमो राजा^{१४} देवानामन्त्रं यच्चन्द्रमाः स
एतारात्रिं क्षीयते तत्क्षीणे देवानामन्त्रे पितृभ्यो ददाति तथैभ्योऽसमदं करोति ॥ ७ ॥

सोऽपराह्ने ददाति पूर्वाङ्गो वै देवानां मध्यन्दिनो मनुष्याणामपराह्नः पितृणां तस्मादपराह्ने
ददाति ॥ ८ ॥

अथ^{१५} खलु प्राचीनाववीति भूत्वा जघनेन गार्हपत्यं दक्षिणासीनः सब्यं जान्वाच्य
तूष्णीमेवैतं चरुं गृह्णाति स तत् एवोपोत्थायोत्तरेणान्वाहार्यपचनं दक्षिणा तिष्ठन्नवहन्ति स
सकूदेव फलीकरोति सकूद्धचेव पराञ्चः पितरः स यदेतां दिशः सचन्त एषा हि पितृणां
दिक् श्रपयित्वैत^{१६} चस्मधिश्रित आज्यं प्रत्यानयत्यग्नौ वै देवेभ्यो जुह्यत्युद्धल्य मनुष्येभ्य
उपनिदधत्यथैवं पितृणां तस्मादधिश्रित आज्यं प्रत्यानयति ॥ ९ ॥

१३. स्वैर्च चकार L.

१४. See Notes.

१५. भवत्यनृ Ca.

१६. राजाराज देवा TE.

१७. अथ खलु TE.

१८. लैनं P1, P2.

उद्घास्यामौ द्वे आहुतीं जुहोति देवान्वा एष उपावर्तते य आहिताग्निर्दर्शपूर्णमासाभ्यां
यजते^{१९}थेदं पितृभ्यो दास्यन्भवति स यानेव देवानुपावृत्तो भवति तेष्य एवैतन्निहृते^{२०}स
देवैरतिसृष्टः पितृभ्यो ददाति स वा अग्रये चैव सोमाय च जुहोति स यद्ग्रये जुहोति
सर्वत्र ह्येवाग्निरन्वाभक्तोऽथ यत्सोमाय पितृदेवत्यो हि सोमः ॥ १० ॥

स जुहोत्यग्रये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेत्यभ्याधाय मेक्षणं जघनेना-
न्वाहार्यपचनः सकृदेव स्पयेनोल्लखति तद्वेदिभाजनः सकृदुल्लखति सकृद्ब्लयेव
पराञ्चः पितृः ॥ ११ ॥

अथोल्मुकं दक्षिणतो निदधाति यद्ध वा अनिधायोल्मुकं पितृभ्यो ददत्यसुररक्षसानि
हैषां तद्विमश्नते स यदुल्मुकं निदधात्यसुररक्षसानामेवापहतये ॥ १२ ॥

स निदधाति ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति परापुरो निपुरो
ये भरन्त्यग्निष्ठाल्लोकात्प्रणुदात्यस्मादिति^{२१} ॥ १३ ॥

अथावनेजयत्यसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य पितरमसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य
पितामहमसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य प्रपितामहं यथाशिष्यतोऽवनेजयेदेवमेतदथोप-
मूले दितानि सकृदाच्छिन्नानि भवन्त्यग्रमिव वै देवानां मध्यमिव मनुष्याणां मूलमिव
पितृणां तस्मादुपमूले दितानि भवन्ति सकृदाच्छिन्नानि भवन्ति सकृद्ब्लयेव पराञ्चः
पितृः ॥ १४ ॥

तानि दक्षिणास्तीर्त्वा तेषु ददाति स इति ददातीति वै देवेभ्यो जुहूतीति मनुष्येभ्य
उद्धरन्त्यथैवं पितृणां तस्मादिति ददाति ॥ १५ ॥

स ददात्यसावेतत्त इति यजमानस्य पित्रे ये च त्वामन्वश्च इति वा हैक आहुर्यांश्च
त्वमन्वहडसीति वा तदु तथा न ब्रूयात्स्वयंह्येव तेषां सह येषां सहासावेतत्त इत्येव

१९. एवैतन्निहृते TE, My, Ca, Po.

२०. सादिति Ca.

२१. त्वम् Ca.

२२. त्वम् Ca.

यजमानस्य पित्रेऽसावेतत् इति यजमानस्य पितामहायासावेतत् इति यजमानस्य प्रपिताम-
हायेतः पराङ्मुददाति सकृद्भवेव पराञ्चः पितरः ॥ १६ ॥

अथाहात्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमित्यत्र पितरो यथाभागमशीतेत्यै-
तदाहाथ पराङ्मुद्यावर्तते तिर इव वै पितरस्ति इवैतद्भवति ॥ १७ ॥

तदाहुणा तमितोरासीत तावान्ध्यसुरिति तदु मुहूर्तमेवासित्वोपपर्यावर्तेताथाहामीमदन्त
पितरो यथाभागमावृषायिषतेत्याशिषुः पितरो यथाभागमित्यैवैतदाह ॥ १८ ॥

अथावनेजयत्यसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य पितरमसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य
पितामहमसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य प्रपितामहं यथो जक्षुषोऽवनेजयेदेवम-
तत् ॥ १९ ॥

अथ नीविमुद्दृह्ण नमस्करोति पितृदेवत्या वै नीविर्यज्ञ उ वै नमो यज्ञियानेवैतपितृन्क-
रोति षट्कृत्वो नमस्करोति षड्वा॑ ऋतव ऋतवो वै पितर ऋतुष्वेवैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयति
गृहान्तः पितरो दत्तेत्याहैषो हैतस्याशीः कर्मणो गृहणामुह वै पितर ईशते तस्मादाह गृहान्तः
पितरो दत्तेत्यथोखामवजिग्रहति स यजमानभागः पुनः पिण्डान्त्समवदधत्यग्नौ सकृदाच्छि-
न्नान्यभ्यादधति पुनरुल्मुकमप्यर्जति ॥ २० ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह वा एतेन यज्ञेनेजे प्रजाकामो बहुः प्रजया पशुभिः स्यां प्रजायेय श्रियं
गच्छेयं यशः स्यामन्नादः स्यामिति स वै दक्षो नाम तद्यदेनेन सोऽयजत तस्माद्वाक्षायण्यज्ञ
इत्याख्यायत उत हैके वसिष्ठयज्ञ इत्याचक्षते स उ वा एकेन नाम्ना वसिष्ठस्तमेव

तदन्वांचक्षते स एतेन यज्ञेनेष्टा येयं प्रजापते: प्रजातिर्या श्रीस्तद्भूवैवरं ह वाव प्रजायत
एवरं श्रियं गच्छति य एनेनैवं विद्वान्यजते ॥ १ ॥

तेनो ह वै तत ईजे प्रतिदर्शः श्रैवणः^१ स एतं प्रत्यासुस्तेषाऽहं ह विवाचनमिवास
विवाचनमिव ह वै भवति य एवं विद्वानेतेन यज्ञेन यज्ञते तमुँ ह सुष्ठा सार्जयो
ब्रह्मचर्यमाजगाम तस्माद्दैतं च यज्ञमनूच्यान्यं च पुनः सूञ्जयानाजगाम ते ह सूञ्जया
विदांचक्रुर्यज्ञं वै नोऽनूच्यागमदिति ते होचुः स ह वै नो देवैरागमदिति यो नो यज्ञमनूच्या-
गमदिति तद्वाव सहदेवः सार्जयोऽपि निवचनमिवास्त्यन्यद्वै सुष्ठा नाम दध इति स एतेन
यज्ञेनेष्टा यैषा सूञ्जयानां प्रजातिर्या श्रीस्तद्भूवैवरं ह वाव प्रजायत एवरं श्रियं गच्छति य
एनेनैवं विद्वान्यजते ॥ २ ॥

तेनो ह वै तत ईजे देवभागः श्रौतर्षः स उभयेषां कुरुसूञ्जयानां पुरोहित आस परमता
वै सा यथान्वेकस्यै राष्ट्रस्य पुरोहितोऽसत्सेन्नै परमताथ कि यो द्वयोः परमतामिव ह वै
गच्छति य एवं विद्वानेतेन यज्ञेन यज्ञते ॥ ३ ॥

तेनो ह वै तत ईजे दक्षः पार्वतिः स ह राज्यमिव प्राप त इमे दाक्षायणा एदान्मेव
राज्यमिव ह वै प्राप्नोति य एवं विद्वानेतेन यज्ञेन यज्ञते तस्माद्वा एतेन यज्ञेन यज्ञते
तदन्वहमेकैकः पुरोऽलशो भवति तथा हास्यानुपबाधासर्पला श्रीर्भवति स द्वे पौर्णमास्यौ
यज्ञते द्वे अमावास्ये द्वन्द्वं वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रज्ञनं क्रियते ॥ ४ ॥

१. तमेतदन्वावहते Ca.

२. स्वैवणः M; स्वैकः Po; स्वैवणः My.

३. तमुँ Ca.

४. एनेनैव as alternate reading in TE.

५. यत्पन्ने TE, Ca, Po; यत्पन्ने VI, य इष्वेक M; see Notes; ये न्वेकस्य Ca.

६. जस्तसेन्न TE, H, B; see Notes. जस्तसेन्न Ca.

७. See Notes.

८. सपला Ca.

स पूर्वेद्युः पौर्णमास्या अग्नीषोमीयेण पुरोळाशेन यजते ते द्वे देवते द्वन्द्वं वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्वजननं क्रियते॒थ प्रातराग्रेयः पुरोळाशो भवत्यैन्द्रं सान्नाय्यं ते द्वे देवते द्वन्द्वं
वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्वजननं क्रियते ॥ ५ ॥

अथ पूर्वेद्युरमावास्याया ऐन्द्राग्रेन पुरोळाशेन यजते॑ ते द्वे देवते द्वन्द्वं वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्वजननं क्रियते॒थ प्रातराग्रेयः पुरोळाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेद्यज्ञाद-
यानीत्येवाग्रेयः पुरोळाशो मित्रावरुणावेव द्वे देवते द्वन्द्वं वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्वजननं
क्रियते एतद्वास्य तद्वप्य येन बहुर्भवति येन प्रजायते ॥ ६ ॥

अथ यद्वेव पूर्वेद्युः पौर्णमास्या अग्नीषोमीयेण पुरोळाशेन यजते यमेवाद उपवस-
थेऽग्नीषोमीयं पशुमालभते स एवास्य सोऽथ प्रातराग्रेयः पुरोळाशो भवत्यैन्द्रं सान्नाय्यं
प्रातःसवनमेवास्याग्रेयः पुरोळाशो गायत्रं हि प्रातःसवनं गायत्रमग्रेश्छन्दो माध्यन्दिनमे-
वास्य सवनमेन्द्रं सान्नाय्यमैन्द्रं हि माध्यन्दिनं सवनम् ॥ ७ ॥

अथ पूर्वेद्युरमावास्याया ऐन्द्राग्रेन पुरोळाशेन यजते॑ तृतीयसवनमेवास्य स वैश्वदेवं
हि तृतीयसवनं सर्वा हि देवता इन्द्राग्नी अथ प्रातराग्रेयः पुरोळाशो भवति मैत्रावरुणी
पयस्या नेद्यज्ञादयानीत्येवाग्रेयः पुरोळाशोऽथ यामेवामूमनूबन्ध्यां वशामालभते सैवास्य
मैत्रावरुणी पयस्यैतदु पौर्णमासेन चेष्टामावास्येन च यावतीरं सौम्येनाध्वरेण जिति जयति
तावतीं जयति तन्महायज्ञो भवति ॥ ८ ॥

अथ यद्वेव पूर्वेद्युः पौर्णमास्या अग्नीषोमीयेण पुरोळाशेन यजत एतेन वा इन्द्रो
वृत्रमहातेनो एव व्यजयत येयमस्य विजितिस्तथो वा एष एतेन पाप्मानं द्विष्टं आत-
व्यः हन्ति तथो एव विजयते॒थ प्रातरामावास्यं सान्नाय्यं वा आमावास्यं दूरे तद्यद्मावा-
स्येत्येतमेतद्वत् जग्निवारं सं क्षिप्तमेतेन रसेनाप्रीणक्षिप्रं ह वै पाप्मानमपहते य एवं

९. यजते Ca.

१०. यजते Ca.

११. यजते Ca.

१२. सुक्तर् TE.

विद्वान्पौर्णमास्याऽ सन्नयत्यथ यद्वेव पौर्णमास्याऽ सन्नयत्येष वै सोमो राजा देवानामन्त्रं
यच्चन्द्रमास्तमेतत्पूर्वेद्युः पौर्णमास्या देवा अभिषुण्वन्ति प्रातर्भक्षयिष्यन्तस्तमेतद्दक्षयन्ति
यदपक्षीयते स यत्पूर्वेद्युः पौर्णमास्या अग्नीषोमीयेण पुरोळाशेन यजतेऽभिषुणोत्येवैनं
तत्सिंत्रभिषुत एताऽ रसं दधाति तं तीव्रीकरोति स्वदयति है देवेभ्यो हव्यं स्वदते हास्य
देवेभ्यो हव्यं य एवं विद्वान्पौर्णमास्याऽ सन्नयति ॥ ९ ॥

अथ पूर्वेद्युर्मावास्याया ऐन्द्राग्रेन पुरोळाशेन यजते दर्शपूर्णमासयोर्वै देवते स्त
इन्द्राग्नी एव प्रत्यक्षं हास्य दर्शपूर्णमासाविष्टौ भवतो य एवं विद्वान्यजतेऽथ प्रातरग्रेयः
पुरोळाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेद्यज्ञादयानीत्येवाग्रेयः पुरोळाशोऽथैतावेवार्धमासौ
मित्रावरुणी य एवापक्षीयते स मित्रो य आपूर्यते स वरुणः ॥ १० ॥

तवेताऽ रात्रिमुभौ सह समागच्छतस्तावेतदुभौ सहै सत्तौ प्रीणाति सर्वं ह वा अस्य
प्रीताऽ सर्वमासाऽ सर्वं जितं भवति य एवं विद्वान्यजते ॥ ११ ॥

तदेताऽ रात्रि मित्रो वरुणे रेतः सिञ्चति तेन रेतसैतवजायते यदापूर्यतेऽथ यदेषात्र
पयस्यावक्षुमतमावास्यावै सान्नाव्यभाजना तत्पौर्णमास्याऽ सन्नयति स यत्सन्नयेत्पौर्णमा-
स्याऽसन्नयेदमावास्यायां जामि कुर्यात्समदं कुर्यादितद्वैनमेष एतददृश्यश्चौषधिभ्यश्च संभृ-
त्याहुतिभ्यो जनयति मिथुनादिद्वा एनं जनयति योषा पयस्या रेतो वाजिनं तद्वा अनुष्ठाय
यन्मिथुनात्पजायते ॥ १२ ॥

अथ वाजिभ्यो वाजिनं जुहोत्यत्वो वै वाजिनो रेतो वाजिनमृतुष्वैतद्रेतः सिञ्चति
तदृत्वो रेतः सित्तमिमाः प्रजाः प्रजनयन्ति तत्पञ्चा यज्ञस्य जुहोति पश्चादौ परीत्य योषां
वृषाधिद्रवति तस्याऽ रेतः सिञ्चति तस्मात्पञ्चा यज्ञस्य जुहोत्यमे वीहीति तस्मिवष्टकृद्भाजनं
तदु प्राडेव जुहोति ॥ १३ ॥

१३. स्वदयत्वैः Ks, H; स्वदयति वा M; See Notes.

१४. विद्वान्यजते Ca, TE gives both the readings.

१५. सह Ca.

१६. त्वयै TE; see Notes.

अथ दिशो व्याधारयति दिशः प्रदिशा आदिशो विदिशा उदिशो दिग्भ्यः स्वाहेति पञ्च
दिशः पञ्चर्तव ऋतुने^{१३}वैतदिग्भर्मिथुनान्करोति पञ्चो एव भक्षयन्ति होता चाध्वर्युश्च ब्रह्मा
चामीच्च यजमान ऋतूनामेवैतद्वपुं कृत्वतुष्विव रेतः प्रतिष्ठापयन्ति प्रथमो यजमानो भक्षयति
प्रथमो रेतः परिगृह्णानीत्यथोत्तमो मव्युत्तमः रेतः प्रतितिष्ठादित्युपहूत उपहृयस्वेति सोममे-
वैतत्कृत्वा भक्षयन्ति ॥ १४ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्

॥इति तृतीयोऽध्यायः॥

१३. यस्य पृष्ठ P1, P2, H; see Notes.

१४. युत्तमेत्य TE, T.

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

अग्ने ह वै देवाः सर्वाभ्यशुन्त्सन्निदधिरे ये च ग्राम्या ये चारण्या विजयं वोपपरेष्यन्तः कामचारस्य वा कामायां नो गोपिष्ठो गोपायत्विति तान्हप्रिनिचकमे तान्संगृह्य रात्रि प्रविवेश पुनरेम इति देवा एदंग्रितिरोभूतं ते ह विदांचकुरिह वै प्राविशद्रात्रिं वै प्राविक्षदिति तमेतत्पत्यायत्वां रात्रा उपातिष्ठन्त देहि नः पशून्युनर्नो देहि पशूनिति तेभ्यो ह पुनर्ददौ ॥ १ ॥

तस्मै कमग्री उपतिष्ठेताश्री वै दातारौ तावेवैतत्पशुन्याचते यदुपतिष्ठते तस्मात्सायमुपतिष्ठेत सायरं हि देवा उपातिष्ठन्त दत्तो हास्मै पशून्य एवं विद्वानुपतिष्ठते ॥ २ ॥

अथ यस्मान्नोपतिष्ठेत सह वा इदम् ग्र आसुर्देवाश्च मनुष्याश्च तद्ध स्म यन्मनुष्याणां न भवति तद्ध स्म देवान्याचन्त इदं वै नो नास्तीदं नोऽस्त्विति ते देवास्तस्या याच्याया द्वेषेण तिर आसुस्तस्मान्नोपतिष्ठेत नेद्वेष्योऽसानीति ॥ ३ ॥

अथ यस्मादुपैव तिष्ठेत यज्ञो वै देवानामाशीर्यजमानस्य स एष यज्ञो देवानां यदाहुतिरथैषाशीर्यजमानस्य यदुपतिष्ठते स यदेवास्यात्र तदेवैतदात्मनि कुरुते तस्मादुपैव तिष्ठेत ॥ ४ ॥

अथ यस्मान्नोपतिष्ठेत यो वै ब्राह्मणं वा राजन्यं वा शङ्खसमानोऽनुचरति गृहान्मे करिष्यतीति यो वै तत्र तं वाचा वा कर्मणा वा रिराधयिषति तस्मै वै स देयं मन्यतेऽथ य एनमाह कस्मै नु मम त्वमर्थायासि यो मे न ददासीतीश्वरो वै स तं द्वेष्टस्तस्मान्नोपतिष्ठेत नेद्वेष्योऽसानीत्येतत्सिद्धा एनमेष याचते यदिन्द्रे यज्जुहोति ॥ ५ ॥

अथ यस्मादुपैव तिष्ठेतोत वै याच्चल्लभत एव दातारमुतो भर्ता नानुबुध्यते यदा वै भायो भर्तारमाह बिभृहि मेत्यथ वै स तं बिभर्ति वा भार्या वा मन्यते तस्मादुपैव तिष्ठेतेदं नु॑ सु॒स्तं

१. परेष्यन्ते Ca.

२. एकार्यम् see Notes.

३. असानीति TE, M,K.

४. See Notes.

५ तु H.

यस्मादुपैव तिष्ठेत प्रजापतिर्वा एष एतद्भूत्वा यावदेनमनु यावत ईष्टे तस्य सर्वस्य रेतः सिञ्चति यद्यग्रहोत्रं जुहोति तदुपतिष्ठमानो भूमानमनु विकरोति भूमानमनु प्रजनयति तस्मादुपैव तिष्ठेत ॥ ६ ॥

स वा उपवत्या प्रथमयोपतिष्ठत इयं वा उप सा वा इयं द्वयेनोप यद्वै किं च जायतेऽस्यामेव तदुपजायते यदु किं च न्यृच्छत्यस्यामेव तदुपकीर्यते तदिदमहा रात्रा भूयो भूय एव भवति भूमैवैतदक्षर्य्येण प्रतिपद्यते ॥ ७ ॥

स आहोप्रयन्तो अध्वरमिति यज्ञो वा अध्वर उपप्रयन्तो यज्ञमित्येवैतदाह मन्त्रं वोचेमाग्रय इति मन्त्रं ह्यस्मै वक्ष्यन्भवत्यारे अस्मे च शृण्वत इति यद्यायस्महूरमस्यथ न इदमेव शृण्वत्थमेवेदमस्त्वत्येवैतदाह ॥ ८ ॥

अथाग्निर्धा॒ दिवः कुकुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपारं रेतार्सि जिन्वतीति यथा याचन्कल्याणं वृदेदामुष्यायणो वै त्वमेतस्मा असीति प्रमुमोदयिषन्तुपस्तुयादेवम्वेवैषा ॥ ९ ॥

अथैन्द्राग्न्यैष वा इन्द्रो य एष तपति स वा एषोऽस्तं यन्नग्रिमेव प्रविशति तस्मादैन्द्राग्न्योभा वामिन्द्राशी आहुवध्या उभा राधसः सह मादयध्यैः । उभा दातारा इषारं रथीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वामित्युभौ मे दातारौ सह सन्तौ दत्तमित्येवैतदाह ॥ १० ॥

अथायन्ते योनिर्द्युत्वियो यतो जातो अरोचथाः । तं जानन्न आरोहाथ नो वर्धया रथिमिति पुष्टं वै रथिः स्वन्त इदं यदस्माकं पुष्टं तत्रो भूय एव कुरु तत्रो वर्धयेत्येवैतदाह ॥ ११ ॥

६. दस्तीवै Ca.

७. मस्तीवै TE.

८. वाचं कस्याणं P1, P2, B.H.

९. नक्षत्रि TE, VI, B.

१०. मादयध्यै Ca. has no basis in the Samhitā text.

अयमिह प्रथमो धायी धातृभिर्हेता यजिष्ठो अध्वरेष्वीङ्गः। यमप्रवानो भूगवो विरुह-
चुर्वेषु चित्रं विश्वं विशे विशे इति यथा याचन्कल्याणं वदेदामुष्यायणो वै लमस्यलं वै
त्वमेतस्मा असीति प्रमुमोदयिष्टनुपस्तुयादेवम्वैवैषाथो यथैवैष तथैनमाह विभूर्हेष विशे
विशे। अस्य पत्नामनु द्युतरं शुक्रं दुदुहे अह्यः। पयः सहस्रसामृषिमित्येषा वै परमा
सनिर्यत्सहस्रसनिस्तस्या एवैतदवरुद्धये तस्मादाह पयः सहस्रसामृषिमिति ॥ १२ ॥

तद्वा एतत्समाहार्यरं षळूचं तस्योपवती प्रथमा प्रलवत्युत्तमावोचाम तद्यस्मादुपवत्यसौ
वाव प्रलं यावन्तो ह्येव स नाग्रे देवास्तावन्त एवायेतहेते उ वा अन्तरेण सर्वे
कामास्ताभ्यामेवैतत्रिवेदयति ते हास्मै संजानाने सर्वान्कामान्त्सत्रमतः ॥ १३ ॥

त्रिः प्रथमां जपति त्रिस्तमां त्रिवृत्यायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयना यदु ह वा अग्निहोत्रं
जुहूद्वाचा वा कर्मणा वानृतं वा वदत्यनृतं वावै करोत्यात्मनो हैव तदायुषो वा वर्चसो वा
प्रजाया वावद्यति ॥ १४ ॥

स उपतिष्ठते तनूपा अग्नेऽसि तन्वं मे पाद्यायुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मे देहि। वर्चोदा अग्नेऽसि
वर्चो मे देहि। अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्मा आपृणति यदेवेह वाचा वा कर्मणा वायुषो वा
वर्चसो वा प्रजाया वावादाम तन्मः पुनराप्यायतामित्येवैतदाह तथा हास्य तत्पुनराप्या-
यते ॥ १५ ॥

इन्धनास्त्वा शतरं हिमा द्युमन्तरं समिधीमहीति शतं वर्षाणि जीव्यासमित्येवैतदाह
यदाह शतरं हिमा इति द्युमन्तरं समिधीमहीति महान्तरं समिधीमहीत्येवैतदाह वयस्वन्तो
वयस्कृतरं सहस्रन्तः सहस्रूतमिति वयस्वन्तो वयं भूयास्म वयस्कृत्वमसीत्येवैतदाह
सहस्रन्तो वयं भूयास्म सहस्रृत्वमसीत्यमे सपलदभ्नमदव्यासो अदाभ्यमिति सपलारं
स्त्रवया पापीयसः कर्वामेत्येवैतदाह ॥ १६ ॥

चित्रावसो खस्ति ते पारमशीयेति त्रिर्जपति रात्रिर्ह वै चित्रावसुरेषा हीमानि चित्राणि
संगृहेव वसति तस्मान्तकं नारकचित्रं ददृशे तस्या ह सैवमृषयः पुरा खस्ति पार-

११. वन् C, PI, B, च कर्त्तव्यि C.

१२. कर्त्तव्ये TE.

समश्वुते तथैनात्रात्या न नाष्टा विवेद तथो वा अस्य एष एतत्स्वस्ति^{१३} पारः समश्वुते तथैनः रत्या न नाष्टा विन्दति तस्मादाह चित्रावसो स्वस्ति ते पारमाशीयेत्येतावत्तिष्ठन् जपत्यथोपविशति ॥ १७ ॥

स जपति संत्वमग्रे सूर्यस्य वर्चसागथा इति यदेनः सूर्यः प्रविशति समुषीणाः सुतेनेति यदेनमुपतिष्ठते सं प्रियेण धाम्नेत्याहुत्यैतदाहुहुतिर्ह वा अस्य प्रियं धाम समहमायुषा संवर्चसा संप्रजया संरायस्पोषेण ग्मिषीयेति यथा त्वमेतेन समगथा एवमहमायुषा वर्चसा प्रजया संगच्छमानो भूयासमित्यैवैतदाह संरायस्पोषेण ग्मिषीयेति भूमा वै रायस्पोषो भूम्नेत्यैवैतदाह ॥ १८ ॥

अथ गामुपरैत्यस्थस्थान्यो वो भक्षीय सहः स्थ महो वो भक्षीयेति यानि वो महारसि यानि वो वीर्याणि तानि वो भक्षीयेत्यैवैतदाहोर्जःस्थोर्ज वो भक्षीयेति रसःस्थ रसं वो भक्षीयेत्यैवैतदाह रायस्पोषः स्थ रायस्पोषं वो भक्षीयेति भूमा स्थ भूमानं वो भक्षीयेत्यैवैतदाह ॥ १९ ॥

रेवती समध्वमिति पशवो वै रेवन्तस्तस्मादाह रेवती रमध्वमित्यस्मिन्योना अस्मिन्नो-ष्टेऽस्मिन्क्षयेऽस्मिल्लोके । इहैव स्तेतो मापगातेत्यहं वः प्रियो भूयासमित्यैवैतदाह ॥ २० ॥

अथ गामभिमृशति संहितासि विश्वरूपीति संहिता होषा सर्वैः कामैर्विश्वरूपीति विश्वरूपा हि पशव ऊर्जामाविश गौपत्येनेति रसेनेति तदाह यदाहोर्जेति गौपत्येनेति भूम्नेत्यैवैतदाह ॥ २१ ॥

अथ गार्हपत्यमुपरैत्युपत्वाग्रे दिवे दिवे दोषावस्तर्धिया वयम् । नमो भरत्त एमसीति नम एवास्मा एतया करोति राजन्तमध्वरणा गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानः स्वे दम इति स्वं त इदं यदस्माकं पुष्टं तत्रो भूयो भूय एव कुरु तत्रो वर्धयेत्यैवैतदाह स नः पितेव सूनव्येऽमे सूपायनो भव । सचस्त्रा नः स्वस्त्रय इति यथा पिता पुत्राय सूपचर एवं नः

१३. त्वस्ति ते पारः H.

१४. विष्ट TE.

सूपचर एधीत्येवैतदाह यथा स तं ^{१५} केनचन हिनस्त्येवं ला मा केनचन हिंसिष्येत्यग्रे
त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरुथ्यः । वृसुरग्रिर्वृसुश्रवा अच्छा नक्षिद्युपत्तमः रयि-
दा: । । तं ला शोचिष्ट दीदिवः सुप्राय नून्मीमहे सखिभ्यः । स नो बोधि श्रुधी
हवमुरुष्याणो अधायतः समस्मादिति ॥ २२ ॥

यदाहवनीयमुपतिष्ठते पशूस्तद्याचते तस्मात्मुच्चावचैश्छन्दोभिरुपतिष्ठत उच्चावाचा^{१६}
हि पश्वो यद्गार्हपत्यं पुरुषास्तच्च^{१७} गायत्रेण तृचेन पूर्वेणोपतिष्ठते गायत्रमग्रेश्छन्दः
स्वेनैवैनं तच्छन्दसोपतिष्ठतेऽथ द्विपदाभिः पुरुषछन्दसं वै द्विपदा द्विपाळ्ययं पुरुषः
पुरुषान्वा एतद्याचते पशुमान्ह पुरुषवान्भवति य एवं विद्वानुपतिष्ठते ॥ २३ ॥

अथ गामुपपैरतीळ एहादित एहि काम्य एहीतीळा हि गौरदितिर्हि गौः काम्या हि गौः
कामो ह्यासु मनुष्याणां प्रविष्टो मयि वः कामधरणमित्यहं वः प्रियो भूयासमित्येवैत-
दाह ॥ २४ ॥

अथान्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च तिष्ठन्नाहवनीयमीक्षमाणो जपति सोमानः
स्वरणं कृषुहि ब्रह्मणस्यते । कक्षीवन्तं य औशिजः । यो रेवान्यो अपीवहा वसुवित्सुष्टिव-
र्धनः । स नः सिष्कु यस्तुरः । मा नः शः सो अरस्थो धूर्तिः प्रणडमर्त्यस्य । रक्षाणो
ब्रह्मणस्पत इति ॥ २५ ॥

यदाहवनीयमुपतिष्ठते दिवं तदुपतिष्ठते यद्गार्हपत्यं पृथिवीं तदथैतदन्तरिक्षमुपतिष्ठते
तस्माद्ब्रह्मणस्यतेन तृचेनोपतिष्ठत एषा हि दिग्ब्रह्मणस्यतेरतार हि दिशमुपतिष्ठते महि
श्रीणाम्बोजस्तु द्युक्षं मित्रस्यार्थ्यः । दुराध्वं वरुणस्य । न हि तेषाममा चन नाध्वसु
वारणेषु । ईशे रिपुरघःशर सः । ते हि पुत्रासो अदितेः प्र जीवसे मर्त्याय । ज्योतिर्यच्छन्य-

१५. तत्र TE.

१६. वक्ता TE, V2, W.

१७. सत्त्वा Ca, VI.

१८. पुरुष Ca.

१९. पृथिवी TE.

जस्तमितीमे वा अध्वनो वारणाय इमेऽन्तरा द्यावापृथिव्यौ तनेवैतदुपतिष्ठते तथा हैनमेते-
शुध्वसु वारणेषु न नाष्टा रक्षांसि विन्दन्ति ॥ २६ ॥

अथैत्येन्द्रो यज्ञस्य देवता सेन्द्रमेवैतदग्न्युपस्थानं करोति कदाचन स्तरीरसि नेन्द्र
सश्वसि दाशुष इति कदा चन यजमानाय द्विद्यासीत्येवैतदाहोपेषेन्द्रु मधवभ्युय इन्द्रुते दानं
देवस्य पृथ्यत इत्युपेषेन्द्रु यं न इदं पुष्टं तत्रो भुयो भूय एव कुरुते नो वर्धयेत्येवैत-
दाह ॥ २७ ॥

अथ सावित्र्या सविता वै देवानां प्रसविता तथो हास्मा एते सवितृप्रसूताः सर्वे कामाः
समृध्यन्ते तत्सवितुर्करिण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयादिति ॥ २८ ॥

अथाग्रेय्या तदग्न्य एवोत्तमं गुप्तये परिधत्ते परि ते दूल्भो रथोऽस्माँ^{२३} अश्रेतु
विश्वतः । येन रक्षसि दाशुष इति यजमाना वै दाश्वासो यस्तेजनाधृष्यतमो रथो येन
यजमानानोपायसि तेन नः सर्वतो गोपायेत्येवैतदाह ॥ २९ ॥

अथ पुत्रस्य नाम गृह्णातीदं मे कर्मेदं वीर्यं पुत्रोऽनुसन्तनोत्पत्तिं तथा हास्यैतत्कर्मैतद्वीर्यं
पुत्रोऽनुसन्तनोति यदि पुत्रो न स्यादप्यात्मन् एव गृहीयात् ॥ ३० ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

छितीय ब्राह्मणम्

स वा अग्निहोत्रं हुत्वा सायमुपतिष्ठते भूर्भूवः स्वरिति तद्वाचरं सत्येन समर्धयति
तथा समृद्धयाशिष आशास्ते सुप्रजाः प्रजया भूयासमिति तत्प्रजामाशास्ते सुवीरो चरीरिति
तद्वीरनाशास्ते सुपोषः पोषैरिति तत्पुष्टि भूमानमाशास्ते यद्वा अदोऽपि दीर्घमग्न्युपस्थान-

२०. अथैत्येन्द्रो TE.

२१. यत् Ca.

२२. तत्रो Ca., B. K.

२३. See Notes on pluta.

माशीर्वाव साशीर्वेवेयं तदनेनैवेतत्सर्वं पर्याप्नोति तस्मादनेनैवोपतिष्ठेतैतेन-वावं व्यमुपच-
राम इति ह स्मासुरिणह ॥ १ ॥

अथ खलु प्रवत्स्यनार्हपत्यमेवाग्र उपतिष्ठतेऽथाहवनीयः स गार्हपत्यमुपतिष्ठते नर्यं
प्रजां मे पाहीति प्रजाया हैष ईष्टे तत्प्रजामेवास्मा एतत्परिददाति गुप्तयेऽथाहवनीयमुपतिष्ठते
शःस्य पशुन्मे पाहीति पशुनाः हैष ईष्टे तत्पशुनेवास्मा एतत्परिददाति गुप्तये ॥ २ ॥

अथ प्र वा क्रजति प्र वा धावयति स यत्र वेलं मन्यते तत्प्राप्य वाचं विसृजतेऽथ प्रोप्य
पुनरेत्य यत्र वेलं मन्यते तत्प्राप्य वाचं यच्छति स यद्यप्यन्तरेण राजा स्यान्नैव तमुपेयात्स
आहवनीयमेवाग्र उपतिष्ठतेऽथ गार्हपत्यं गृहा वै गार्हपत्यः प्रतिष्ठा वै गृहा गृहेष्वैतत्प्रति-
ष्ठायामन्तरः प्रतिष्ठति ॥ ३ ॥

स आहवनीयमुपतिष्ठत आगन्म विश्ववेदसमस्मभ्यं वसुवित्तममित्यथोपविश्य तृणा-
न्यपलुम्पत्यग्ने सप्राळभिद्युप्तमभिसह आयच्छस्वेत्यथ गार्हपत्यमुपतिष्ठतेऽयमग्निर्गृहप-
तिगार्हपत्यः प्रजावान्वसुवित्तम इत्यथोपविश्य तृणान्यपलुम्पत्यग्ने गृहपतेऽभिद्युप्तमभि
सह आयच्छस्वेतीति नु स उपतिष्ठेत यो मन्त्रेणोपतिष्ठेत ॥ ४ ॥

स वै तूष्णीमेवोपतिष्ठेत यस्मिन्वाव ब्राह्मणो वा राजा वा मनुष्योन्वेव श्रेयस्त्वसेत्तन्वाव
स नाहीति कुमेतन्मम लं गोपाय प्राहं वत्स्यामीत्यथैत एतस्मिञ्छेयाःसो देवा अग्नयो
वसन्ति क उ अर्हत्येतान्वकुमेतन्मम यूयं गोपायत प्राहं वत्स्यामीति तस्मात्तूष्णीमेवोपति-
ष्ठेत स गार्हपत्यमेवाग्र उपतिष्ठेत ॥ ५ ॥

अथाहवनीयः स गार्हपत्यमुपतिष्ठते तूष्णीमेव मनो वै देवा मनुष्यस्याजानन्ति तस्य
गार्हपत्ये मन आजानाति प्रवत्स्यन्मा परिदामुपागादित्यथाहवनीयमुपतिष्ठते तूष्णीमेव
तस्याहवनीयो मन आजानाति प्रवत्स्यन्मा परि दामुपागादिति ॥ ६ ॥

१. See Notes.

२. नर्य B.

३. न्यक्षेत्रं न्यक्ष �Ca.

४. न्यक्षं Ca, M, My; see Notes.

अथ प्र वा ब्रजति प्र वा धावयति स यत्र वेळां मन्यते तत्प्राप्य वाचं विसृजतेऽथ
प्रोष्य पुनरेत्य यत्र वेळां मन्यते तत्प्राप्य वाचं यच्छति स यद्यप्यन्तरेण राजा स्यान्वैव
तमुपेयात्स आहवनीयमेवाग्र उपतिष्ठतेऽथ गार्हपत्यं गृहा वै गार्हपत्यः प्रतिष्ठा वै गृहा
गृहेष्वैतत्प्रतिष्ठायामन्ततः प्रतिष्ठति ॥ ७ ॥

स आहवनीयमुपतिष्ठते तूष्णीमेव तूष्णीमेवोपविश्य तृणान्यपलुप्पत्यथ गार्हपत्यमुप-
तिष्ठते तूष्णीमेव तूष्णीमेवोपविश्य तृणान्यपलुप्पति ॥ ८ ॥

स यद्यप्येताऽ रात्रिः सुकुम्भ इव स्याद् एव तद्भूते कुर्याद्वा वदेद्वैतदु ह वै गृहपते:
प्रोषुष आगताद्वाहः समुत्रस्येव तिष्ठन्ति किमयमिह करिष्यति किं वा वदिष्यतीति स
यदिह किञ्चित्करोति वा वदति वा तस्य हेश्वरो गृहाः प्रत्रसन्ति तस्य हेश्वरो गृहाः
विक्षोब्धारथं यो न किञ्चन करोति न किञ्चन वदति तस्य गृहा न प्रत्रसन्ति तस्य गृहा न
विक्षोभन्त एष उ गृहाणामुपचारः ॥ ९ ॥

स उपतिष्ठते गृहा मा विभीत मा वेपध्वमूर्ज बिभ्रत एमसि । ऊर्ज बिभ्रद्वः सुमनाः
सुमेधा गृहानैमि मनसा मोदमानः । येषामध्येति प्रवसन्येषु सौमनसो बहुः । गृहानुपहया-
महे तेनो जानन्तु जानतः । उपहूता इह गाव उपहूता अजावयः । अथो अन्नस्य कीलाल
उपहूतो गृहेषु न इति ॥ १० ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह वा इदमेक एवास सु हेक्षांचक्रे कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स
तपोऽत्पत्ति स प्रजाः ससृजे ता अस्य प्रजाः सृष्टाः पर बभूत्सानीमानि वृथार्थसि पुरुषो
वा अयं नेदिष्टं प्रजापते: स द्विपात्समाद्विपादो वृथार्थसि ॥ १ ॥

५. From गृह upto प्रजासन्ति in TE.

६. See Notes on I-4-1-5.

स हेक्षां चक्रे यथा न्वाव पूरैलोऽभूवमेवमु न्वाँ अस्मीति स द्वितीयाः ससृजे ताः पैव बभूवुस्तदिदं क्षुद्रं सरीसृपं यदन्यत्सर्पेभ्यस्तृतीयाः ससृजे ताः पैव बभूवुस्ते सर्पा इत्याहुरेता हत्वै द्वयीर्याज्ञवल्क्य उवाच त्रय्यस्तु पुनर्ऋचा भवन्ति ॥ २ ॥

सोऽर्चञ्चाग्न्यन्नजापतिः कथं नु मे प्रजाः सृष्टाः पराभवत्तीति स एतदेव ददर्शनश्च-
दतैव परा भवत्तीति स आत्मन्येवाप्ने स्तनयोः पय आप्याययांचक्रेऽथ प्रजाः ससृजे ता
अस्य प्रजाः सृष्टाः स्तनावेवाभिपृद्य ततः संबभूवुस्ता इमा अपराभूताः ॥ ३ ॥

तस्मादप्येतदृष्णिणाभ्यनूकं प्रजा ह तिस्तो अत्यायमीयुरिति या अमूः पराभूतान्यन्या
अर्कमधितो विविश्र इत्यग्निर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अभितो निविष्टा या इमा अपराभूता
महद्ध तस्थौ भुवनेष्वन्तरिति प्रजापतिमेवैतदभ्यनूकं पवमानो हरित आविवेशेति दिशो वै
हरितस्ता अयं पवमान आविष्टः सैषर्गेवैतदभ्यनूका तदप्येतर्हि तथैव प्रजाः प्रजायन्ते
यथा प्रजापतिः प्रजा असृजतेदं हि यदैव स्त्रियाः स्तनावाप्यायेते ऊधः पशुनामथ
यज्ञायते तज्जायत एवं ह्याप्ने प्रजापतिः प्रजा असृजत ॥ ४ ॥

तद्वा आहुः पय एवान्नमित्येतद्वयग्रे प्रजापतिरन्नमजनयतेति तद्वा आहुरन्नमेव प्रजा
इतीदं हि यासां पयोऽस्ति जाता एव तास्तनावेवाभिपृद्यतः संभवन्ति यासु वै पयो
नास्ति जातमेव ता अप्यादयन्ति तस्मादाहुरन्नमेव प्रजा इति स य एतेन हविषा प्रजाकामो
क्षत आत्मानमेवैतद्यज्ञं विधते प्रजापति भूतम् ॥ ५ ॥

स एष आग्नेयोऽष्टाकपाले भवत्यग्निर्वै देवतानां मुखं प्रजनयिता तस्मादाग्नेयोऽष्टाक-
पाले भवति ॥ ६ ॥

५. उभयमेवमन्वास्मीति TE; उभयमेवमु न्वा अस्मी P1, P2; उभूवमेवमु न्वाहास्मीति M.

६. अनश्वरतीव TE; अनश्वरतीव My; अनश्वनतीव Ca.; अनश्वरतीव M; see Notes.

सौम्यश्वरः सोमो वै रेतस्तदग्नौ प्रजनयितरिं सोमं रेतः सिञ्चति तत्पुरस्तान्मिथुं प्रजननं क्रियते ॥ ७ ॥

अथ सावित्रो द्वादशकपालो वा भवत्यष्टाकपालो वा सविता वै देवानां प्रसविता प्रजापर्तिर्मध्यतः प्रजनयिता तस्मात्सावित्रो द्वादशकपालो वा भवत्यष्टाकपालो वा ॥ ८ ॥

सारस्वतश्वरुपोषा सरस्वती वृषा पूषा तदु पुनरुपरिष्ठान्मिथुनं प्रजननं क्रियत उभयतो ह वै मिथुनात्रजापतिः प्रजाः ससृज इतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तथो वा एष एतदुभयतो मिथुनात्रजाः सृजत इतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तस्मादेतानि पञ्च हवीर्णि भवन्ति ॥ ९ ॥

अथातः पयस्याया एवायतनं मारुतस्तु सप्तकपालो भवति स यन्मारुतः सप्तकपालो भवति विशो वै मरुतो देवविशस्तां हेदमनिषिद्धा इव चेरुस्ता ह प्रजापतिं यजमानमुपेत्य-चुर्व्यु ते प्रजा मधिष्यामह इति या एतेन हविषा स्वक्ष्यसे न चेन्नोऽत्र भागं कल्पयिष्यसीति ॥ १० ॥

स हेक्षांचक्रे प्रजापतिः परा मे पूर्वाः प्रजा अभूवन्निर्मैऽ चेद्वा इमा विमश्तते ततो मे न किञ्चन परिशेष्यत इति तत एश्य एतं भागमकल्पयत्स स एष मरुतः सप्तकपालः स यत्सप्तकपालो भवति सप्त सप्त हि मारुतो गणः ॥ ११ ॥

सस्वतवद्यः स्यात्स्वयं हि ते तं भागमकल्पयन्त तदुत याज्यानुवाक्ये स्वतवत्यौ न विन्दति यदि याज्यानुवाक्ये स्वतवत्यौ न विन्देदपि मारुत्यावेव स्यातारं स एष प्रजानामेवाहिंसायै प्रजानारं शान्तये क्रियते तस्मान्मारुतः सप्तकपालो भवति ॥ १२ ॥

९. प्रजननिर्मैऽ TE, My.

१०. देवविशो त् C₄, देवविशस्ता in M,D; see Notes.

११. अनिषिद्धा M; अनिषेष्या C₄; अनिषिद्धा M.

१२. किञ्च ठ TE.

अथातः पयस्यैव पयसो वै प्रजाः संभूताः पयसः संभवन्ति तद्यत एव संभूता यतसंभवन्ति तदेवाभ्य एतत्करोति तद्या एभिः पूर्वैर्हविर्भिः प्रजाः सृजते ता एतस्मात्पयस एतस्याः पयस्यायाः संभवन्ति तस्यां मिथुनमस्ति योषा पयस्या रेतो वाजिनमेतस्माद्वै मिथुनाद्विश्वमसंमितमनु प्राजायत स यदस्या विश्वमसंमितमनु प्राजायत तस्माद्वैश्वदेवी ॥ १३ ॥

अथ द्यावापृथिव्य एककपाल एतैः पूर्वैर्हविर्भिः प्रजापतिः प्रजापतिः प्रजासृष्टा ता द्यावापृथिवीभ्यां परिजग्राह ता इमाः प्रजा आभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां परिगृहीतास्तथो वा एव एतद्या एतैः पूर्वैर्हविर्भिः प्रजा सृजते ता द्यावापृथिवीभ्यां परिगृह्णाति तस्मा द्यावापृथिव्य एककपालः ॥ १४ ॥

अथात आवुदेव नोत्तरवेदिमुपकिरति सर्वमसद्विश्वमसद्विश्वदेवमसदिति त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं तत्पुनरेकधा भवत्येवरं हि प्रजननस्य रूपं प्रजननं हीदं त्रेधा विहितं हीदं प्रजननं पिता माता यज्ञायते तत्तृतीयं तस्मात्वेधा बर्हिः सन्नद्धं तत्पुनरेकधा भवति प्रस्व उपसन्नद्धा भवन्ति ताः प्रस्तरं गृह्णाति प्रजननं हीदं प्रजननं हि प्रस्वः ॥ १५ ॥

आसाद्य हवीर्ष्वग्निं मन्त्रत्यग्निर्ह वै जायमानमनु प्रजापतेः प्रजा जज्ञिरे तथो वा एतस्याग्निमेव जायमानमनु प्रजा जायन्ते नवप्रयाजं भवति नवानुयाजं दशाक्षरा वै विराट् सैणा सम्पत्तामेवैतदुभयतो न्यूनां करोति प्रजननाय न्यूनाद्वीपाः प्रजाः प्रजायन्त उभयतो ह वै न्यूनात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज इतश्चोर्ध्वा इतश्चावचीस्तथो वा एव एतदुभयतो न्यूनात्प्रजाः सृजत इतश्चोर्ध्वा इतश्चावचीस्तस्मान्वप्रयाजं भवति नवानुयाजम् ॥ १६ ॥

त्रीणि समिष्टयजुर्विषि जुहोति ज्यायो हीदं हविर्यजाद्यं नवप्रयाजं नवानुयाजमित्यथो अप्येकमेव जुहुयाद्विर्यजो होष तस्य प्रथमजो गौर्दीक्षणाग्न्यमिव हीदमिति स एतेनेद्वा

प्रजापतियेऽयं प्रजापतेः प्रजातिर्या विभूतिस्तद्बुवैवरं ह वाव प्रजायत एवं श्रियं गच्छति
य एनेनैवं विद्वान्यजते ॥ १७ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

वैश्वदेवेन ह वै प्रजापतिः प्रजाससृजे ता अस्य प्रजाः सृष्टा वरुणस्य यवं जक्षुर्वरुण्यो
ह वा अग्रे यवस्तद्यन्वेव वरुणस्य यवं प्रादर्स्तस्माद्वरुणप्रधासा नाम ॥ १ ॥

ता ह वरुणो जग्राह ता वरुणगृहीता अनत्य एव प्राणत्यः परिदीर्णः शिश्यरे च
निषेदुश्च प्राणोदानौ हैवाभ्यो नापचक्रमतुरथ सर्वा अन्या देवता अपचक्रमुस्तयोर्ह हेतोर्ने
पराबभूतुः ॥ २ ॥

तः प्रजापतिरेतेन हविषाभिषज्येत्याश्वैवास्य प्रजा जाता याश्वाजातास्ता उभयीर्वरुण-
पाशात्मामुञ्चता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायन्ताथ यदेष एतेन चतुर्थे मासि
यजते नाहैवैतस्य प्रजास्तथौ वरुणो गृह्णाति याश्वैवास्य प्रजा जाता याश्वाजातास्ता
उभयीर्वरुणपाशात्ममुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्माद्वा एष
एतेन चतुर्थे मासि यजते ॥ ३ ॥

तद्द्वे वेदी द्वावग्री भवत उभयत एवैतद्वरुणपाशात्मजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इतश्वावा-
चीस्तस्माद्द्वे वेदी द्वावग्री भवत उत्तरस्यां वेदा उत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणस्यां क्षत्रं वै
वरुणो विशो मरुतः क्षत्रमेवैतद्विशा उत्तरं करोति तस्मात् क्षत्रियमुपर्यासीनमधस्ताद्विश
इमाः प्रजा उपासते ॥ ४ ॥

अथैतान्येव पञ्च हवीर्षि भवन्त्येतैर्वै प्रजापतिः प्रजा असृजतैर्वैवैना एष एतदुभयतो
वरुणपाशात्मजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इतश्वावाचीस्तस्मादेतानि पञ्च हवीर्षि भवन्ति ॥ ५ ॥

अथैष ऐन्द्रामो द्वादशकपालः पुरोळाशो भवति प्राणोदानौ वा इन्द्राग्री तयोर्वा अस्य
हेतोः प्रजा न पराबभूतुः स यथा पुण्यं चक्रुषे पुण्यं कुर्यादिवमेवैतत्वाणोदानाभ्यामेवैत-
त्प्रजा भिषज्यति प्राणोदानावेव प्रजासु दधाति तस्मादेष ऐन्द्राग्री भवति ॥ ६ ॥

१. See Notes.

२. सत्त्वे VI.

३. चक्रे TE, My; see Notes.

उभयत्रैव पयस्ये^४ भवतः पयसो वै प्रजाः संभूताः पयसस्सम्भवन्ति तद्यत एव सम्भूता यतः सम्भवन्ति तत एवैना एतदुभयतो वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तस्मादुभयत्र पयस्ये भवतः ॥ ७ ॥

वारुण्युत्तरा भवति वरुणो वा एना अगृह्णाद्वरुण्यादेवैतत्प्रत्यक्षं वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति मारुती दक्षिणाजामितायै न्वेव मारुती जामि हि कुर्याद्यदुभे वारुण्यौ स्यातामत उ ह वै प्रजापतेः प्रजा मरुतो दक्षिणतो जिघाः संचक्रुस्तानेतेन भागेनाशमयत्तस्मान्मारुती दक्षिणा ॥ ८ ॥

तयोरुभयोरेव करीराण्यावपति किं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः करीरेकुरुत कम्वेवैष एतत्रजाभ्यः कुरुते ॥ ९ ॥

उभयत्रैव शमीपलाशान्यावपति शं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः शमीपलाशैरकुरुत शम्बवैष एतत्रजाभ्यः कुरुते ॥ १० ॥

काय एककपालो भवति कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः कायेनैककपालेनाकुरुत कम्वेवैष एतत्रजाभ्यः कुरुते ॥ ११ ॥

अथ पूर्वेद्युरतुषुनिव यवान्कृत्वान्वाहार्यपचने मनोगिवोपतप्य यावन्तो गृह्णास्तावन्ति प्रतिपुरुषं करंभपात्राणि कुर्वन्त्येकेनातिरिक्तानि ॥ १२ ॥

मेषं च वा अपि मेषीं च कुर्वन्ति तयोर्यद्यनैव्यक्तीरुणि विन्देताः प्रणिज्यै निश्चलेषयेद्यद्यनैव्यक्तीन् विन्देदपि कुशोर्णा एव निश्चलेषयेत् ॥ १३ ॥

स यन्मेषीं च मेषश्च भवत एष वै प्रत्यक्षं वरुणस्य पशुर्यन्मेषो वरुण्यादेवैतत्प्रत्यक्षं वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति मिथुनौ भवतो मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति यवमयौ

४. प्रयस्सेव भवतः VI, Po.

५. मन एवोपतप्य M.

६. प्रयम्य TE.

७. निश्चलेष TE, CI, VI.

भवतो यवरं हि जक्षुषीरगृह्णादुत्तरस्यां पयस्यायां मेषीमासादयति दक्षिणस्यां मेषमेवरं हि
मिथुनं कृपमुत्तरतो हि स्त्री पुमांसमुपशेते ॥ १४ ॥

सर्वाणि हवीर्ब्यध्वर्युत्तरस्यां वेदावासादयति मारुतीमेव प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यामा-
साद्य हवीर्षि संमृश्य ॥ १५ ॥

अथाभ्वर्युराहाग्रये मथ्यमानायानुबूहीत्यमिं मथित्वाहाग्रये समिध्यमानायानुबूहीत्युभौ
लेवेध्मावभ्याधतोऽभ्याधायेध्मौ पूर्वावाघारावाघारयतः ॥ १६ ॥

अथाभ्वर्युराहाग्रिमश्रीत्संमृद्धीत्यसंमृष्ट एवाग्निर्भवति संप्रेषितोऽथ प्रतिप-
रैति स पलीमुदानयति तामुदानेष्यन्मृच्छति केन चरसीति वरुण्यरं ह वा एतत्त्वी
करोति युदन्यस्य सत्यन्येन चरति नेन्नेऽन्तः शत्या जुहवदिति निरुक्तमु ह वा एनः कृनीयो
भवति सत्यरं हि भवति सा यदि न प्रतिजानीते ज्ञातिभ्यो हास्या अहितं भवति ॥ १७ ॥

तां वाचयति प्रधासिनो हवामहे मरुतश्च रिशादसः । करम्भेण सजोषस इति यथा
पुरोऽनुवाक्यैवमेषैत्यैवनानेतस्मै भाग्य ह्ययति ॥ १८ ॥

तानि प्रतिपुरुषं यावत्तो गृह्णास्तावन्ति भवन्त्येकेनातिरिक्तानि प्रतिपुरुषमेवैतदेकेनैकेन
या अस्य प्रजा जातास्ता वरुणपाशात्प्रमुञ्चत्येकेनातिरिक्तानि भवन्ति तद्या एवास्याजाताः
प्रजास्ता एव तेन वरुणपाशात्प्रमुञ्चति ॥ १९ ॥

पात्राणि भवन्ति पात्रैर्द्वाशनमश्रुन्ति यवमयानि भवन्ति यवरं हि जक्षुषीर्गृ-
ह्णात् ॥ २० ॥

शुर्पेण जुहोति शुर्पेण द्वाशनं क्रियते पली जुहोति मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रम-
ञ्चति ॥ २१ ॥

पुरु यज्ञात्पुरुहुतिभ्यो जुहोत्यहुतादो वै विशो विशो वै मरुतस्तस्मात्पुरा यज्ञात्पुरुहुतिभ्यो जुहोति यत्र ह वै तत्प्रजापतेः प्रजाः परिदीर्णाः शिशिरे च निषेदुश्च तदासां मरुतः पाप्मानं विमेथिरे तथो वा एतस्य प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमश्नते ॥ २२ ॥

सं जुहोति यद्वामे यदरण्य इति ग्रामे वा ह्यरण्ये वैनः क्रियते यत्सभायां यदिन्द्रिय इति यन्मानुष इत्येवैतदाह यदाह यत्सभायामिति यदिन्द्रिय इति यदेवत्रेत्येवैतदाह देवत्रा वा हि मानुषे वैनः क्रियते यदेनश्वकृमा वयमिदं तदवयजामहे स्वाहेति यत्किं च वयमेनश्वकृमेदं तस्मात्प्रमुच्यामह इत्येवैतदाह ॥ २३ ॥

अथैन्द्रीं मरुत्वतीं जपति यत्र ह वै तत्प्रजापतेः प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमेथिरे तद्वेक्षांचक्रे प्रजापतिरिम उ ह मे प्रजा न विमशीरन्ति ॥ २४ ॥

स ऐन्द्रीं मरुत्वतीमजपत् क्षत्रं वा इन्द्रो विशो मरुतः क्षत्रं वै विशो निषेद्वा निषेद्वा आसंन्निति मोषु ण इन्द्रात्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्वा ते शुष्मिन्नवयाः । महश्चिद्यस्य मीळ्हुषो यव्या हविष्टत्तो मरुतो वन्दते गीरिति ॥ २५ ॥

अथ वाचयत्यक्रन्कर्म कर्मकृत इत्यक्रन्हि कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभुवेति सह हि वाचाक्रन्देवेष्यः कर्म कृत्वेति देवेष्यो हि कर्मक्रित्रसं प्रेत सचाभुव इति यदन्यत ओळ्ळहया सह भवति तस्मादाह सचाभुव इत्यस्तं प्रेतेति गृहा उ वा अस्तं जघनाधों वा एष यज्ञस्य यत्पली तामिदं प्राचीं प्रासीषददृहा उ वा अस्तं तदेनां गृहेष्वेव प्रतिष्ठापयति प्रतिपराणीय प्रतिप्रस्थाता पलीमुदाद्रवति संमृजन्त्यग्नी उत्तरावाधारावाधारयतः ॥ २६ ॥

१. सं Ca., K. P1, P2.

२०. असविति Ca. (perhaps printing error)

२१. एविष्व यस्ते TE.

२२. मुख्यत्वं TE. see Notes.

आश्राव्याध्वर्युहोतरं प्रवृणीते सीदति होतेत्तरस्या वेदेहोतृष्ठदने प्रसूतः स्तुचावादाया-
तिक्रम्याध्वर्युराश्राव्याह समिधो यजेति यज यजेत्येव चतुर्थे चतुर्थे समानयमानौ नव
प्रयाजान्यजतः ॥ २७ ॥

अथाध्वर्युराहाग्रयेऽनुबूहीत्याग्रेयमाज्यभागमुभौ लेव चतुराज्यस्यावद्यतोऽतिक्रम्या-
श्राव्याग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ २८ ॥

सोमायानुबूहीत्याह सौम्यमाज्यभागमुभौ लेव चतुराज्यस्यावद्यतोऽतिक्रम्याश्राव्याह
सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ २९ ॥

स यदिहैवाध्वर्युराश्रावयतीह वषट्क्रियतेऽथ कृतानुकर एव प्रतिप्रस्थाता क्षत्रं वै
वरुणो विशो मरुतः क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरमनुवर्त्मनं करोति यद्वापि प्रतिप्रस्थाताश्रा-
वयेत्युद्यामिनीऽ ह क्षत्रियाय विशं कुर्यात्तदप्रत्युद्यामिनीमेवैतत्क्षत्रियाय विशं
करोत्यमुवर्त्मनं तस्मात्प्रतिप्रस्थाता नाश्रावयत्यथ पाणावेव बिश्रत्प्रतिप्रस्थाता स्तुचा
उपास्ते ॥ ३० ॥

अथैतैर्हविर्भिरध्वर्युः प्रचरत्यैन्द्राग्रेनान्तमेनाथ पयस्याभ्यां प्रचरिष्यन्तौ योऽयं मेषो
मारुत्यां भवति तं वारुण्यामवदधाति यो^{१३} मेषी वारुण्यां भवति तां मारुत्यामव-
दधाति ॥ ३१ ॥

स यदेवं विपरिहरन्ति क्षत्रं वै वरुणो वीर्यं पुमान्वीर्यमेवैतत्क्षत्रे दधाति विशो वै
मरुतोऽवीर्या वै रुद्यवीर्यमेवैतद्विशं करोति ॥ ३२ ॥

^{१३.} या TE, VI, या+ठ=यो.

अथाह वरुणायानुबूहीति तत्राप्यन्यतरेणावदानेन सह मेषमवदधात्यतिक्रम्याश्राव्याह
वरुणं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ३३ ॥

अथ प्रतिप्रस्थातुरुत्तरसिचमन्वारभ्याहाध्वर्युर्मुद्द्योऽनुबूहीति तत्राप्यन्यतरेणावदा-
नेन सह प्रतिप्रस्थाता मेषीमवदधात्यध्वर्युरिवाश्राव्याह मरुतो यजेति वषट्कृते
जुहोति ॥ ३४ ॥

अथाध्वर्युः कायेनैककपालेन प्रचरति कायेनैककपालेन चरित्वाहाग्रये स्विष्टकृतेऽनु-
बूहीति सर्वेषां हविषामध्वर्युरवद्यति मारुत्या एव प्रतिप्रस्थातातिक्रम्याश्राव्याहाग्रिः
स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ३५ ॥

सादयित्वा सुचावध्वर्युः प्राशित्रमवद्यति प्राशित्रमवदायेभामवद्यति तदेवापि प्रतिप्र-
स्थाते सुचं प्रतिगृह्णाति तत्सोऽभ्यवदधात्युपहृयेक्लां मार्जयित्वाथाध्वर्युरुग्रहाग्रीत्समिधमा-
धायाग्रिः संमृद्धिं ब्रह्माग्रस्थास्याम इति पृष्ठदाज्यं सुचोरध्वर्युव्यानयते यदि प्रतिप्रस्थातुः
पृष्ठदाज्यं स्यात्तस्य व्यानयेत यदि पृष्ठदाज्यं न स्यादपि यदेवोपभृत्याज्यं ततर्हि व्यानये-
तातिक्रम्याश्राव्याह देवान्यजेति यज यजेत्येव चतुर्थे चतुर्थे समानयमानौ नवानुयाजान्य-
जतः स यन्नवप्रयाजं नवानुयाजमित्युभयत एवैतत्पूनाद्वरुणपाशात्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोध्वा
इतश्चावाचीस्तस्मान्नवप्रयाजं भवति नवानुयाजम् ॥ ३६ ॥

सादयित्वा सुचो व्यूहतो व्यूह॑ सुचः परिधीनभिपद्याध्वर्युग्राव्या-
हेषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषाः सूक्तवाकायेति सूक्ता होता प्रतिपद्यत
उभावेवेमौ प्रस्तरावाददाते अनुप्रहत्य प्रस्तरौ तुणे अपगृह्योपासाते अथाग्रीदाहानुप्रहरेत्यु-
भावेवानुप्रहरतः संवदस्वेत्यगादग्रीदग्ंच्छवय श्रौषट् स्वगा दैव्या होतुर्भ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्य
इति शंयोर्होता प्रतिपद्यत उभावेवेमौ परिधीननुप्रहत्य सुचः संप्रगृह्य स्प्ये सादयतः
प्रतिपेरत्याध्वर्युः पलीः संयाजयत्युदेत्याध्वर्युः ॥ ३७ ॥

त्रीणि समिष्टयजूर्खि जुहोति तूष्णीमेव प्रतिप्रस्थाता सुचं प्रगृहात्यथ ये वैश्वदेवेन
यजमानयोर्वाससी परिहिते स्यातां ते एवाप्यत्र स्यातामथास्या वारुण्याः पथस्यायाः
क्षामकर्षमिश्रमादाय तेनाव॒भृथं यन्ति करुण्यं वा इदं निर्वरुणतायै तत्र न साम गीयते न
ह्यत्र साम्ना कुर्वन्ति तूष्णीमेव परेत्याकभृथ निचुम्पुण निचेरसि निचुम्पुण । अव देवैदेव-
कृतमेनोऽयासिषमव मर्त्यैर्मर्त्यकृते पुरुषाणो देव रिषस्याहीति स्थालीमुपमारथ्यति
स्नात्वान्ये वाससी परिधायोदेतः कामः हैते यस्मै कामयेत तस्मै दद्यात्र हि दीक्षितवसने
स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवं करुण्यात्सर्वस्मात्पाप्नो निर्मुच्योदैति केशश्मशूपत्वाग्री
समारोहयत उदवसाय होतेन यजते नह्यवकल्पते यदुत्तरवेदावग्निहोत्रं जुहुर्युग्रृहनागत्य

१५. व्यूह Ca.

१६. न्समूच्य TE, P1, P2.

१७. See Notes.

१८. ततोऽस्मृथं VI.

१९. मुपसादयति as alternate reading in TE only.

निर्मथ्य पौर्णमासेन यजत उत्सन्नो वा अयं यज्ञो यच्चातुर्मास्यानि कृप्तेनैवैतद्यज्ञेनान्ततः प्रतितिष्ठति ॥ ३८ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

वरुणप्रधासैर्ह वै प्रजापतिः प्रजा वरुणपाशात्मामुञ्चता अस्यानमीवा अकिलिष्वाः प्रजाः प्राजायन्ताथैतैः साकमेधैरतैर्ह वै देवा वृत्रं जघ्नतेरैव व्यजयत्त येयमेषां विजिति-स्तथो वा एष एतैः पाप्मानं द्विषत्तं भ्रातृव्यं हन्ति तथो एव विजयते स वै द्याहमन्वहं यजते ॥ १ ॥

स पूर्वेद्युग्रयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपत्यग्निः ह वा अनीकं कृत्वा देवा उपप्रेयुः प्रातर्वृत्रं हनिष्वन्तः स तेजोऽग्निर्नाव्यथत तथो वा एषं पाप्मानं द्विषत्तं भ्रातृव्यं हनिष्वन्नग्निमेवानीकं कृत्वोपप्रैति तस्मादग्रयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपति ॥ २ ॥

अथ मरुद्द्ययः सान्तपनेभ्यो मध्यंदिने चरुं निर्वपति मरुतो ह वै सान्तपना मध्यंदिने वृत्रं सन्तोषः स सन्तोषोऽनन्त्रैव प्राणन्परिदीर्णः शिश्ये तथो वा एतस्य पाप्मानं द्विषत्तं भ्रातृव्यं मरुत एव सान्तपना मध्यंदिने सन्तपन्ति तस्मान्मरुद्द्यस्सान्तपनेभ्यो मध्यंदिने चरुं निर्वपति ॥ ३ ॥

अथ मरुद्द्ययो गृहमेधिभ्योऽपराह्णे पर्णशाखया वत्सानपाकृत्य पवित्रवति संदोह्यैतं चरुं श्रपयति सर्वो हि स चरुर्यत्र क च तष्ठुलानावपन्ति मेधं ह वा एतं देवा आत्मनि दोधरे प्रातर्वृत्रं हनिष्वन्तस्तथो वा एष पाप्मानं द्विषत्तं भ्रातृव्यं हनिष्वन्नात्मनि मेधं धते स यत्क्षीरीदनो भवति मेधो वै पयो मेधस्तष्ठुला उभयमेवैतन्मेधमात्मनि धते ॥ ४ ॥

१. वा missing in M.

२. एष missing in Po.

३. एष एवं पाप्मानं in TE, M, My.

४. See Notes.

तस्य द्वयां॑ वृत्तैव वेदिस्तीर्णा॒ भवति परिधी॒॑ श्वैव शकलां॑श्वोपनिदधति सुवं॑ चो॑ एव
सुवं॑ च सम्माष्ट्य॑ थ द्वे पिशी॑ले वा पात्र॑ वा निर्णिज्य तयोरैतद्वृ॒धौदनमुद्धरति तयोः
सर्पिग्रसेचनं कृत्वा सर्पिग्रसिच्य तावादायोदाद्रवति स तामेव वेदिः॑ स्तीर्णमभिमृश्य
परिधी॑न्परिधाय यावतः कामयते॑ शकलां॑ स्तावतोऽभ्यादधात्यासादयत्येतावोदनौ॑ सीदति
होता होतृष्टुने॑ सुवं॑ च सुवं॑ चाभिपृष्ठामान आह ॥ ५ ॥

अग्रयेऽनुबूहीत्याग्रेयमाज्यभागः॑ सोऽस्य दक्षिणस्यौदनस्य चतुराज्यस्यावद्यत्यतिक्र-
म्याश्राव्याहामिः॑ यजेति॑ वषट्कृते॑ जुहोति॑ ॥ ६ ॥

सोमायानुबूहीत्याह सौम्यमाज्यभागः॑ सोऽस्योत्तरस्यौदनस्य चतुराज्यस्यावद्यत्यतिक्र-
म्याश्राव्याह सोमं॑ यजेति॑ वषट्कृते॑ जुहोति॑ ॥ ७ ॥

अथाह मरुदृश्यो गृहमेधिष्योऽनुबूहीति॑ सोऽस्य दक्षिणस्यौदनस्य तत् एवाज्यमुपस्तृ-
णीते॑ ततो॑ द्विरवद्यत्यभिघारयति॑ प्रत्यनक्त्यवदाने॑ अतिक्रम्याश्राव्याहामिः॑ स्विष्टकृतं॑ यजेति॑ वषट्-
कृते॑ जुहोतीव्यामेवावद्यति॑ न प्राशिक्रमेतत्त्वेकमयनम् ॥ ८ ॥

अथ द्वितीय॒॑ सैव वेदि॑ स्तीर्णा॒ भवति॑ परिधी॒॑ श्वैव शकलां॑श्वोपनिदधति॑ सुवं॑ चो॑
एव॑ सुवं॑ च सम्माष्ट्य॑ तथो॑ एवैतं पवित्रवति॑ सन्दोह्य चरुः॑ श्रपयत्यभ्यर्थ आज्यः॑
स्थाल्यामधिश्रयति॑ तं यदा॑ शृतं मन्यते॑ थैनमभिघायोद्वासयति॑ तमुद्ग्रास्यानक्ति॑ तः॑ सोर्ख-
मेवादायोदाद्रवति॑ स तामेव वेदिः॑ स्तीर्णमभिमृश्य परिधी॑न्परिधाय यावतः॑ कामयते॑

५. द्वयम् B.

६. सुवं॑ च सुवं॑ TE, Co, T.

७. न प्रत्यन... TE, My, K, P1, P2, T, Pa, W, Ne.

८. सेवे॑ in many Mss; च and प always interchanged and have not been noted every where.

शक्लाऽस्तावतोऽभ्यादधात्यासादयत्येतरं सोखमेवाभ्यर्थ आज्यमासादयति सीदति होता होतृष्ठदने सुवं च सुचं चाभिपद्मान आह ॥ १० ॥

अग्रेयेऽनुब्रूहीत्याग्रेयमाज्यभागः सोऽस्याः स्थाल्याश्वतुराज्यस्यावद्यत्यतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ११ ॥

सोमायानुब्रूहीत्याह सौम्यमाज्यभागः सोऽस्याः स्थाल्याश्वतुराज्यस्यावद्यत्यतिक्रम्याश्राव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥

अथाह मरुदध्यो गृहमेधिभ्योऽनुब्रूहीत्युपस्तृणीत आज्यमथास्य चरोद्दिरवद्यत्यभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदाने अतिक्रम्याश्राव्याह मरुतो गृहमेधिनो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १३ ॥

अथाहाग्रेये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीत्युपस्तृणीत आज्यमथास्य चरोः सकृदवद्यति द्विरभिधारयति न प्रत्यनक्त्यवदानमतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोतीळामेवावद्यति न प्राशित्रम् ॥ १४ ॥

ते यावतोऽग्निः हविराशाः सुस्तेऽस्यादनस्याश्रीयुरथो ऋत्विजोऽथो अन्ये ब्राह्मणायदि बहु स्यादयेमामनिरशितामेव कुम्भीमपिधाय निदधति प्रातः पूर्णदर्वाय समवर्जन्ति वत्साऽस्तत्पश्च आत्मनि मेघं दधते ॥ १५ ॥

यवावैताऽरात्रिमश्चिहोत्रं जुहोति निवान्याया वत्सं यमयन्ति प्रातः पितृयज्ञायाथ प्रातहृते वाग्मिहोत्रे यतरथा कामयेतास्या अनिरशितायाः कुम्भ्याः पूर्णदर्वमुपहन्ति पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत । वस्त्रेव विक्रीणावहा इष्टमूर्जरं शतक्रतविति यथा पुरोऽनुवाक्यैवमेष्ठैतयैवैनमेतस्मै भागाय ह्यति ॥ १६ ॥

९. न प्रस्तुत TE, My, K, P1, P2, T, Pa, W, N, Ne.

१०. वस्त्रात् TE.

११. See Notes.

अथर्वभमाह्यति स यदि रुयात्स वषट्कार एतद्वा इन्द्रस्य रूपं यदृष्टभस्य स्वेनैवैनमे-
तद्वूपैष्ठेत्सै भागायैतेन भागेन॑ वृत्रस्य वधाय ह्यति स यदि रुयादथ विद्यादा म इन्द्रो
यज्ञमग्न्सेन्द्रो मे यज्ञ इति यद्यु न रुयादपि ब्राह्मण एव दक्षिणत आसीनो ब्रूयाज्जुहुधीति
सौं एवैन्द्री वाक् ॥ १७ ॥

स जुहोति देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधे । निहरं निहरामि ते निहरं निहरामि
मे स्वाहेति ॥ १८ ॥

अथ मरुद्भ्यः क्रीळिभ्यः सप्तकपालं पुरोऽशं निर्वपति मरुतो ह वै क्रीळिन इन्द्रं
वृत्रं हनिष्यन्तमागतमभितो महयन्तः परिचक्रीळुस्तथौ वा एतं पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यर्थं
हनिष्यन्तं मरुत एव क्रीळिनोऽभितो महयन्तः परिक्रीळन्ति तस्मान्मरुद्भ्यः क्रीळिभ्यः
सप्तकपालं पुरोऽशं निर्वपति स यत्सप्तकपालो भवति सप्त सप्त हि मारुतो
गणः ॥ १९ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुस्तेनैव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तथो वा एष एतेन
पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यर्थं हन्ति तथो एव विजयते ॥ १ ॥

१२. अथ ऋषम् M.

१३. ऐपैत्तसै TE.

१४. भागेन TE.

१५. सा TE.

१६. सप्तहृति TE, PI, P2, B, Pa.

१७. सप्ता M.

१८. या एष एतेन पाप्मानं M.

तस्यावृदुपकिरत्युत्तरवेदि गृह्णाति पृष्ठदाज्यं मन्थत्यग्निं नव प्रयाजा नवानुयाजाश्चीणि
समिष्टयजूँश्चथैतान्येव पञ्च हवीर्णषि भवन्ति ॥ २ ॥

स यदाग्नेयो भवत्यग्निना ह वा एनं तेजसा जघ्नः स तेजोऽग्निर्नाव्यथत तस्मादाग्ने-
योऽष्टाकपालो भवति ॥ ३ ॥

सौभ्यश्चरुः सोमराजानो ह वा एनं जघ्नुस्तस्मात्सौभ्यश्चरुर्भवति ॥ ४ ॥

अथ सावित्रो द्वादशकपालो वा भवत्यष्टाकपालो वा सविता वै देवानां प्रसविता
सवितुप्रसूता ह वा एनं जघ्नुस्तस्मात्सावित्रो द्वादशकपालो वा भवत्यष्टाकपालो वा ॥ ५ ॥

सारस्वतश्चरुर्वाणै सरस्वती सा हैनमनुममादाभिपद्यस्व प्रहर जहीति तस्मात्सारस्वत-
श्चरुः ॥ ६ ॥

पौष्णश्चरुरियं वै पृथिवी पूषेषा हैवैनं प्रतिप्रददौ वधायैतया हैवैनरं संप्रेतं जघ्नुस्तस्मा-
त्पौष्णश्चरुः ॥ ७ ॥

ऐन्द्राभो द्वादशकपाल एतेन ह वा एनं जघ्नुब्रह्माग्निः क्षत्रिमन्द्रो ब्रह्म चैवैतत्क्षत्रं च
सर्वर्थ्य ते सयुजौ कृत्वा ताथ्यां हैवैनं जघ्नुब्रह्म चैवैतत्क्षत्रं च सयुजौ करोति तस्माद्वाह्य
च क्षत्रं च सयुजौ ॥ ८ ॥

माहेन्द्रश्चरुरिन्द्रो वा एष पुरा वृत्रस्य वधादित्यथ वृत्रं जग्निवान्यथा महाराजो विजिग्यान
एवं महेन्द्र इति तस्मान्माहेन्द्रश्चरुर्महान्तमु चैवैनमेतत्करोति वृत्रस्य वधाय ॥ ९ ॥

वैश्वकर्मण एककपालो विश्वं वा एतदेवानां कर्म कृतमासीत्सर्वजितः साकमेधैरीजा-
नानां तथो वा एतस्य विश्वं कर्म कृतं भवति सर्वं जितः साकमेधैरीजानस्य त एतेनेष्टा

१. दाभिपद्यस्व T.E; दाभिपद्यस्व K; दाभिपद्यस्व Ca.

२. संप्रेतं P1, P2, H.

देवा येयं देवानां जितिर्या श्रीस्तद्भूवुरेवः ह वाव जयत्येवं श्रियं गच्छति य एनेनैवं
विद्वान्यजते ॥ १० ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघुस्तेनैव व्यजयन्त येयमेषां विजितिरथ यानेवैषां
तस्मिन्संग्रामेऽभ्रःस्तानेव पितृयज्ञेन समैरयन्त पितरो वै त आसःस्तस्मात्पितृयज्ञो
नाम ॥ १ ॥

तद्वसन्तो ग्रीष्मो वर्षा एते ये व्यजयन्ताथ शरद्वेमन्तः शिशिरस्तु उ ते यान्युनः
समैरयन्ताथ यदेष एतेन यजते नाहैवैतस्य कंचन ग्रन्तीति देवा अकुर्वन्निति त्वेवैष
एतत्करोति तानु च हैवैतदवति यान्देवाः समैरयन्त स्वानु च पितृब्ल्लेयाःसं लोकमु-
पोन्नर्याति यदु चैवास्यात्मनोऽचरणेन हन्यते मीयते तदु चैवैतेन पुनराप्याययति तस्माद्वा-
एष एतेन यजते ॥ २ ॥

स वै पितृभ्यः सोमवद्भ्यः षट्कपालं पुरोळाशं निर्वपति सोमाय वा पितृमते षड्वा-
ऋतव ऋतवो वै पितरस्तस्मात्षट्कपालो भवति ॥ ३ ॥

अथ पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः पूर्वेद्युरन्वाहार्यपचने धानाः कुर्वन्ति तासामधाः पितृष्ट्यर्धा
इत्येवापिष्ठा भवन्ति ता उ पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः ॥ ४ ॥

अथ पितृभ्योऽग्निश्चातेभ्यो निवान्याया दुर्घे सकृदुपमथित एकशलाकया मन्थे
भवति सकृद्भयेव पराश्चः पितरस्तस्मात्सकृदुपमथितो भवति ॥ ५ ॥

तद्यै एव सोमेनेजानास्ते पितरः सोमवन्तोऽथ येज्ञीजानाः सोमेन दत्तेनैव पक्षेन लोकं
जयन्ति ते बर्हिषदेऽथ ये ततो नान्यतरस्त्वन यानग्निरेव दहन्तस्वदयति तेऽग्निश्चात्ता एते
वाव त्रयाः पितरः ॥ ६ ॥

अथ खलु प्राचीनाववीती भूत्वा जघुनेन गार्हपत्यं दक्षिणासीनः सव्यं जान्वाच्यैतः
षट्कपालं पुरोळाशं गृह्णति स तत एव दक्षिणा तिष्ठत्रवहन्ति दक्षिणैव दृष्टुपले उपधर्ते

१. जयन्ति TE, T.

२. पाचयते M.

३. तद्वत् एव Co.

दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य षट्कपालान्युपधते सं युदेतां दिशः सचन्त एषा हि पितृणां दिग्दक्षिणेनैवान्वाहार्यपचनं चतुःस्तक्ति वेदि करोत्यवान्तरदिशोऽनु स्तक्तीः करोत्यवान्तर-दिशो हि पितरः ॥ ७ ॥

तन्मध्येऽग्निः समादधाति पुरस्ताद्वौ देवाः प्रत्यञ्चौ मनुष्यास्तस्मादेभ्यः प्राङ् तिष्ठन्तु-होति सर्वत एव पितरोऽवान्तरदिशो हि पितरः सर्वतो हीमा अवान्तरदिशस्तस्मान्मध्येऽग्निः समादधाति ततः प्राक्स्तम्बयजुहरति ॥ ८ ॥

अथ पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णातीममेवाग्नेऽथेममथेमं लिखति हरति यत्तत्र हर्तव्यं तदुत्तरं परिग्राहं परिगृह्ण श्रोक्षणीरासादयतीधार्बहिरुपसादयन्ति सुचः समार्थ्यं नात्र पत्नीः सन्नहाति नेत्यत्तों पितृषु दधानीत्यथाज्यानि ग्रहीष्यन्यज्ञोपवीती भवति ॥ ९ ॥

तदाहुर्द्विरूपभृति गृहीयादद्वौ ह्यनुयाजाविति तद्वष्टावेव कुत्वो गृहीयान्नेद्यज्ञस्य विधाया अयानीत्याज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षिष्यन्युनः प्राचीनाववीती भवति ॥ १० ॥

स इधममेवाग्ने प्रोक्षत्यथ वेदिमथासै बर्हिः प्रयच्छन्ति तदुपमूले दितं भवत्यग्रमिव वै देवानां मध्यमिव मनुष्याणां मूलमिव पितृणां तस्मादुपमूले दितं भवति तत्प्रोक्ष्योपनिनीय न प्रस्तरं गृह्णति सकूद्धयेव पराश्चः पितरः सन्नहनमनुविस्त्रंस्यापसलवि त्रिः परिसृणन्येति स तत एवैतावन्मात्राणि प्रस्तरभाजनं परिशिनष्टि तैरु पुनः सह प्रसलवि त्रिः पर्येति स याऽख्यान्पितृनन्वैति तेभ्य एवैतपुनरपेदेतीममभिं स्वं लोकं दक्षिणैव परिधीन्परिदधाति दक्षिणैतं प्रस्तरमासादयति नान्तर्गृह्णति विधृती सकूद्धयेव पराश्चः पितरः ॥ ११ ॥

५. स goes with उपधते.

६. See Notes; मनुष्यां in all MSS.

७. मूल दिते Ca.

तज्जुहूमासादयत्यथोपभूतमथ धुवामथ पुरोळाशमथ धाना अथ करम्भमासाद्य हवीर्षि सम्पूर्ण्य सर्वे यज्ञोपवीतिनो भवन्तीत्थाद्यजमानश्च ब्रह्मा च पश्चात्परीतः पुरस्तादग्नीत् ॥ १२ ॥

तेनोपारंशु चरन्ति तिर इव वै पितुरस्तिर इवैतद्युपारंशु परिवृते चरन्ति तिर इव वै पितुरस्तिर इवैतद्यत्परिवृतम् ॥ १३ ॥

अथाहाग्र्ये समिध्यमानायानुब्रूहीति स एतामेकारं सामिधेनो त्रिरन्वाहोशक्तस्त्वा निधीमद्युशक्तः समिधीमहि । उशनुशत आवह पितृहविषे अत्तव इति स यदेकामन्वाह सकूद्धयेव पराङ्मः पितरः ॥ १४ ॥

अथावाहयत्यग्रिमग्र आवह सोममावह पितृन्सोमवत आवह पितृन्बर्हिषद आवह पितृनग्रिष्वात्तानावह देवाँ३आज्यपां आवहाग्रिं होत्रायावह स्वं महिमानमावहा च वह जातवेदः सुयजा च यजेत्याधारावाधार्याध्वर्युराश्राव्य न होतारं प्रवृणीते नेष्ठोतारं पितृषु दधानीति सीद होतरित्येवाह सीदति होता होतृष्टदने प्रसूतः स्तुचावादायातिक्रम्याध्वर्युराश्राव्याह समिधो यजेति सोऽपबर्हिषश्वतुरः प्रयाजान्यजति प्रजा वै बहिर्नेत्यजाः पितृषु दधानीति तस्मादपबर्हिषश्वतुरः प्रयाजान्यजत्याज्यभागाभ्यां चरित्वा हविर्भिः प्रचरिष्यन्तः सर्वे प्राचीनाववीतिनो भवन्तीत्थाद्यजमानश्च ब्रह्मा च पुरस्तात्परीतः पश्चादग्नीत् ॥ १५ ॥

तदुताश्रावयन्त्यौ३ स्वधेत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावण०३ स्वधा नम इति वषट्कारस्तद्वा-सुरिस्त्वाचाश्रावयेयुरेव प्रत्याश्रावयेयुर्वषट्कुर्युर्नेत्यज्ञस्य विधाया अयानीति स द्वे पुरोऽनुवाक्ये अन्वाहैक्या वै देवान्प्रच्यावयति द्वाभ्यां पितृन्सकूद्धयेव पराङ्मः पितुरस्तसाद्वे पुरोऽनुवाक्ये अन्वाह ॥ १६ ॥

३. ऐचो३ see Notes on pluta.

०३. वयस्यो३ see Notes on pluta.

अथाह पितृभ्यः सोमवद्भ्योऽनुब्रूहीति सोमाय वा पितृमत उपस्तृणीत आज्यमथास्य पुरोळाशस्यावद्यति तेनैव सह धानानां तेन सह करम्भस्य तत्सकृदेवावदधाति द्विरभिघार्य प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीत् एवोपेत्थायाश्राव्याह पितृन्सोमवतो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १७ ॥

अथाह पितृभ्यो बर्हिषद्भ्योऽनुब्रूहीत्युपस्तृणीत आज्यमथासां धानानामवद्यति तेनैव सह करम्भस्य तेन सह पुरोळाशस्य तत्सकृदेवावदधाति द्विरभिघार्य प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीत् एवोपेत्थायाश्राव्याह पितृन्बर्हिषदो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १८ ॥

अथाह पितृभ्योऽग्निष्ठातेभ्योऽनुब्रूहीत्युपस्तृणीत आज्यमथास्य करम्भस्यावद्यति तेनैव सह पुरोळाशस्य तेन सह धानानां तत्सकृदेवावदधाति द्विरभिघार्य प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीत् एवोपेत्थायाश्राव्याह पितृनग्निष्ठातान्यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १९ ॥

अथाहाग्नये कव्यवाहनायानुब्रूहीति तत्त्वषट्कृद्वाजनं हव्यवाहनो वै देवामां कव्यवाहनः पितृणां तस्मादाह कव्यवाहनायानुब्रूहीत्युपस्तृणीत आज्यमथास्य पुरोळाशस्यावद्यति तेनैव सह धानानां तेन सह करम्भस्य तत्सकृदेवावदधाति द्विरभिघार्य न प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीत् एवोपेत्थायाश्राव्याहाग्नि कव्यवाहनं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ २० ॥

स यत्रातिक्रामति सकृद्धयेव पराञ्चः पितरोऽथ यत्सकुत्सकृदवद्यति सकृद्धयेव
पराञ्चः पितरोऽथ यद्यातिषङ्गमवद्यत्यृत्वो वै पितरं ऋतुनेवैतद्यतिषजत्यृतूत्सन्द-
धाति ॥ २१ ॥

अथेवा तदुतैतमैव मन्थः होतुः पाणावादधति तरं होतोपहूयावजिग्रहति तमग्रीष्मे
प्रयच्छन्ति॑ तमग्रीदवजिग्रहति तं ब्रह्मणे प्रयच्छन्ति॑ तं ब्रह्मावजिग्रहति तद्वासुरिरुवाच
यथैवेलां प्राशित्रमितरस्य यज्ञस्यावद्यन्तीत्येवमेव समवदेयुखत्वेव जिग्रेयुर्न प्राश्रीयुः
प्राश्यं खलु वै तस्य यस्यामौ जुहृतीत्युपहूयेलां मार्जित्वा ॥ २२ ॥

अथ यतरो दास्यन्भवति यद्यध्वर्युर्वा यजमानो वा स उदपात्रमादायापसलवि
त्रिभिष्ञन्यर्त्यसाववनेनिक्षेति यजमानस्य पितरमसाववनेनिक्षेति यजमानस्य पिता-
महमसाववनेनिक्षेति यजमानस्य प्रपितामहं यथाशिष्यतोऽवनेजयेदेवमेतत् ॥ २३ ॥

अथास्य पुरोळाशस्यावद्यति तत्सव्ये पाणौ कुरुते धानानामवद्यति तत्सव्ये पाणौ
कुरुते करम्भस्यावद्यति तत्सव्ये पाणौ कुरुते स येमामवान्तरदिशमनुस्तकिस्तददात्य-
सावेतत्त इति यजमानस्य पित्रोऽथ येमामवान्तरदिशमनुस्तकिस्तददात्यसावेतत्त इति
यजमानस्य पितामहायाथ येमामवान्तरदिशमनुस्तकिस्तत्पाणी निमृष्टेऽत्र पितरो मादयध्वं यथाभाग-
मावृषायध्वमित्यत्र पितरो यथाभागमश्रीतेत्येवैतदाहैतदु स्वान्पितृनेतस्माद्यज्ञान्तरेत्यु-
दञ्चो निष्कम्य सर्वे यज्ञोपवीतिनो भवन्ति ॥ २४ ॥

१. तदुतैतमैव M, Ca, My, Po.

२०. प्रयच्छन्ति M.

११. प्रयच्छन्ति M.

१२. See Notes.

त आहवनीयमुपतिष्ठन्ते देवान्वा एव उपावर्तते य आहिताग्निर्दर्शपूर्णमासाभ्यां
यजतेऽथेदं पितृयज्ञेनाचारिषुः स यानेव देवानुपावृत्तो भवति तेभ्य एवैतत्रिहृते तस्मादैन्द्री-
भ्यामुपतिष्ठन्ते इन्द्रो ह्याहवनीयोऽक्षम्नमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत । अस्तोषत स्वभानवो
विप्रा नविष्ठयामती योजान्विन्द्र ते हरी । सुसंदृशं त्वा वयं मघवन्वन्दिषीमहि । प्र नूनं
पूर्णबन्धुर सुतो यासि वृशां^{१४} अनु योजा न्विन्द्र ते हरी इति ॥ २५ ॥

अथ गार्हपत्यं मनो न्वाहुवामहे नाराशःसेन स्तोमेन । पितृणां च मन्त्रभिः । आ न
एतु मनः पुनः क्रल्लेदक्षाय जीवसे । ज्योक्तुं च सूर्यं दृशो । पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो
जनः । जीवं ब्रातरं सचेमहीति पितृयज्ञेन वा इदमन्वाचारिषुस्तत्पुनर्जीवानभिपद्यन्ते
तस्मादाह जीवं ब्रातरं सचेमहीति ॥ २६ ॥

अथ यतरो ददाति यद्यधर्वर्युर्वा यजमानो वा सोऽभिप्रपद्य जपत्यमीमदन्तं पितरो
यथाभागमावृषयिष्टेतित्यशिषुः पितरो यथाभागमित्येवैतदाहाथोदपात्रमादाय पुनः
प्रसलवि त्रिरभिषिञ्चन्पर्येत्यसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य पितरमसाववनेनिक्षवेति
यजमानस्य पितामहमसाववनेनिक्षवेति यजमानस्य ग्रपितामहं यथा जक्षुषोऽवनेजयेदेव-
मेतत्स यत्पुनः प्रसलवि त्रिरभिषिञ्चन्पर्येति स याऽस्त्रयान्पितृनन्ववैति तेभ्य एवैतत्पुनरपो-
देतीम् मम्पि स्वं लोकम् ॥ २७ ॥

अथ नीविमुद्दृश्य नमस्करोति पितृदेवत्या वै नीविर्यज्ञ उ वै नमो यज्ञियानेवैतत्पितृक-
रोति षट्कूत्वो नमस्करोति षट्कूत्वा ऋत्वा ऋत्वो वै पितृ ऋतुष्वैवैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयति

१३. व्युज्ञवाचिषुः VI, TE, H.

१४. वृशां वि Ca., see Notes pluta.

१५. त्वा Ca.

१६. इदमन्वाचारिष्टपुनः as alternate reading in TE.

१७. वामपिष्ठनो Ca.

गृहान्तः पितरो दत्तेत्याहैषो हैतस्याशीः कर्मणो गृहाणामु ह वै पितर ईशते तस्मादाह गृहान्तः पितरो दत्तेत्यथ सर्वे यज्ञोपवीतिनो भवन्तीत्याद्यजमानश्च ब्रह्मा च पश्चात्परीतः पुरस्तादमी-त्सीदति होता होतृष्टुदने ॥ २८ ॥

अथाधर्व्युः संप्रेष्यत्यग्रीत्समिधमाधायाग्रिः संमृडु ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इति सुचावादाय प्रत्यङ्गङ्गतिक्रम्याधर्व्युराश्राव्याह देवान्यजेति सोऽपबर्हिषो द्वावनुयाजौ यजति प्रजा वै बर्हिनेत्रजाः पितृषु दधानीति तस्मादपबर्हिषो द्वावनुयाजौ यजति ॥ २९ ॥

सादयित्वा सुचौ व्यूहति व्यूह्य सुचौ परिधीन्त्समज्य परिधीनभिपद्याधर्व्युराश्राव्याहेषिता दैव्या होतारे भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकायेति सूक्ता होता प्रतिपद्यते नायं प्रस्तरमादत्तेऽथग्रादाहानुप्रहरेति नायं किञ्चनानुप्रहरति संवदस्वेत्यगादमीदांच्छ्रव्यं श्रौषट्स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिमानुषेभ्य इति शं योहोता प्रतिपद्यत उपस्युर्यायं परिधीन्त्सुचौ संप्रगृह्य स्फ्ये सादयत्यथ बर्हिनुसमस्यति तत्र हायेके हविरुच्छिष्टमनुस्मयन्ति तदु तथा न कुर्याद्यथोच्छिष्टमग्ने जुहुयादेव एतत्सात्तदपो वैवाभ्यवहरेयुः प्राश्रीयुर्वैनत् ॥ ३० ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुस्तेनैव व्यजयन्त येयमेषां विजितिरथ यानेवैषां तस्मिन्त्संग्राम इव आच्छर्द्धस्तानेवैतच्छल्यान्व्यवृहन्त तान्निरहरत्त यत्त्वम्बकैरयजन्ताथ यदेष एतेन यजते नाहैवैतस्य कंचनेषुर्उच्छतीति देवा अकुर्वन्ति लेवैष एतत्करोति या उ चैवास्य प्रजा जाता याश्चाजातास्ता उभयी रुद्रियात्पुमञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्माद्वा एष एतेन यजते ॥ १ ॥

१८. व्यूह Ca.

१९. दांगक्रक्ष्य TE, K, P1, P2; see Notes.

२०. वैकाम्यवह Ca., M, T, VI; वैकाम्यवह TE.

१. आच्छर्द्धस्ताने Ca.

ते वै रौद्रा भवन्ति रुद्रस्य हीषुरेककपाला भवन्त्येकदेवत्या असंत्रिति यावन्तो
गृह्णास्तावन्तः प्रतिपुरुषं भवन्त्येकेनातिरिक्ताः प्रतिपुरुषमेवैतदेकेनैकेन या अस्य प्रजा-
जातास्ता रुद्रियात्रमुञ्चत्येकेनातिरिक्ता भवन्ति या एवास्याजाताः प्रजास्ता एव तेन रुद्रिया-
त्यमुञ्चति ॥ २ ॥

अथ खलु यज्ञोपवीती भूत्वा जघनेन गार्हपत्यमुद्दडासीन एतानृहाति स तत्
एवोदह्निष्ठत्रवहन्त्युदीच्यावेव दृष्टुपले उपधत्त उत्तरतो गार्हपत्यस्य कपालान्युपधते स
यदेतां दिशः सच्चत्त एषा हि तस्य देवस्य दिक्तेऽक्ताः स्युरित्याहुरक्तः हि हविरिति तद्वनक्ता
एव सुरभिमानुकौं ह रुद्रः पशुन्तस्याद्यदञ्ज्युस्तस्मादनक्ता एव स्युः ॥ ३ ॥

तान्त्समुद्दासैकस्यां पात्र्यामन्वाहार्यपचनादुल्मुकमादायोदञ्चः परेत्य जुह्वत्येषा हि
तस्य देवस्य दिक्पथि जुह्वति पथा ह वै यदेषश्चरति चतुष्पथे यथा ह जांघितं प्रज्ञातमव-
सानमेवै हास्य चतुष्पथः पलाशास्य पलाशेन मध्यमेन जुहोति ब्रह्म वै पलाशास्य पलाशां
मध्यमं ब्रह्मणैव तज्जुहोति स सर्वेषामेव समवद्यत्यतिरिक्तस्यैव नावद्यति ॥ ४ ॥

स जुहोत्येष ते रुद्रभाग इति सह स्वस्त्राम्बिकया तं जुषस्व स्वाहेत्यम्बिका ह वै
नामास्य स्वसा तया तयास्यैष सह भागः स यदस्यैष ऋच्या सह भागस्तस्मात्यम्बिका
नामाथ योऽयमतिरिक्तो भवति तमेवमुत्तरत आखुकरीष उपकिरत्येष ते रुद्र भाग
आखुस्ते पशुरिति तमस्मा आखुमेव पशुमनुदिशति तमस्यास्ये दधाति तथेतरान्पशून्
हिनस्ति तद्या एवास्याजाताः प्रजास्ता एवैतेन रुद्रियात्रमुञ्चति तिर इव वै तद्युपकीर्णि तिर
इव गर्भा अजातास्तस्मादुपकिरति ॥ ५ ॥

२. An archaic form for अस्म.

३. मस्तुषो TE.

४. जांघितं Ca.; जांघितं VI; see Notes.

अथ पुनरेत्य जपत्यव रुद्रमदीमह्याव देवं त्र्यम्बकम् । यथा नो वस्यसस्करद्यथा नः
श्रेयसस्करद्यथा नो व्यवसाययात् । भेषजमसि भेषजं गवेऽश्वाय पुरुषाय भेषजम् । सुगं
मेषाय मेष्या इत्याशिषमेवैतदाशास्ते ॥ ६ ॥

अथापसलव्यूर्नुपाद्मानाः परियन्ति त्र्यम्बकं यजामहे सुगच्छिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वासु-
कमिव बृथनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतादित्याशिषमेवैतदाशास्ते तद्विशमिव यो मृत्योर्मुच्यातै
नामृतात्तत्रापि कुमार्यः परीर्थगस्य भजामहा इति या ह वा अस्य सा स्वसाम्बिका सा ह
वै भगस्येष्ट तासामु तासां जपत्यम्बकं यजामहे सुगच्छिं पतिवेदनम् । उर्वासुकमिव
बृथनादितो मुक्षीय मामृत इति ज्ञातिभ्यस्तदाह यदित इति मामृत इति पतिभ्यस्तदाह
पतयो हि स्त्रियाः प्रतिष्ठात एतेनैव जपेन पुनः प्रसलवि परियन्ति प्रसलवि नः कर्मानुस-
न्तिष्ठाता इति ॥ ७ ॥

अथेमान्यजमान उदस्यति यावद्गौनोदाम्बुद्यात्तावदात्मभ्य एव तच्छल्यान्तिर्मिते
तान्विलिप्सन्त उपस्पृशन्ति भेषजमेव तत्कुर्वतेऽथ द्वयोर्मूतकयोरुपनहोभयतः कुपस्य वा
वेणोर्वा प्रतिषज्य यदि तत्र वृक्षं वा स्थाणुं वा वल्मीकं वा विन्देतत्प्रतिषजेदेतेन रुद्रावसेन
परो मूजवतोऽतीहीत्यवसेन वा अध्वानं यन्ति तदेनमेतेनैवावसेनावर्जति यत्रास्य चरणं
तदन्यत्र ह वा अस्य चरणं परो मूजवतस्तसादाह परो मूजवतोऽतीहीत्यवततधन्वा
पिनाकांवस इत्यहिंसन्नः शिवः शान्तोऽतीहीत्यैवैतदाह कृत्तिवासा इति निष्पत्यत्येवैन
तत्स्वपन्हि न कञ्चन हिनस्ति ते दक्षिणं पार्श्वमन्वावर्तत्ते तेऽनपेक्षमाणा आयन्ति तेऽप

५. जप Ca., M, My, VI.

६. विर्मित TE, Co, P1, P2.

७. See Notes.

उपस्पृशन्ति रुद्रियेण वा इदमचारिषुः शान्तिरापः शान्तय एव ते येनैव निष्कामन्ति तेन प्रपद्यते केशश्चत्रूप्लवाग्नी समारोहयत उदवसाय ह्येतेन यजते नह्यवकल्पते यदुत्तरवेदावभिहोत्रं जुहुयुर्गृहानागत्य निर्मथ्य पौर्णमासेन यजत उत्सन्नो वा अयं यज्ञो यद्यातुर्मास्यानि कूर्मेनैवैतद्यजेनान्ततः प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अक्षीयैऽ ह वै सुकृतं चातुर्मास्ययाजिनः संवत्सरं हि जयति तं वै त्रेधा विभज्य यजते त्रेधा विभज्य प्रजयति सर्वं वै संवत्सरोऽक्षीयैऽ वै सर्वं तेन हास्याक्षीयैऽ सुकृतं भवत्यथो हर्तुरैवैतद्वति स ऋतुर्भूत्वा देवानप्येत्यक्षीयं वै देवानां तेन हैवास्याक्षीयैऽ सुकृतं भवति तस्माद्वाव चातुर्मास्यैर्यजते ॥ १ ॥

यच्छुनासीरीयेण यजते या वै श्रीदेवानारं साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानामासीत्च्छुनमथ यः संवत्सरस्य प्रजितस्य रसस्तसीरं सा याचैव श्रीदेवानारं साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानामासीद्यश्च संवत्सरस्य प्रजितस्य रसस्तमुभयं परिगृह्य तमात्मनि कुरुते तस्माद्वाव शुनासीरीयेण यजते ॥ २ ॥

C. निष्कामति TE, B.

१. अक्षीयर् M; अक्षीयैऽ should be the correct form; invariably अक्षीय an archaic form is used for अक्षीय.

२. रोक्षयं M.

३. स्वाक्षयर् M.

४. त्वक्षयर् M.

५. स्वाक्षयर्

तस्यावृत्तोत्तरवेदिमुपकिरति न पृष्ठदाज्यं गृह्णाति नामिं मन्थति पञ्चप्रयाजास्त्रयोऽनु-
याजा एकं समिष्टयजुः ॥ ३ ॥

अथैतान्येव पञ्चहवीर्णि भवन्त्येतैर्वै प्रजापतिः प्रजा असृजतैर्तैर्वेव वरुणपाशात्वामु-
ञ्चदेतैर्देवा वृत्रमघ्नत्रैर्वेष्वै एतया च श्रीदेवानां साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानामा-
सीद्यश्च संवत्सरस्य प्रजितस्य रसस्तमुभयं परिगृह्य तमात्मनि कुरुते तस्मादेतानि पञ्चह-
वीर्णि भवन्ति ॥ ४ ॥

अथ शुनासीरीयो द्वादशकपालः पुरोळाशो भवति स बन्धुः शुनासीरीयस्य यमवोचा-
माथ वायव्यं पयो भवति पयो वै प्रजा जाता अभिसङ्गानते विजिग्यानं मा प्रजाः श्रियै
यशसेऽत्राद्यायाभिसङ्गानान्ता इति स यद्वायव्यमयं वाव वायुयोऽयं पवत एष ह वा इदं
प्रव्याययति यदिदं वर्षति वृष्टादोषधयो जायन्त ओषधीर्जग्धापः पीत्वा तस्यैष उभयस्य
रसस्सम्भवत्येष हीदं जनयति तस्माद्वायव्यम् ॥ ५ ॥

अथ सौर्य एककपालः पुरोळाशो भवत्येष ह वै सूर्य इमाः सर्वाः प्रजा अभिगोपायति
साधुना त्वदसाधुना त्वदेष उ एवैना विदधाति साधौ त्वदसाधौ त्वदेष मा विजिग्यानं प्रीत
इति साधुनाभिगोपायात्साधौ विदधदिति तस्मात्सौर्य एककपालः पुरोळाशो
भवति ॥ ६ ॥

तस्याश्चः श्वेतो दक्षिणा॑ तस्य रूपमः पुरस्तात् तद्व्येतस्य रूपं य एष तपति यद्यश्च न
विन्देदपि गौरेव श्वेतः स्यात् ॥ ७ ॥

स य उत्सक्ष्यमाणः स्याद्यत्रैव साकमेधैर्यजेत तत एव यदा कामयेताथ शुनासीरीयेण
यजते यद्वाव त्रिः संवत्सरस्य यजते तेनैव संवत्सरमाप्नोति रात्रिभिर्हैक आपिपयिषत्ति यद्यु

६. अनुकर्णी as alternate reading in TE.

७. श्रियै Ca.

८. See Notes.

९. यदिदं किं च वर्षति Ca., M.

१०. अन्यते Ca., TE.

११. दक्षिण तद्व्येतस्य in all MSS, except M,B, My; see Notes.

रात्रिभिरापिपिषेद्यदेव पुरस्तात्काल्युनस्योदृष्टं तदेतेन शुनासीरीयेण यजेत स तत एव दीक्षेत तं नानीजानं फाल्युनोऽभिपर्येयात्पुनः प्रयोग इव ह स यदेनमनीजानं फाल्युनोऽभिपर्येयादिति नूत्सक्ष्यमाणस्य ॥ ८ ॥

अथाभिप्रयुज्ञानस्य पूर्वेद्युः पौर्णमास्याः शुनासीरीयेण यजेताथ वैश्वदेवेनाथ पौर्णमासेनेत्युविप्रयुज्ञानस्य ॥ ९ ॥

अथ वा अतो निवर्तनस्यैव सर्वतोमुखो ह वा असावादित्यस्तस्मादेषोऽन्नाद एष ह वा इदं निर्दहति यदिदं किं च शुष्ट्यति सर्वतोमुखोऽयमग्निर्यतोहेव कुतश्चाग्राबध्यादध्यति तत एव दहत्यथायमन्यतोमुखः पुरुषः स एतत्सर्वतोमुखो भवति यन्निवर्तयते स एवमन्नादो भवति यथैतवन्नादौ तदु होवाचासुरिपि तत्राद्रियेत यन्निवर्तनमिति किं तत्र मुखस्य यदपि सर्वाणि लोमानि वपेतेति यद्वा एतेन यजेन यजते तेनैव सर्वतोमुखो भवति तेनान्नाद इति ॥ १० ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

तद्यदाहुः साकमेधैर्ह वै देवा वृत्रं जघ्नुरिति सर्वैर्ह वाव चातुर्मास्यैदेवा वृत्रं जघ्नुसर्वैर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिः ॥ १ ॥

अथ देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त त एतस्मिन्नेव यज्ञे प्रजापतौ पितर्यस्पर्धन्त संवत्सरोऽस्माकमयः स्यादस्माकमयः स्यादिति ॥ २ ॥

१२. तन्मनीजानं TE.

१३. स्तुष्ट्यित्र Ca. M. TE; see Notes.

१४. निर्दर्यति B; निर्ध्यति Ca., H, P1; P2; see Notes.

ते होचुदेवा असुरैस्संयत्ताः केन राजा केनानीकेन योत्स्याम इति स होवाचाग्निर्मयैव राजा मयानीकेनेति तेऽग्निनैव राजाग्निनानीकेन चतुरो मासः प्राजयस्तद्वह्णणा च पर्यगृह्णत त्रया च विद्यया ॥ ३ ॥

ते होचुः केनैव राजा केनानीकेन योत्स्याम इति स होवाच वरुणो मयैव राजा मयानीकेनेति ते वरुणैनैव राजा वरुणोनानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्राजयस्तद्वह्णणा च पर्यगृह्णत त्रया च विद्यया ॥ ४ ॥

ते होचुः केनैव राजा केनानीकेन योत्स्याम इति स होवाचेन्द्रो मयैव राजा मयानीकेनेति त इन्द्रेणैव राजेन्द्रेणानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्राजयस्तद्वह्णणा च पर्यगृह्णत त्रया च विद्यया तमेवं सर्वं संक्तस्तरं संवृत्य देवा असुराणां साकमिन्द्रेणैधन्त स यत्साक-मिन्द्रेणैधन्त तस्मात्साकमेधा नाम ॥ ५ ॥

स यद्वैश्वदेवेन यजतेऽग्निनैव तद्राजाग्निनानीकेन चतुरो मासः प्रजयति त्र्येणी शलली भवति लोहः क्षुरस्तेन निवर्तयते त्रया विद्यया रूपं त्र्येणी शलली ब्रह्मणो रूपं लोहः क्षुरेऽग्निर्हि ब्रह्म लोहित इव ह्यग्निलोहित इव लोहः क्षुरस्तद्वह्णणा च परिगृहीते त्रया च विद्यया ॥ ६ ॥

अथ यद्वरुणप्रधासैर्यजते वरुणैनैव तद्राजावरुणोनानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्रजयति त्र्येणी शलली भवति लोहः क्षुरस्तेन निवर्तयते त्रया विद्यया रूपं त्र्येणी शलली ब्रह्मणो रूपं लोहः क्षुरेऽग्निर्हि ब्रह्म लोहित इव ह्यग्निलोहित इव लोहः क्षुरस्तद्वह्णणा च परिगृहीते त्रया च विद्यया ॥ ७ ॥

अथ यत्साकमेधैर्यजत इन्द्रेणैव तद्राजेन्द्रेणानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्रजयति त्र्येणी शलली भवति लोहः क्षुरस्तेन निवर्तयते त्रया विद्यया रूपं त्र्येणी शलली ब्रह्मणो रूपं लोहः क्षुरेऽग्निर्हि ब्रह्म लोहित इव ह्यग्निलोहित इव लोहः क्षुरस्तद्वह्णणा च परिगृहीते त्रया च विद्यया तमेवं सर्वं संक्तस्तरं संवृत्य साकं देवैरिन्द्रेणैधते ॥ ८ ॥

यद्वैश्वदेवेन यजतेऽग्निरेव तद्वत्यग्ने: सायुज्यं सलोकतां जयत्यथ यद्वरुणप्रधासैर्य-जते वरुण एव तद्वत्य वरुणस्य सायुज्यं सलोकतां जयत्यथ यत्साकमेधैर्यजत इन्द्र-

एव तद्वतीन्द्रस्य सायुज्यं सलोकतां जयत्यथ यच्छुनासीरीयेण यजते वायुरेव तद्वति
वायोः सायुज्यं सलोकतां जयति स यस्मिन्नृतौ चातुर्मास्यायाज्यमुं लोकमेति स एनमृतुः
परस्मा ऋतवे प्रयच्छति परः परस्मै तमेवमृतवः संप्रदायं परममैव स्थानं परमं लोकं
गमयन्ति तस्मादाहुश्चातुर्मास्यायाजिनं नानुविन्दत्तीति परमं ह्येवं स लोकं परमां जिति
जयतीति ॥ ९ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ इति एकपात्काण्डं समाप्तम् ॥

—:::—

- २. प्रयच्छति P1, P2, B.
- ३. परममैव P1, P2, H.
- ४. गमयन्ति P1, P2.

PĀTHAVIMARŚA

1.1.1 इत्थाच्च इत्थाच्च means 'By this and that process'. इत्थच्च meaning 'from hither and thither' goes better with ततस्तत् which comes later and hence preferred.

1.1.2 The indicating of the *pluta svara* by adding the numeral '3' (as in this case यत्राणी ३), though relevant for the *Saṁhitā* text need not be given in the *Brāhmaṇa* where *Bhāṣika svara* is used even for *Saṁhitā* portions quoted. But true to oral tradition the *pluta* is being indicated.

1.1.3 In MD the reading is मिथुन्यापि: स्याम्. Caland's reading मिथुन्येन स्याम् would involve अ in the middle and in that case it can be only एन् and not एना. The reading एना: is preferred in the accusative with an instrumental sense.

1.1.3 विन्दत्यस्तु though found only in TE is given as an alternative, since it can be justified on the basis of the dictum जल्येकवचन, it is preferred.

1.1.4 ऊषा is preferred to उषा since the former justifies the formation of ऊषा and so ऊषा though archaic is accepted.

1.1.7 Caland's reading तदेनान्यथा is untenable since the reference is to प्रतिष्ठां and not to असुरान्.

1.1.9 If there is *sandhi*, it should be श्वश्रेष्ठसं and if not श्वः श्रेष्ठसम्. Since none of the Mss support either, श्वः श्रेष्ठसम् in *sandhi* is preferred which would be least objectionable.

1.2.1 द्विमित्र an archaic usage for द्वि. M. perhaps tried to correct it as द्वे.

1.2.7 Same as I. 1.1.9.

1.2.12 Caland's reading अददे is not acceptable since earlier and later usages like आदधाति are found. Moreover, the root दा covers both दन् and दर्श.

1.2.12 नक्षत्रमाहात्य given as alternate reading due to the possibility of splitting नक्षत्रं-आ-हा-अत्य and the letter आ can go with भवति.

1.3.8 यदैवैन् adopted by Caland is not correct. It implies आ in-between, which does not fit in when there is आ in अदधेत.

1.3.8 Same as I. 1.1.9.

1.4.2 Caland's reading सर्वत्याय is not preferred because if it is अवार्य it should be सर्वत्यत्याय.

1.4.5 अपरद्धि is in feminine gender meaning अपरद्धि.

1.4.23 प्राञ्छमवज्जति-वर्ज् in the tenth conjugation should become वर्जयति. अ in negative sense is rarely found with a root and even then it will have a कुरुत्स्तार्य which does not fit in here. Hence we are obliged to amend it on the basis of the MD reading प्राञ्छं प्रमुञ्जति. For translation purpose the text is construed as अवार्यति.

2.1.9 उपावर्त्ति is archaic, कृत् being *ātmanepada* उपावर्त्ति in *parasmaipada* is not possible. Pāṇini mentions a root कृत् meaning 'speaking' in the 10th conjugation *parasmaipada*, but it does not make sense here.

3.4.13 In TE reading अग्ने वीहि alone is from the *mantra* text. In अग्नेवीहि, the entire expression is from the *mantra* part. In the former अग्ने goes with जुहोति.

3.4.14 पञ्चो एव—पञ्च-उ-एव in view of एव the intervening उ becomes redundant. Still it is better. Alternative पञ्च एव is not acceptable since it should be पञ्चैव and not disjuncted.

4.1.1 एदग्निं—अ-इद्-अनिं here the prepositions अ and इद् go with तिरोभूतम्. The reading एतदग्निं in one Ms. can be explained as एष्चासाकग्निश्च. Hence retained as an alternate reading.

4.1.5 द्वेष्टोः is formed by applying the Vedic termination देष् and would mean 'will get angry with' द्वेषय भवति.

4.2.1 प्रतिष्ठितैतेनन्वाववयम् can be split as प्रतिष्ठिता-एतेन-नु-आ-व-वयम्. Here आ goes with the following verb उपचराम्. व is in the sense of प्रसिद्धि.

4.2.5 अथैत though found only in one Ms. is preferred because अथैव in singular does not fit in with later plural usages upto वसन्ति.

4.3.3 All the readings have some defect or the other. अनश्वदतैव in My. seems to be least objectionable if अत + एव forming अतैव is considered as an archaic *sandhi*.

4.3.10 देवविशं ता is the reading in most of the Mss. But the plural ता is inexplicable. The MD reading विशस्ताः has no such problem since विश is an adjectival noun and qualifies the pronoun ता: and also fits in with अनिषिद्धा.

5.1.3 अच्यषज्यत् should be the correct form. अडाग्म is dropped perhaps on the rule that āgamas are optional.

5.1.6 There is no other word in the second person in the context. So चक्षुम् preferred to चकृषे.

5.1.20 जक्षुषीः is an accusative plural and goes with प्रजाः. Subject सा is understood from अस्याः.

5.1.26 Here the *Pratiprasthātā*, *Yajamāna* and *Patnī* are all engaged in cleaning. So plural is correct. मृजत्यनी in TE is grammatically untenable.

5.1.37 The question here is 'किं अगात्' (Did he go?). The reply should be 'Yes, he has gone'. Corresponding to the verbal usage in the question the normal reply should be अगात्. In all the Mss. as well as in MD the reading is आं. So we retain it as an archaic usage. चक्र or छ after आं is also questionable. It should have been अगच्छावय.

5.2.3 अननेव प्राणान्—The word प्राणान् is by way of explaining the previous word. Otherwise it will be a repetition.

5.2.15 समवर्जन्ति. The root is वृज् वजने and as such it should be संवर्जन्ति. Since no Ms. has a variant reading, it has to be accepted as an archaic usage.

6.1.8 प्रत्यक्षो मनुष्याः found in all Mss. does not go with पुरुषाहौ देवाः nor with समादेव्यः प्राह् which follows. If it were an adverbial usage it should be प्रत्यक्षमनुष्यान्. In MD this reading is justified by अमि following it. Therefore, here we are reluctantly obliged to amend it as प्रत्यक्ष-मनुष्यान्. . .

Dr. C.R. Swaminathan hailing from an orthodox aristocratic family of Palghat, Kerala, did his M.A. in Sanskrit, in 1950; M. Litt. from Madras University under the able guidance of Dr. V. Raghavan; Ph.D. from Delhi University; and Acharya from Darbhanga Sanskrit University.

He worked as Librarian in the Oriental Manuscripts Library, Madras. He joined Government of India in 1961 as a Lecturer in Sanskrit. For a brief spell of two years he was on deputation to His Majesty's Government of Nepal as Curator, National Archives, Nepal. He retired as Deputy Educational Adviser (Sanskrit) in 1985. After his retirement he worked as Consultant in IGNCA for four years.

As Deputy Educational Adviser (Sanskrit), he was instrumental in initiating Adarsh Sanskrit Mahavidyalaya Scheme; reprinting of out of print Sanskrit works; special incentives for preservation of the oral tradition of Vedic studies; and establishment of Rashtra Veda Vidya Pratishthana—an autonomous Trust, of the Government of India, also in starting a number of Veda Pathashalas in various parts of the country.

Besides several articles and Sanskrit poetic compositions, he has quite a few publications to his credit in English and Sanskrit including his Sanskrit dissertation on *A Comparative Study of Gita Bhigas* published by the Sahitya Parishad, Lucknow, which is widely acclaimed as an excellent piece of critical scholarship.